

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№2(68), 2022**

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№2(68)**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№2 (68), 2022

Бас редактор:

Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:

Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:

С.Н. Сабикенов –

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор
(Алматы),

В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Мәскеу),

Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Казан),

Джон Берк. – доктор права, «Таллинн»
университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент
Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Алматы),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин – доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің
профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежевский – з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы университеті
конституциялық құқық және
конституциялық сотта іс жүргізу
кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2022

Қазақстан Республикасының мәдениет және
ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 20.06.2022. қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 12.75. е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 524.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Журнал редакциясының бағаны..... 6
Колонка редакции журнала
Editorial column

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Батырбекова А.С. Отандық және шетелдік саяси партиялардың мемлекет басқаруындағы үлесінің салыстырмалы талдауы..... 9
Батырбекова А.С. Сравнительный анализ роли отечественных и зарубежных политических партий во власти
Batyrbekova A.S. Comparative analysis of the role of domestic and foreign political parties in power

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Белхожаева Д.Ж. Қазақстан Республикасы және Қырғыз Республикасының заңнамасы бойынша еңбек шартын салыстырмалы талдау..... 14
Белхожаева Д.Ж. Сравнительный анализ трудового договора по законодательству Республики Казахстан и Кыргызской Республики
Belkhozhayeva D.Zh. Comparative analysis of the employment contract under the legislation of the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic
Бурибаев Е.А., Ялғашбаев Н.А. Жұмыскердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғаудың ерекшеліктері..... 19
Бурибаев Е.А., Ялғашбаев Н.А. Особенности судебной защиты трудовых прав работника
Buribayev Ye., Yalgashbayev N. Features of judicial protection of labor rights of an employee
Buribayev Ye., Khamzina Zh. Access to justice: updating the problem of individual labor disputes..... 24
Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Сот төрелігіне қол жеткізу: жеке еңбек даулары бойынша мәселелерді жаңарту
Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Доступ к правосудию: актуализация проблемы индивидуальных трудовых споров
Молдахметова Ж., Тұрлыханқызы Қ. Жұмыскердің еңбек функциясын орындау сипаты мен ерекшелігіне қарай еңбек міндеттерін бұзуына байланысты еңбек дауларын сотта қарау..... 33
Молдахметова Ж., Тұрлыханқызы Қ. Судебное рассмотрение трудовых споров, связанных с нарушением работником трудовых обязанностей в зависимости от характера и особенности выполнения им трудовой функции
Moldakhmetova Zh., Turlykhanqyzy K. Legal consideration of labor disputes in connection with breach of labor duties on the specificity and specificity of the employee's work function

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№2 (68), 2022

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:

Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик НАН РК, профессор,

Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф., (Алматы)

Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф.,

Ташкентского Государственного Юридического Университета (Ташкент),

Хлус А.М. – к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Жатканбасва А.Е. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. – доктор PhD, профессор Нью-Йоркского университета Джон Джэя (США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2022

Зарегистрированов Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 20.06.2022.
Формат 60x84 1/8. Объем 12.75. уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 524.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

ЗАҢ ПСИХОЛОГИЯСЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
LEGAL PSYCHOLOGY

Сайлибаева Ж.Ю. Роль когнитивной психологии в юридической науке..... 39

Сайлибаева Ж.Ю. Когнитивтік психологияның заң ғылымындағы рөлі

Sailibayeva Zh.Yu. The role of cognitive psychology in legal science

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY

Тынысбеков Е.Т. Құқық қорғау қызметіндегі тұлғаның рөлі..... 44

Тынысбеков Е.Т. Роль личности в правоохранительной деятельности

Tynysbekov E.T. The role of the individual in law enforcement activities

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

Акимжанов Т.К., Османова Г.Ж. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазалардың қылмыстық-құқықтық аспектілерін жетілдіру жолымен олардың орындалу тиімділігін арттыру жөнінде одан әрі іске асырылатын шаралар туралы..... 51

Акимжанов Т.К., Османова Г.Ж. О дальнейших мерах по повышению эффективности исполнения наказаний в виде лишения свободы путем совершенствования его уголовно-правовых аспектов

Akimzhanov T., Osmanova G. On further measures to improve the effectiveness of the execution of sentences in the form of deprivation of liberty by improving its criminal-legal aspects

Ахметбеков А.К. К вопросу о понятии причинения вреда здоровью человека в законодательстве Республики Казахстан..... 58

Ахметбеков А.К. Қазақстан Республикасының заңнамасында адам денсаулығына зиян келтіру ұғымы туралы мәселе

Akhmetbekov A.K. On the issue of the concept of causing harm to human health in the legislation of the Republic of Kazakhstan

Игембергенов А. Преступления против половой неприкосновенности по УК РК..... 62

Игембергенов А. ҚР ҚК бойынша жыныстық қолсұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар

Igembergenov A. Crimes against sexual inviolability under the criminal code of the Republic of Kazakhstan

Сайлибаева Ж.Ю., Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Основные причины коррупции в ВУЗах..... 66

Сайлибаева Ж.Ю., Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептері

Sailibayeva Zh.Yu., Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. Main causes of corruption in higher education institutions

**Kazakh National Pedagogical university
after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№2 (68), 2022

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – *academician, doctor of law,
professor,*

Taitorina B.A. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. – *doctor of law,
professor(Moscow),*

Muratova N.G. – *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. – *doctor of law (PhD)(Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. – *doctor of law,
Professor, Tashkent State Law
University(Uzbekistan),*

Khlus A.M. – *candidate of law., associate
professor(Minsk),*

Samarin V.I. – *candidate of law., associate
professor(Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Khamzina Zh.A. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhin S. – *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University
of New York,*

Yezhevsky D.O. – *candidate of law.,
associate professor(Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,
associate professor*

© **Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2022**

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 20.06.2022
Format 60x84 1/8.

Volume 12.75. publ.literature
Edition 300 num.Order 524.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

**Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю.,
Калкаева Н.Б.** Генезис коррупционных преступлений:
новые методологические подходы..... 72
**Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю.,
Калкаева Н.Б.** Жемқорлық қылмыстардың генезісі:
жаңа әдістемелік тәсілдер
**Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B., Sailibayeva Zh.Yu.,
Kalkayeva N.B.** Genesis of corruption crimes: new metho-
dological approaches

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONA L LAW

Искакова Х.Р., Камза А.Т. Туған өлкені зерттеудегі
білім алушылардың зерттеу жұмыстарын құқықтық
реттеу..... 86

Искакова Х.Р., Камза А.Т. Правовое регулирование
исследовательской работы обучающихся в изучении
родного края

Iskakova Kh.R., Kamza A.T. Legal regulation of students'
research work in the study of their native land

Жантлесов Ф.О., Меирбекова Г.Б. Құқықтық дайындықты
жетілдіруде жоғары оқу орны мен мектептің өзара байла-
нысы..... 89

Жантлесов Ф.О., Меирбекова Г.Б. Взаимосвязь вуза и
школы в совершенствовании правовой подготовки
Zhantlesov F., Meirbekova G.B. The relationship between
the university and the school in improving legal training

Хведелидзе Т.Б., Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю.
Антикоррупционное образование в вузе: концептуаль-
ное и правовое обеспечение..... 92

Хведелидзе Т.Б., Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю.
ЖОО-да сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру:
тұжырымдамалық және құқықтық қамтамасыз ету

Khvedelidze T.B., Toleubekova B.Kh., Sailibayeva Zh.Yu.
Anticorruption education at the university: conceptual and
legal support

Авторлар туралы мәлімет..... 96

Сведения об авторах..... 97

Information about authors..... 98

Журнал редакциясының бағаны

Қазақстан өз мемлекеттілігі құрылысының жаңа кезеңін бастан кешуде. Бұл кезең 2022 жылғы бесінші маусымнан-Қазақстан Республикасының Конституциясына түзетулер енгізуге арналған бүкілхалықтық референдум өткізілген күннен басталды.

Референдумның нәтижелері өз Президентінің айналасындағы халықтың ауызбіршілігінің жоғары дәрежесін, оның елдің Тұңғыш Президенті басқарған отыз жыл ішінде орын алған қайғылы хаосқа және терең саяси және экономикалық тығырыққа тіреген жүйені түбегейлі жаңарту, қайта құру бойынша орасан зор жоспарларды іске асыру үшін барлық күш-жігерін жұмсауға дайындығын көрсетті. Бір кланның билігі мемлекеттік басқарудың барлық бағыттарындағы үлкен шығындармен аяқталды, Қазақстанның әлемдік қоғамдастық алдындағы беделінің күрт төмендеуіне алып келді, азаматтардың, қарапайым қазақстандықтардың, бір кездері бұл жаңа "орта ғасыр" аяқталады деген сенімсіздігіне айналды. Осы жылдың қаңтар оқиғасы көптің көзін ашты және көп нәрсеге көңіл бөлді, санада құндылықтарды қайта бағалау орын алды. Енді бірде-бір қазақ, бірде-бір қазақстандық қайтып оралуға, өткенді жаңғыртуға ниет білдірмейді. Қазақ та, қазақстандық та бүгін де, қазір де еліне, отбасына, бала-шағасына қажет, пайдалы болғысы келеді. Және олар осы адал жолмен барады. Көзімізден қара жамылғы түсті. Бізді енді алдауға болмайды.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев айтқандай, конституциялық референдумның мақсаты – бүкіл мемлекеттік модельді кешенді трансформациялау.

Бұл трансформация мыналарды қамтиды:

– басқарудың суперпрезиденттік формасынан ықпалды Парламенті және есеп беретін үкіметі бар президенттік республикаға көшуді бекіту;

– биліктің өкілді тармағын күшейту, тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін нығайту, мәслихаттардың субъективтілігін арттыру;

– аудандық және қалалық мәслихаттар депутаттарын сайлаудың толық мажоритарлық жүйесін енгізу;

– барлық саяси партиялар мен қозғалыстардан Президенттің тең дәрежелі мәртебесін белгілеу;

– президенттің жақын туыстары үшін квазимемлекеттік секторда саяси лауазымдар мен басшылық лауазымдарды атқаруға тыйым салу;

– Конституциялық сот құру, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мәртебесін конституциялық деңгейде бекіту арқылы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты сақтау.

Көрсетілген перспективалармен конституциялық реформа өзін сарқып тастамайды. Құқықтың бірқатар салаларының заңнамасында үлкен өзгерістер болады. Бұл заңдардың ҚР Конституциясына сәйкестігін талап етуге негізделген қажетті кезең. Бұл жағдайда еліміздің заң корпусының міндеті қолданыстағы салалық заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды уақтылы дайындау үшін Конституцияның реформаланған нормаларына дұрыс түсінік беру болып табылады. Жұмыс қарапайым емес, бірақ оны тез және тиімді орындау керек.

Біздің журналдың парақтары барлық тәжірибелі заңгерлер, ғылыми қызметкерлер үшін ашық. Қазір жаңартылған Конституция негізінде ұлттық құқық жүйесін одан әрі дамытуға бағытталған әрбір дұрыс айтылған сөз қымбат.

Журнал редакторлары өз оқырмандарына заң жүйесіндегі жаңа бастамаларды сөзбен де, іспен де қолдауға дайындығы үшін алғыс білдіреді. Біздің еліміз – біздің тарихи мұрамыз, ол демократиялық және ізгілікті заңмен қамтамасыз етілуі тиіс.

Редакция сізге Отан деп аталатын жердің игілігі үшін барлық әділ істеріңізге сәттілік тілейді.

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Казахстан переживает новый этап строительства своей государственности. Этот этап начался с пятого июня 2022 года – со дня проведения всенародного референдума, посвященного внесению поправок в Конституцию Республики Казахстан.

Результаты референдума показали высокую степень сплоченности народа вокруг своего Президента, его готовность приложить все свои силы для претворения в жизнь грандиозных планов по переустройству, коренному обновлению той сложившейся за тридцать лет правления страной Первым Президентом РК системы, которая привела к трагическому хаосу и глубокому политическому и экономическому тупику. Власть одного клана закончилась большими потерями во всех направлениях государственного управления, вылилась в резкое падение престижа Казахстана в глазах мирового сообщества, обернулась неверием граждан, простых казахстанцев, в то, что когда-нибудь это новое «средневековье» закончится. Январские события этого года открыли глаза многим и на многое, в умах произошла переоценка ценностей. Ни один казах, ни один казахстанец теперь не изъявит желания вернуть, реанимировать прошлое. И казах, и казахстанец хотят быть нужными и полезными своей стране, своей семье, своим детям сегодня и сейчас. И идти к этому они будут честным путем. Черная пелена наконец спала с наших глаз. Нас больше нельзя обмануть.

Как сказал Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев, цель конституционного референдума – комплексная трансформация всей государственной модели.

Эта трансформация предполагает:

- закрепление перехода от суперпрезидентской формы правления к президентской республике с влиятельным Парламентом и подотчетным правительством;
- усиление представительной ветви власти, укрепление системы сдержек и противовесов, повышение субъектности маслихатов;
- введение полной мажоритарной системы выборов депутатов районных и городских маслихатов;
- установление равноудаленного статуса президента от всех политических партий и движений;
- запрет для ближайших родственников президента занимать политические должности и руководящие посты в квазигосударственном секторе;
- всестороннее соблюдение прав и свобод граждан путем создания Конституционного Суда, закрепления статуса уполномоченного по правам человека на конституционном уровне.

Указанными перспективами конституционная реформа не исчерпывает себя. Большие изменения последуют в законодательстве ряда отраслей права. Это необходимый этап, обусловленный требованием соответствия законов Конституции РК. В этих условиях задачей юридического корпуса страны является дать правильную интерпретацию реформированным нормам Конституции с тем, чтобы своевременно подготовить научно обоснованные рекомендации по усовершенствованию действующего отраслевого законодательства. Работа не простая, но делать ее надо быстро и качественно.

Страницы нашего журнала открыты для всех практикующих юристов, научных работников. Сейчас дорого каждое правильно сказанное слово, направленное на дальнейшее развитие национальной системы права на основе обновленной Конституции.

Редакция журнала благодарит своих читателей за готовность поддержать словом и делом новые инициативы в правовой системе. Наша страна – наше историческое достояние, которое должно быть подкреплено демократичным и гуманным правом.

Редакция желает вам успехов во всех праведных начинаниях во благо той части Земли, которая называется Родиной.

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

Kazakhstan is experiencing a new stage of building its statehood. This stage began with the fifth of June 2022 - the day of the national referendum, dedicated to making amendments to the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

The referendum results proved a high degree of solidarity of the people around their President, their willingness to make all their efforts to implement the ambitious plans for the reorganization and radical renovation of the system which was established over the thirty years of rule by the First President of Kazakhstan and which led to the tragic chaos and a deep political and economic deadlock. The power of one clan has resulted in great losses in all spheres of state management, resulted in sharp decrease of Kazakhstan prestige in the eyes of international community and lack of faith of citizens, ordinary citizens of Kazakhstan, that this new Middle Ages will ever end. January events of this year opened eyes of many and on a lot, in minds there was a reassessment of values. Not a single Kazakh, not a single Kazakhstani citizen will now express a desire to return, to reanimate the past. Both Kazakhs and Kazakhs want to be necessary and useful for their country, their family, their children today and now. And they will go an honest way to achieve it. The black veil has finally fallen from our eyes. We cannot be deceived anymore.

As Head of State Kassym-Zhomart Kemelevich Tokayev said, the purpose of the constitutional referendum is a comprehensive transformation of the entire state model.

This transformation involves:

- consolidation of the transition from a super-presidential form of government to a presidential republic with an influential Parliament and an accountable government;
- Strengthening of representative power, strengthening of the system of checks and balances, and upgrading of the status of maslikhats;
- Introduction of full majority election system for deputies of rayon and city maslikhats;
- Establishment of equidistant status of the president from all political parties and movements;
- A ban on the President's immediate relatives holding political positions and leadership positions in the quasi-state sector;
- Comprehensive respect of rights and freedoms of citizens through establishment of the Constitutional Court, fixing the status of Ombudsman on the constitutional level.

The constitutional reform is not exhausted by these prospects. Big changes will follow in the legislation of a number of branches of law. This is a necessary stage due to the requirement of compliance of laws with the Constitution of the RK. In these conditions the task of the legal body of the country is to give a correct interpretation of the reformed norms of the Constitution in order to prepare in time scientifically substantiated recommendations for improving the existing sectoral legislation. The work is not simple, but it must be done quickly and qualitatively.

The pages of our journal are open to all practicing lawyers and academics. Nowadays every correct word, aimed at further development of the national legal system on the basis of the updated Constitution, is very important.

The editorial staff of the journal thanks its readers for their readiness to support in word and deed new initiatives in the legal system. Our country is our historical heritage, which must be supported by a democratic and humane law.

The editorial board wishes you success in all righteous endeavors for the good of that part of the Earth which is called the Motherland.

Sincerely, Editorial Board.

**КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW**

МРНТИ: 10.15.91
УДК: 342.61

А.С. Батырбекова¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: Б.М. Кошпенбетов, қауымд.профессор, з.ғ.к.*

**ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК САЯСИ ПАРТИЯЛАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТ
БАСҚАРУЫНДАҒЫ ҮЛЕСІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ**

Аңдатпа

Мақалада заңнаманы талдау негізінде Конституцияның 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыруына байланысты саяси партиялар маңызды рөл атқарады. Қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық, қоғамдық өмірдің маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен шешу.

Партияларды ұйымдастыру және қызмет ету процестері белгілі бір түзетулерді талап етеді. Партиялық жүйеге қатысты тиімді ұйымдастырушылық-құқықтық нормаларды әзірлеуде айтарлықтай жұмыс атқарылғанына қарамастан, республиканың саяси партиялары қызметінің барлық аспектілерін жан-жақты талдауды қажет ететін бірқатар нормалар бар.

Қазақстан Республикасындағы және шет мемлекеттердегі саяси партиялардың қызметін кешенді зерттеу, саяси партиялардың өкілеттіктерін жүзеге асыру барысында туындайтын мәселелерді талдау. Саяси партиялардың қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің қолданыстағы Конституциясының конституциялық нормаларын зерттеу; Қазақстан Республикасының сайлау және қоғамдық бірлестіктер туралы конституциялық заңдары; сондай-ақ Қазақстан Республикасының және бірқатар шет мемлекеттердің саяси партиялары туралы ауқымды заңнамалар.

Түйін сөздер: саяси партия, қоғамдық бірлестік, конституция, заңнама

Батырбекова А.С. ¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Научный руководитель: Б.М. Кошпенбетов, к.ю.н., асс.профессор*

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РОЛИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И
ЗАРУБЕЖНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ВО ВЛАСТИ**

Аннотация

В статье на основе анализа законодательства в соответствии со статьей 1 Конституции важную роль играют политические партии в связи с тем, что Республика Казахстан утвердилась в качестве демократического, светского, правового и социального государства. Общественное согласие и политическая стабильность, решение важнейших проблем общественной жизни демократическими методами.

Процессы организации и функционирования партий требуют определенных корректировок. Несмотря на то, что была проделана значительная работа по разработке эффективных организационно-правовых норм партийной системы, существует ряд норм, требующих комплексного анализа всех аспектов деятельности политических партий в стране.

Комплексное исследование деятельности политических партий в Республике Казахстан и иностранных государствах, анализ вопросов, возникающих в ходе осуществления полномочий политических партий. Изучение конституционных норм действующей Конституции Республики Казахстан и иностранных государств, регулирующих деятельность политических партий; конституционные законы Республики Казахстан О выборах и общественных объединениях; а также обширное законодательство Республики Казахстан и ряда иностранных государств о политических партиях.

Ключевые слова: политическая партия, общественное объединение, конституция, законодательство

A.S. Batyrbekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

Research supervisor: B.M. Koshpenbetov, Ph.D. in Law, Associate Professor

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ROLE OF DOMESTIC AND FOREIGN POLITICAL PARTIES IN POWER

Abstract

Based on the analysis of legislation, political parties play an important role in the formation of the Republic of Kazakhstan as a democratic, secular, legal and social state in accordance with Article 1 of the Constitution. Social harmony and political stability, the solution of important issues of public life in a democratic way.

The processes of organization and functioning of parties require certain adjustments. Despite the fact that significant work has been done to develop effective organizational and legal norms of the party system, there are a number of norms that require a comprehensive analysis of all aspects of the activities of political parties in the country.

Comprehensive study of the activities of political parties in the Republic of Kazakhstan and abroad, analysis of issues that arise in the exercise of the powers of political parties. Study of the constitutional provisions of the current Constitution of the Republic of Kazakhstan and foreign countries that regulate the activities of political parties; Constitutional laws of the Republic of Kazakhstan on elections and public associations; as well as extensive legislation on political parties in the Republic of Kazakhstan and a number of foreign countries

Keywords: political party, public association, constitution, legislation

Кіріспе

Партиялар туралы арнайы заңнаманың қажеттілігі, әдетте, демократиялық жаңғыру, саяси және мемлекеттік институттар жүйесін түбегейлі қайта құру үдерісін бастан кешіріп жатқан қоғамдарда туындайды.

Халықаралық тәжірибеде және шетелдік заңнамада партия қызметін реттеу міндеттерінің нысандары мен тәсілдерінде айтарлықтай үлкен әртүрлілік бар. Бұл тарихи дамудың ерекшеліктерімен де, жекелеген мемлекеттердің қоғамдық-саяси өмірінің қазіргі заманғы ерекшеліктерімен де байланысты.

Ұлыбритания мен АҚШ сияқты елдерде, мысалы, конституциялар мен конституциялық сипаттағы басқа да актілердің мәтіндерінде саяси партиялар туралы айтылмайды. Бұл елдердегі партиялардың қызметі азаматтық заңнамамен, оның тармақтарымен және сайлау заңдарымен реттеледі.

Бірқатар елдерде саяси партиялардың мәртебесін конституциялық бекітумен қатар, олардың қызметінің әртүрлі аспектілерін реттейтін арнайы заңнама да бар.

Партиялар туралы арнайы заңдар, атап айтқанда, Германияда, Португалияда, Австрияда және Испанияда жұмыс істейді. Бұлардың барлығы, әдетте, фашистік немесе тоталитарлық режимнен демократияға көшуге мәжбүр болған, авторитарлық үлгідегі партияның үстемдігінде өмір сүру тәжірибесі бар елдер. Соңғы жылдары партиялар туралы осындай заңдар Венгрия, Румыния, Болгария, Латвия, Әзірбайжан, Ресей, Молдова және т.б. қабылдаған.

Бұл жұмыста шетелдік тәжірибені ескере отырып, осы саладағы Қазақстан Республикасы заңнамасының даму динамикасына салыстырмалы талдау жүргізілді. Осы жұмыстың соңында негізгі қорытындылар мен ұсыныстар беріледі.

Нәтижелер және талқылау

Көп жағдайда партияларға парламент пен үкіметтің саяси өміріне ықпал етуге, мемлекеттік саясатты қалыптастыру үдерісіне өзінің саяси бағдарларын енгізуге, өз қызметі туралы ақпаратты еркін таратуға, өз мақсаттары мен міндеттерін алға жылжытуға, өз мүдделерін қалыптастыруға тең құқықтар беріледі. Мемлекеттік баспа және өзге де бұқаралық ақпарат құралдарын иеленуге және белгіленген тәртіппен пайдалануға, бұқаралық іс-шараларды өткізуге, басқа түрдегі коалициялар мен бірлестіктерге бірігуге, халықаралық қатынастарды жүзеге асыруға, мемлекеттік материалдық және қаржылық қамтамасыз етуді пайдалануға, іске асыруға байланысты өзінің шаруашылық қызметін жүзеге асыруға, олардың жарғылық мақсаттары мен міндеттерін атқаруға көмектеседі.

Қазіргі уақытта Қазақстанда ресми тіркелген 6 партия жұмыс істейді,

– Аманат

- Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясы
- Қазақстан халық партиясы
- Жалпыұлттық социал-демократиялық партиясы
- «Ауыл» халықтық-демократиялық патриоттық партиясы
- «Адал» саяси партиясы.

Ресейде 42 саяси партия тіркелген, алайда VII шақырылымдағы Мемлекеттік Думада олардың тек б-ы ғана ұсынылған [1]. Ресейде де, Қазақстанда да бірігу құқығы конституциялық деңгейде бекітілген. 1993 жылы қабылданған Ресей Федерациясының Конституциясында 13, 28, 30-баптарда әркімнің бірігу құқығы, қоғамдық бірлестіктердің еркіндігі, идеологиялық және саяси әртүрлілік, көппартиялылық жарияланды. Мақсаттары немесе іс-әрекеттері Ресей Федерациясының конституциялық құрылысының негіздерін күштеп өзгертуге және тұтастығын бұзуға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, қарулы топтар құруға, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни алауыздықты қоздыруға бағытталған қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметіне тыйым салынады. Саяси партияларға басқа нұсқау жоқ, бірақ оларға қоғамдық бірлестіктерге қатысты барлық нормалар қолданылады [2]. Қазақстан Республикасы Конституциясының 23-бабына сәйкес азаматтардың бірлесу бостандығына құқығы бар. 5-бап идеологиялық және саяси әралуандықты, қоғамдық бірлестіктердің заң алдындағы теңдігін, олардың мемлекеттің араласуынан бостандығын жариялайды, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің мемлекет ісіне араласуына және оларға мемлекеттік органдардың функцияларын жүктеуге жол берілмейді. Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты қоздыруды мақсат ететін қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ заңдарда көзделмеген әскерилендірілген құрамалар құруға тыйым салынады. Бұл конституциялық нормалар саяси партиялардың қызметіне де қатысты, өйткені Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 106-бабының 1-тармағына сәйкес [3]. Саяси партиялар Қоғамдық бірлестіктер деп танылады.

Сонымен қатар, Ресей Конституциясына қарағанда, Қазақстан Конституциясында Саяси партиялар туралы жекелеген нормалар бар, алайда олар көбіне тыйым салу сипатына ие. 5-баптың 1-тармағында мемлекеттік органдарда саяси партиялар ұйымдарын құруға жол берілмейтіні көрсетілген, 4-тармақта шет мемлекеттердің саяси партияларының қызметіне, діни негізде саяси партиялар құруға, шетелдік азаматтардың, шетелдік немесе халықаралық ұйымдардың саяси партияларды қаржыландыруына тыйым салынған. Әскери қызметшілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен судьялар партияларда болмауға немесе оларға қолдау көрсетпеуге тиіс деп көрсетілген. Партиялардың консультативтік функциясы жеке бекітілді: 44-бапқа сәйкес Қазақстан Республикасының Президенті Мәжілісте өкілдік ететін саяси партиялардың фракцияларымен консультациялар жүргізілгеннен кейін республика Премьер-Министрінің кандидатурасын Парламент Мәжілісінің қарауына енгізеді. Осылайша, Қазақстан Конституциясы саяси партиялардың қызметіне қатысты нормалардың көбірек санын қамтиды.

Осылайша, қолданыстағы заң мемлекет пен саяси партияның өзара іс-қимылының негіздерін, партияны құруды, қайта ұйымдастыруды және таратуды, оның қызметінің негіздерін, оның ішінде қаржыландыру көздерін реттейді және өте қатаң шектеу сипатына ие. Алайда, онда партиялар мен олардың мүшелерінің теңдігіне ықпал ететін кейбір ережелер бар.

Ресейдің саяси партиялар туралы заңнамасының тарихы біршама қарапайым. Олардың қызметін реттейтін жалғыз заң тек 2001 жылы қабылданды – бұл "саяси партиялар туралы" 2001 жылғы 11 шілдедегі № 95-ФЗ Федералдық заң [4]. Ол қабылданғанға дейін КСРО-ның 1990 жылғы 9 қазандағы "қоғамдық бірлестіктер туралы" № 1708-1 Заңы саяси партиялардың қызметін реттеді [5].

Партияларды қаржыландыруға қатысты мемлекеттердің заң нормалары ұқсас. Сонымен, Ресей заңнамасына сәйкес, партияның ақшасы мүшелік жарналар, федералды бюджет қаражаттары, қайырымдылықтар, іс-шаралар мен азаматтық-құқықтық мәмілелерден түсетін түсімдер арқылы қалыптасады. Бұл ретте бір жеке тұлғадан түскен қайырмалдықтың сомасы 4330 рубльден аспауға тиіс (30-баптың 2-тармағы). Айта кету керек, қазақстандық заңнамада мұндай нақтылау, сондай-ақ қайырмалдықтар сомасына шектеу жоқ.

Салыстырмалы қарайтын болсақ, Канада-сайлау науқаны кезінде ғана емес, сонымен бірге олардың арасындағы саяси партияларды қаржыландыруды мұқият қарастыратын ел. Саяси партиялардың маңыздылығы ең жоғары деңгейде атап өтіледі, бұл мемлекеттік бюджеттің 13,2-тармақтарын да көздейді, олар мемлекеттік бюджеттен саяси партиялардың қызметін субсидиялауға

2%-ға дейін бөлуді белгілейді. Мемлекеттің саяси донорлығының мақсаттары нақты белгіленген. 2014 жылғы Ережеге сәйкес саяси партия өтеу пункттерін талап ете алады:

- сайлау шығындары;
- теледидардағы немесе мерзімді баспасөздегі жарнама шығындары;
- сайлау науқанын өткізуді қамтамасыз ететін қызметкерлердің жұмысына ақы төлеу;
- сөйлеу және басқа да іс-шаралар үшін үй-жайларды жалға беру;
- әр түрлі әлеуметтік сауалнамалар жүргізу;
- "жеке" сипаттағы шығындар (Көлік және т. б.);

партияның қаржылық аудитін жүргізу үшін жұмсайтын шығындары бойынша құжаттардың; партия шығыстарының 90% - ын мемлекет өтейді. Канада үкіметі партияларды мемлекеттік субсидиялаудың ұлғаюын келесі критерийлер бойынша анықтайды: партиялардың қоғам мен мемлекеттің маңызды құрамдас бөлігі ретіндегі рөлінің артуы, сайлау науқандары құнының артуы, саяси қызметтің күрделенуі [6].

Польша Конституциясының 11-бабында демократиялық әдістермен мемлекет саясатының қалыптасуына әсер ету үшін барлық азаматтардың партияларға еркін бірігу құқығы белгіленген. Грузия (26-баптың 4-тармағы) мен Македонияның негізгі заңдары (20-баптың 4-тармағы) саяси және қоғамдық бірлестіктерге қарулы топтар құруға тыйым салады [7].

Болгария Конституциясы этникалық, нәсілдік немесе діни негізде саяси партиялардың, сондай-ақ мемлекеттік билікті күшпен басып алуды мақсат ететін партиялардың құрылуына тыйым салады (11-баптың 4-тармағы).

Словения Конституциясы (42-баптың 3-абзацы) әскери қызметшілер мен полицияның кадр қызметкерлерінің саяси партияларға мүшелігіне жол бермейді. Өзбекстанда ешқандай саяси партия, қоғамдық бірлестік немесе қозғалыс бүкіл халықтың атынан әрекет ете алмайды [106, б.320]. Әзірбайжан (67-баптың 3-бөлігі), Грузия (26-баптың 6-тармағы) және Эстония (48-баптың 4-бөлігі) Конституцияларына сәйкес Саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктер қызметін тоқтата тұру немесе оларға тыйым салу олар Конституцияда және заңда көрсетілген шарттарды бұзған жағдайда және сот шешімі негізінде ғана мүмкін болады.

Хорватия Конституциясы көппартиялық жүйені бекітеді, оны конституциялық жүйенің ең жоғары құндылықтарының бірі деп таниды (3-бап). Еуропа мен Азияның көптеген жаңа мемлекеттерінде белгілі бір партиялық жүйені бекітетін арнайы конституциялық нормалар жоқ. Конституция бар, атап айтқанда Армения (7-баптың 1-бөлігі) және Ресей (13-баптың 3-бөлігі), олар саяси партиялардың білім алу бостандығы принципін бұзуға тыйым салатын көппартиялықты белгілейді. Алайда, егер елде сайлау нәтижесінде әр түрлі партиялардың билікте ауысу мүмкіндігі нақты бекітілген болса, көппартиялықты көппартиялық жүйе деп түсінуге болады. Бір қызығы, Хорватия Республикасының Конституциясында саяси партияларға қатысты ережелерде партиялық құрылымдарды қалыптастырудың аумақтық қағидаты бекітіледі (6-баптың 2-абзацы). Осылайша, іс жүзінде азаматтардың жұмыс орнында саяси партиялардың құрылымдарын құруға тыйым салынады [8].

Қорытынды

Жеке елдердің заңнамасының тиісті ережелерін талдауды қорытындылайтын болсақ, саяси партиялардың келесі құқықтарын ажыратуға болады:

1) саяси құқықтар мен бостандықтар: мемлекеттік органдарды құруға және қызметіне қатысу құқығы; өз идеологиясы мен бағдарламасын насихаттау еркіндігі; өз қызметі туралы ақпаратты тарату еркіндігі; бұқаралық іс-шараларды (митингтер, жиналыстар, шерулер, шерулер және т.б.) ұйымдастыру еркіндігі; мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдарына еркін қол жеткізу құқығы және өзінің бұқаралық ақпарат құралдарын (баспалар, радио-теледидар станциялары, баспа БАҚ) құру құқығы; басқа саяси партиялармен әртүрлі типтегі коалициялар мен блоктар (сайлау, парламенттік және үкіметтік) құру құқығы; шетелдік саяси партиялармен және олардың халықаралық бірлестіктерімен халықаралық қатынастар орнату құқығы;

2) меншік құқығы: меншік құқығы; заңмен рұқсат етілген кәсіпкерлік қызметпен айналысу құқығы; мемлекеттен әртүрлі нысандарда (тікелей және жанама мемлекеттік қаржыландыру, әртүрлі салықтық жеңілдіктер мен жеңілдіктер беру) материалдық және қаржылық қолдау алу құқығы.

Екі нәрсеге баса назар аудару керек. Біріншіден: саяси партиялардың барлық құқықтары ұжымдық болып табылады, өйткені олардың көпшілігі азаматтардың жеке конституциялық

құқықтарымен сәйкес келгенімен, олар жеке тұлғаларға емес, олардың бірлестіктеріне – саяси партияларға – құқықтың нақты субъектілері ретінде жатады және оларды тек қана жүзеге асыра алады. олар. Екіншісі – саяси партиялардың құқықтары мен бостандықтарын құқықтық реттеуге жаңа көзқарас, ол олардың кейбіреулерінің конституциямен бекітілуінен, яғни негізгі, конституциялық сипат алуынан тұрады. Әдетте, бұл әртүрлі тәсілдермен тұжырымдалған мемлекеттік органдардың құрылуы мен қызметіне қатысу құқығы.

Саяси партияларды құруды реттеудің шетелдік тәжірибесін талдау нәтижесінде ол айтарлықтай әртүрлі, бірақ соған қарамастан белгілі бір жалпы тенденцияларды анықтауға болады.

Біріншіден, көптеген елдерде мемлекеттік тіркеу саяси партияның заңды тұлғасын тану ретінде қолданылады, дегенмен бірқатар елдерде мұндай тіркеу міндетті емес.

Екіншіден, тіркеу көбінесе қарапайым хабарламадан бастап заңда көрсетілген құжаттар тізбесін ұсынуға дейінгі формальды сипатта болады.

Үшіншіден, азаматтар тобына саяси партия ретінде тіркелуге қойылатын талаптар (егер мұндай тіркеу қажет болса) айтарлықтай либералды.

Олар негізінен саяси партияның көлеміне және елдің әртүрлі аймақтарындағы қолдауға байланысты.

Тіркеуге қажетті саяси партиялардың саны әртүрлі елдерде 10 адамнан (Венгрия), 50 (Болгария, Польша), 100 (Канада), 251 (Румыния), 1,5 мың қол (Швеция), 5 мыңнан (Португалия) 50 адамға дейін өзгереді. мың (Ресей, Қазақстан) және 65 мың (Мексика) және Ресейдегі, Қазақстандағы және Мексикадағы сияқты тіркеу үшін саяси партиялар санына қойылатын жоғары шектер ережеден ерекшелік болып табылады.

Халықаралық стандарттарға сәйкес, саяси партияларды құру және тіркеу мәселелерін реттейтін заңнамада саяси партияны құруға қатысты шектен тыс талаптар болмауы керек. Қазақстанның саяси партиялар туралы заңнамасы мұндай талаптарға қатысты халықаралық стандарттарға айтарлықтай сәйкес келмейді. Қазақстан Республикасының «Саяси партиялар туралы» Заңында саяси партияны құру мен тіркеуге қойылатын талаптардың көп мөлшері бар, оларды шектен шыққан деп атауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Документ Копенгагенского Совецания Конференции по человеческому измерению ОБСЕ (Копенгагенский документ, принятый 29 июня 1990 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901731980>. Дата обращения: 05.04.2022 г.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз // <http://online.zakon.kz> (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). Өтініш берген күн: 05.04.2022 ж.

3. Бекназар-Юзбашев Т.Б. Партии в буржуазных политико-правовых учениях / Т.Б. Бекназар-Юзбашев; отв. ред. В.М. Чхиквадзе; АН СССР; Ин-т государства и права. - М. : Наука, 1988. - 174с.

4. Федеральный закон Российской Федерации «О политических партиях» от 11 июля 2001 г. с изм. на 2 декабря 2019 г. [Электронный ресурс]: // Режим доступа <http://www.pravo.gov.ru>. Дата обращения: 05.04.2022 г.

5. Научная электронная библиотека. Политическая воля [Электронный ресурс]: моногр. – М.: Изд-во Рос. акад. естеств. // Режим доступа: <http://www.monographies.ru>. Дата обращения: 05.04.2022 г.

6. Шумилов А.В. Технологизация политических процессов и институтов / А.В. Шумилов // PolitBook. — 2014

7. Kalmaganbetova D.B. Theoretical and legal bases of activity of political parties in the Republic of Kazakhstan and foreign countries. -autoref.for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), – 2019

8. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. — М.: Юрист, 2000. — С.214.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.59
УДК:331.109

Д.Ж. Белхожаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЕҢБЕК ШАРТЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ**

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасының еңбек заңнамалары бойынша еңбек шартын салыстырмалы талдауға арналған. Еңбек шарты институтының тұжырымдамалық аппараты, еңбек шартының мазмұны, еңбек шартының жарамсыздығы мәселелері қарастырылады. Заң шығарушылардың еңбек шартының бостандығын шектеуге деген көзқарастарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар көрсетілген. Еңбек шартының мазмұнын реттеуде қарама-қарсы тенденциялардың болуы туралы қорытынды жасалды: бір жағынан, бұл келісім-шарт еркіндігінің кенекі, ал екінші жағынан – еңбек шартының талаптарын нақтылау.

Түйінді сөздер: еңбек шарты, еңбек шартының бостандығы, еңбек шартының мазмұны, еңбек шарты талаптарының жарамсыздығы

Белхожаева Д.Ж. ¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Аннотация

Статья посвящена сравнительному анализу трудового договора по трудовому законодательству Республики Казахстан и Кыргызской Республики. Рассматриваются вопросы понятийного аппарата института трудового договора, содержания трудового договора, недействительности трудового договора. Показаны сходство и различия в подходах законодателей к ограничению свободы трудового договора. Сделан вывод о наличии противоположных тенденций в регламентации содержания трудового договора: с одной стороны, это расширение договорной свободы, а с другой - типизация условий трудового договора.

Ключевые слова: трудовой договор, свобода трудового договора, содержание трудового договора, недействительность условий трудового договора

D.Zh. Belkhozhayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EMPLOYMENT CONTRACT UNDER THE
LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE KYRGYZ REPUBLIC**

Abstract

The article is devoted to the comparative analysis of the employment contract under the legislation of the Kyrgyz Republic and the Republic of Kazakhstan. The issues of the conceptual apparatus of the institute of the employment contract, the content of the employment contract, the invalidity of the employment contract are considered. The similarities and differences in the approaches of legislators to restricting the freedom of an employment contract are shown. It is concluded that there are opposite trends in the regulation of the content of the employment contract: on the one hand, it is the expansion of contractual freedom, and

on the other – the typification of the terms of the employment contract.

Keywords: employment contract, freedom of employment contract, content of the employment contract, invalidity of the terms of the employment contract

Еңбек шарты құқықтық тұжырымдама ретінде әрдайым зерттеушілердің назарында болды және дәстүрлі түрде әр түрлі тұрғыдан қарастырылды: азаматтарды жұмыспен қамтудың ұйымдық-құқықтық нысаны ретінде, еңбек құқығы институты ретінде, еңбек туралы келісім ретінде, еңбек қатынастарының пайда болуының негізі ретінде, сайып келгенде, еңбек қатынастарын делдалдайтын құжат ретінде қарастырылған. Еңбек шартының алғашқы іргелі зерттеулерінің бірі өткен ғасырдың басында Л.С. Талем болды. Көрнекті ғалым еңбек шартының құқықтық табиғатын зерттеп, оның белгілерін анықтады [1, 80 б.]. Еңбек шартының азаматтық сипаты еңбек қатынастарының шарттық әдісін анықтады. Еңбек шарты жеке жалдау шартының қолданыстағы азаматтық-құқықтық құрылымы негізінде құқықтық категория ретінде қалыптасқандықтан [2, 581 б.], ол соңғысының негізгі сипаттамаларын қабылдады. Бұл шарт жасасу еркіндігі (шарт жасасуға мәжбүрлеуге жол бермеу); тараптардың заңда көзделген де, көзделмеген де кез келген шарт жасасу мүмкіндігі (қолданыстағы заңнамаға қайшы келмейтін шарттардың кез келген модельдерін жасау); тараптардың еркіндігі жасалатын шарттың талаптарын айқындайды [3, 122 б.]. Әрине, еңбек құқығының әлеуметтік функциясын ескере отырып, келісім-шарттың дәстүрлі азаматтық құрылымы кейбір өзгерістерге ұшырап, еңбек-құқықтық санатқа айналды. Атап айтқанда, еңбек қатынастарындағы келісім бостандығы біршама шектеулі болды.

Еңбек шартының салалық заң құрылымы ретіндегі ерекшеліктері еңбек заңнамасының мақсаттарымен (азаматтардың еңбек құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттік кепілдіктерін белгілеу, қолайлы еңбек жағдайларын жасау, қызметкерлер мен жұмыс берушілердің құқықтары мен мүдделерін қорғау), оның міндеттерімен (еңбек қатынастары тараптарының мүдделерін, мемлекет мүдделерін келісу үшін қажетті құқықтық жағдайлар жасау) және еңбек және олармен тікелей байланысты өзге де қатынастарды құқықтық реттеу принциптерімен негізделген. Еңбек құқығы, оның шығу тегіне қарамастан, тек азаматтық құрылымдарды толық пайдалана алмайды. Қоғамдық қатынастарды жеке-құқықтық реттеу үш постулатқа негізделгені белгілі: қатысушылардың заңды теңдігі (қарым-қатынастың бір жағының екіншісіне билік бағынбауы), олардың мүліктік тәуелсіздігі және тараптардың ерік-жігерінің дербестігі, белгілі бір қатынастарға кіру немесе кірмеу туралы шешім қабылдауда еркіндікте көрінеді (кіммен және қандай шарттармен). Еңбек қатынастарына тараптардың теңдігі тән емес, оларда ерік-жігердің салыстырмалы дербестігі бар, ал мүліктік тәуелсіздік тек субъектілердің біреуіне ғана тән. Сондықтан еңбек шарты оның тараптарының бостандығын белгілі бір шектеуді көздейтін өзгертілген (еңбек заңнамасының мақсаттарына бейімделген) құқықтық құрылым болып табылады [4, 67 б.].

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасының еңбек заңнамасына, атап айтқанда, еңбек құқығының орталық санаты – Еңбек шарты туралы салыстырмалы талдау қызығушылық тудырады.

Қазақстан Республикасының және Қырғыз Республикасының еңбек заңнамасында [5] еңбек шартын еңбек қызметінің әртүрлі түрлеріне байланысты өзге келісімдерден, бірінші кезекте азаматтық-құқықтық мәмілелерден ажыратуға мүмкіндік беретін тектік белгіні (келісімді) және түрлік айырмашылықтарды көрсету арқылы қалыптастырылған «еңбек шарты» ұғымының нормативтік дефинициялары бар. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі еңбек шартының анықтамасында бұл жазбаша келісім екенін нақтылайды [5].

Еңбек шартының түрлік айырмашылықтары, біріншіден, оның тараптарын көрсету, екіншіден, осы тараптардың негізгі міндеттерінің мазмұнымен сипатталады. Еңбек шартының тараптары қызметкер және жұмыс беруші болып табылады. Қызметкер белгілі бір еңбек функциясы бойынша жұмысты орындауға және жұмыс беруші белгілеген тәртіп ережелерін (ішкі еңбек тәртібін) сақтауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші өз кезегінде қызметкерге еңбек шартында келісілген жұмысты беруге, еңбек туралы заңдарда, жергілікті нормативтік құқықтық актілерде және тараптардың келісінде көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге, сондай-ақ қызметкерге жалақыны уақтылы төлеуге міндетті.

Қырғыз Республикасы мен Қазақстан Республикасының Еңбек кодекстері қызметкердің еңбек шартында келісілген жұмысты жеке өзі орындауы тиіс екенін нақтылайды.

Қазақстан Республикасының ЕК-де 27-бабында, онда еңбек шартын өзге түрдегі шарттардан ерекшелейтін белгілер қосымша тұжырымдалған:

1) жұмыскердің жұмысты (еңбек функциясын) белгілі бір біліктілік, мамандық, кәсіп немесе лауазым бойынша орындауы;

2) міндеттемелерді еңбек тәртіптемесіне бағына отырып жеке өзі орындауы;

3) Жұмыскердің жұмысы үшін еңбек жалақысын алуы [5].

Еңбек шартының мазмұны оның шарттары болып табылады, оны әртүрлі негіздер бойынша жіктеуге болады. Еңбек шартының тараптары әзірлеген қажетті шарттар, яғни оларсыз еңбек шарты жасалған деп санауға болмайтын және қосымша шарттар, олардың болуы еңбек шартының болуы үшін міндетті емес. Еңбек шартының талаптары дәстүрлі түрде міндетті (қажетті) және қосымша (факультативті) болып бөліне бастады. Алайда, сонымен бірге, азаматтық-құқықтық тәсілден айырмашылығы, ешқандай шарттардың болмауы еңбек шарты жасалмады дегенді білдірмейді.

Барлық Еңбек кодекстері міндетті түрде келесі шарттарды қамтиды:

1) жұмыс орны (әдетте, құрылымдық бөлімшені көрсете отырып). Қырғызстан Республикасы ЕК-нің 54-бабына сәйкес жұмыс орындалуға тиіс жұмыс орны еңбек шартының міндетті шарты болып табылады;

2) лауазымы, кәсібі, мамандығы бойынша біліктілігі көрсетілген жұмыс деп түсінілетін еңбек функциясы; жұмыскерге тапсырылатын жұмыстың нақты түрі;

3) жұмыстың басталу күні, ал мерзімді еңбек шарты жасалған жағдайда, сондай-ақ оның қолданылу мерзімі көрсетіледі. Қырғызстанның Еңбек кодексі бойынша еңбек шартында еңбек шартына немесе өзге заңға сәйкес мерзімді еңбек шартын жасасуға негіз болған мән-жайларды (себептерді) көрсету қажет;

4) еңбек ақы төлеу шарттары мен мөлшері [5].

Барлық кодекстерде еңбек шартының міндетті талаптарына жұмыс уақыты режимі жатады. Барлық Еңбек кодекстері, еңбек шартының міндетті шарттары жұмыскер мен жұмыс берушінің құқықтары мен міндеттері деп аталады, ал оларды еңбек шарты мен демалыс уақытының қосымша шарттарына, сондай-ақ еңбек жағдайларының сипаттамаларына, ауыр, зиянды немесе қауіпті жағдайларда жұмыс істегені үшін өтемақы мен жеңілдіктерге жатқызады.

Еңбек шартының мазмұнына арналған мақалаларда жазылған еңбек шартының міндетті шарттарының тізімі толық емес, кодекстерде басқа міндетті шарттарды белгілеу мүмкіндігі қарастырылған, көбінесе бұл жұмысшылардың жекелеген санаттарына қатысты. Мысалы, Қазақстан Республикасы ЕК-нің 28-бабының 2-тармағына сәйкес мүгедекпен жасалатын еңбек шарты мүгедектің жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, жұмыс орнын жабдықтау жөніндегі талаптарды бекітуі тиіс [5].

Еңбек шартының дәстүрлі қосымша шарттары сынақ мерзімін белгілеу туралы, мемлекеттік, қызметтік, коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияны жария етпеу туралы, егер оқыту жұмыс берушінің қаражаты есебінен жүргізілсе және еңбек шарты қызметкердің бастамасы бойынша белгіленген мерзім өткенге дейін тоқтатылса, қызметкердің оқытудан кейін шартта белгіленген мерзімнен кем емес жұмыс істеу міндеті туралы немесе шығындарды өтеу туралы талаптар, сондай-ақ еңбек кодекстерімен, заңдармен және заңмен, өзге де нормативтік құқықтық актілермен, ұжымдық шарттармен және келісімдермен реттеледі. Еңбек заңнамасында баламасы жоқ ереже Қазақстан Республикасы ЕК-нің 29-бабын белгілейді: тараптардың келісімі бойынша жұмыс беруші мен қызметкер арасында бейбәсекелестік туралы шарт жасалуы мүмкін, онда жұмыс берушіге нұқсан келтіруі мүмкін іс-әрекеттерді жүзеге асырмау туралы жұмыскердің міндеттемесі көзделеді [5]. Бейбәсекелестік туралы шартта оларды қабылдаудың шектеулері мен шарттары белгіленеді, сондай-ақ бейбәсекелестік туралы талап Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, осы талаптың қолданылу кезеңіне өтемақы белгіленуі мүмкін. Нарықтық экономика жағдайында мұндай ереже кәсіпкерлердің жосықсыз бәсекелестігінің алдын алуға, демек, өндіргіш күштердің, өндіріс факторларының және қоғамның экономикалық ресурстарының дамуына ықпал етері сөзсіз.

Еңбек шартының мазмұнына қатысты барлық кодекстер ұлттық еңбек заңнамасымен, еңбек құқығы нормаларын қамтитын өзге де нормативтік құқықтық актілермен салыстырғанда қызметкерлердің жағдайын нашарлатуға тыйым салады. Қазақстан Республикасы ЕК-нің 10-бабында Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасымен салыстырғанда қызметкерлердің жағдайын нашарлататын еңбек шарттарының ережелері жарамсыз деп танылады делінген [5]. Мұндай ережелер Қырғызстанның Еңбек кодексінің 61-бабында бекітілген: заңмен, ұжымдық шартпен, келісіммен салыстырғанда қызметкердің жағдайын нашарлататын немесе кемсітушілік сипаттағы шарттар жарамсыз деп танылады. Бұл ретте Қырғызстанның Еңбек кодексі бойынша еңбек шартының жекелеген талаптарының жарамсыздығы еңбек шартының тұтастай жарамсыздығына әкеп соқпайды.

Бірақ Қазақстанның Еңбек кодексі бүкіл еңбек шартының жарамсыздығы туралы ережелерді белгілейді. Мұндай салдар ол жасалған жағдайларда пайда болады:

- 1) алдаудың, зорлық-зомбылықтың, қорқытудың әсерінен, сондай-ақ егер ол ауыр мән-жайлардың тоғысуы салдарынан қызметкер үшін аса тиімсіз жағдайларда жасалған болса;
- 2) заңды салдар жасау ниетінсіз (жалған еңбек шарты);
- 3) есуастық немесе ақыл-есі кем болуы салдарынан әрекетке қабілетсіз деп танылған азаматпен;
- 4) он төрт жасқа толмаған адаммен;
- 5) ата-анасының біреуінің (асырап алушының, қамқоршысының) жазбаша келісімінсіз он төрт жасқа толған адаммен жасалған жағдайларда тоқтатылады.

Осыған ұқсас ережелер (кәмелетке толмаған жұмыскерлермен шарт жасасу жағдайларынан басқа) Қырғыз Республикасы ЕК-нің 60-бабында бекітеді. Сонымен қатар, Қырғызстанда өз әрекеттерінің мәнін түсіне алмайтын адаммен еңбек шарты жарамсыз деп танылуы мүмкін. Сондай-ақ, Қазақстанның Еңбек кодексі еңбек шартын жарамсыз деп тануға мүмкіндік береді, бірақ егер бұл жұмыс берушінің кінәсінен болса, онда ол бұрынғы қызметкердің еңбекке ақы төлеу, жыл сайынғы ақылы еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтемақы төлемін, өзге де төлемдер мен жеңілдіктер алу құқығынан айрылуына әкеп соқпайды (33-баптың 4-т.).

Екі мемлекеттің қазіргі еңбек заңнамасын талдау еңбек шартының мазмұнын реттеуде қарама-қарсы тенденциялардың бар екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бір жағынан, шарттық қағидаттардың айқын күшеюі байқалады және еңбек құқығының канондарынан айтарлықтай ауытқуға жол беріледі. Мәселен, Қазақстан Республикасы ЕК-нің 123-баптың 8-тармағына сәйкес, жұмыс берушіге келтірілген залалдың толық мөлшеріндегі материалдық жауапкершілік қызметкерге заңда көзделген жағдайларда ғана емес, еңбек, ұжымдық шарттарда айтылған өзге де жағдайларда да жүктеледі [5].

Мұндай нормалар жұмыс берушілерге еңбек құқығының қорғаныс функциясы тұрғысынан еңбек шартының мазмұнын қалыптастыру кезінде өз жағдайларын айтуға мүмкіндік береді. Еңбек қатынастарын және олардан туындайтын қатынастарды шарттық реттеуге баса назар аудару еңбек құқығының қазіргі заманғы үрдістерінің бірі болып табылады. Тұтастай алғанда, бұл еңбек қатынастарын және олармен тікелей байланысты қатынастарды реттеудің негізгі принциптерінің біріне - мемлекеттік және шарттық реттеуді үйлестіруге сәйкес келеді. Алайда, еңбек қатынастарын шарттық реттеу саласында жұмысшылар мен жұмыс берушілердің мүдделері арасындағы, еңбек құқығының қорғаныс және өндірістік функциялары арасындағы тепе-теңдікті іздеу керек және еңбек қатынастары тараптарының шарттық бостандығын жалпы кеңейту кезінде еңбек құқығы әдісінің қоғамдық-құқықтық құрамдас бөлігі туралы, оның шектеулері мен тыйымдары ұмытпау керек. К.С. Раманқұлов әділ атап өткендей: «экономикадағы трансформациялық процестер кезеңінде еңбек құқығы еңбек қатынастарын реттеуді орталықсыздандырды қамтамасыз ететін құралдармен қатар, белгілі бір дәрежеде еңбек саласындағы нарықтық қатынастардың бостандығын шектейтін императивті сипаттағы құралдардың белгілі бір арсеналын қамтуы керек» [6, 29 б.].

Жоғарыда айтылғандар еңбек шартының қоғамдық-жеке заңды сипаты бар деген тұжырымды растайды. Ғалым қазіргі уақытта еңбек шартының мәселелерін шешудегі мемлекеттің рөлі соншалықты маңызды болып қала береді, сондықтан еңбек шартына үш субъект (қатысушы) қатысады: мемлекет еңбек шартының тараптары және оның құрамын егжей-тегжейлі реттеп қана қоймай, еңбек шарты тараптарының бостандығын едәуір шектейді [7, 45 б.].

Еңбек шартының талаптарын белгілеуде жұмыс берушінің бостандығын шектеудің мысалы ретінде мерзімді еңбек шарттары туралы нормаларды келтіруге болады [8, 30 б.]. Әдетте, Еңбек кодекстері жұмыс берушілердің мерзімді еңбек шарттарын жасасу мүмкіндігін шектейді. Мәселен, Қырғызстан ЕК-нің 55-бабы белгісіз мерзімге еңбек шарты жасалатын қызметкерлер үшін көзделген құқықтар мен кепілдіктерді беруден жалтару мақсатында мерзімді еңбек шарттарын жасасуға тыйым салады. Мерзімді еңбек шарты алдағы жұмыстың сипатын немесе оны орындау шарттарын ескере отырып, еңбек қатынастарын белгіленбеген мерзімге белгілеу мүмкін болмаған кезде, сондай-ақ ұлттық заңнамада көзделген өзге де жағдайларда жасалады (Қырғызстан ЕК-нің 55-бабы).

Жұмыс берушілердің теріс пайдалануының жолын кесу үшін мерзімді еңбек шартын жасасу негіздерінің (себептерінің) тізбесін белгілейді (Қырғызстан ЕК-нің 55-бабы). Уақытша болмаған қызметкерді ауыстыру, уақытша немесе маусымдық жұмыстарды орындау, қосымша жұмыс, шағын кәсіпкерлік субъектілері болып табылатын ұйымдарда жұмыс істеу, сайланған лауазымдарда жұмыс істеу, ұйым басшысы ретінде жұмыс істеу сияқты себептер барлығына ортақ. Шетелдік

жұмысшылармен еңбек шарттарына қатысты әртүрлі тәсілдер қолданылады. Осылайша, құжат Қазақстанның Еңбек кодексінің 30-бабы шетелдік қызметкерлермен мерзімді еңбек шарттарын жасасуды көздейді [5]. Шұғыл еңбек шарты туралы қағидаларды салыстырмалы талдау қандай да бір себептермен (30-б.2-т.) негіздемесіз бір жылдан кем емес белгілі бір мерзімге еңбек шартын жасасуға рұқсат береді, Қазақстанның Еңбек кодексі осы саладағы неғұрлым либералдық болып табылады деп бекітуге мүмкіндік береді.

Еңбек кодекстерінде еңбек шартының ең ұзақ мерзімі анықталады. Қырғызстанның Еңбек кодексі бойынша мерзімді еңбек шартының ұзақтығы бес жылдан аспауы керек. Мерзімді еңбек шартын ұзарту мүмкіндігі Қазақстан заңнамасында қарастырылған. Қазақстан ЕК-нің 30-бабына сәйкес, еңбек шартының мерзімі өткен кезде тараптар оны белгіленбеген немесе белгілі бір мерзімге кемінде бір жылға ұзартуға құқылы, бірақ белгілі бір мерзімге кемінде бір жылға жасалған еңбек шартының мерзімін ұзарту саны екі реттен аспауға тиіс. Зейнеткерлік жасқа толған және кәсіби және біліктілік деңгейі жоғары қызметкерлер үшін ерекшелік жасалды: олардың жұмыс қабілеттілігін ескере отырып, еңбек шарты жыл сайын шектеусіз ұзартылуы мүмкін. Ұйымның басшылары үшін арнайы ереже белгіленген: заңды тұлғаның атқарушы органының басшысымен жасалған еңбек шартының қолданылу мерзімі өткен жағдайда, егер тараптардың ешқайсысы еңбек шартының қолданылу мерзімі өткенге дейін соңғы жұмыс күнінен кешіктірмей еңбек қатынастарын тоқтату туралы хабардар етпесе, еңбек шарты құрылтайшылар, заңды тұлға мүлкінің меншік иесі немесе ол уәкілеттік берген тұлға (орган) не заңды тұлғаның уәкілетті органы сайлау (тағайындау) туралы шешім қабылдағанға дейінгі мерзімге ұзартылады, егер көрсетілген шешіммен өзге ұзарту мерзімі айқындалмаса, жаңа басшыны не сол адамды лауазымға тағайындау туралы шешім қабылдайды (Қазақстан ЕК 30-б. 4-т.).

Жұмыс берушілердің теріс пайдалануының жолын кесу үшін кейбір кодекстер мерзімді еңбек шартын жасасу негіздерінің (себептерінің) тізбесін белгілейді. Қырғызстан Еңбек кодексінің 82-бабы, сонымен қатар, мерзімді еңбек шартын оның мерзімі аяқталғанға дейін бұзу мүмкіндігін шектейді: егер мерзімді еңбек шарты дәлелсіз себептермен бұзылса, жұмыс беруші қызметкерден еңбек шартында көзделген мөлшерде өтемақы талап етуге құқылы, бірақ орташа айлық жалақы мөлшерінен аспайды. Қазақстан мен Қырғызстанның Еңбек кодекстері еңбек шартын жасасу кезінде белгілі бір кепілдіктерді белгілейді, олардың мәні еңбек қатынастарының болуын тануға негізделеді. Азаматтың еңбегін пайдалануға байланысты туындайтын қатынастарды ресімдеу кезінде жұмыс берушілер тарапынан жасалатын қиянаттың жолын кесу мақсатында Қырғызстан еңбек комитеті азаматтық-құқықтық шарт негізінде жұмысты орындайтын адамдар үшін кепілдік белгілейді. Ол еңбек қатынастарын танудан және тиісінше еңбек заңнамасының ережелерін және еңбек құқығының нормаларын қамтитын өзге де нормативтік құқықтық актілерді қолданудан тұрады. Қазақстанда еңбек қатынастарын жұмыс берушінің өзінен басқа, қадағалау органы (мемлекеттік еңбек инспекциясы) және сот тани алады, бұл ретте азаматтық-құқықтық шарт негізінде туындаған қатынастарды еңбек қатынастары деп тану туралы дауларды сот қараған кезде жойылмайтын күмәндар еңбек қатынастарының болуы пайдасына түсіндіріледі. Бұл ереже, шын мәнінде, даулы жағдайларда еңбек қатынастарының болуы туралы болжамды шоғырландыруды білдіреді. Қырғызстанда (ЕК 6-бабы) тек сот азаматтық-құқықтық шартта жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы еңбек қатынастары нақты реттелетінін анықтай алады.

Кеңес заманынан бері дәстүрлі түрде еңбек заңнамасында жұмыс беруші жұмысқа қабылдау ережелерін бұзған кезде жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған норма белгіленген. Жұмыс берушінің немесе оның осыған уәкілеттік берілген өкілінің келісімімен немесе тапсырмасы бойынша еңбек шартын тиісінше ресімдемей жұмысқа нақты жіберу Қазақстан (ЕК-нің 33-б.), Қырғызстан (ЕК-нің 57-б.) бойынша еңбек шартын жасасу болып есептеледі. Бұл жағдайда еңбек қатынастары қызметкер жұмысқа кіріскен күннен бастап пайда болды деп саналады.

Сонымен, Қазақстан мен Қырғызстанның Еңбек кодекстерін салыстырмалы талдау еңбек шартын регламенттеудің негізгі тәсілдерінің ортақтығы туралы және сонымен бірге еңбек шартының мазмұнына қатысты жекелеген мәселелер бойынша елеулі айырмашылықтардың болуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ортақ еңбек нарығын қалыптастыру кезінде сөзсіз болатын еңбек-құқықтық интеграция бағыттарының бірі қазіргі заманғы инновациялық экономиканың қажеттіліктерінен анық «артта қалған» немесе мемлекеттердің әлеуметтік саясатының жалпы қағидаларынан «шығып кеткен» құқықтық нормаларды жаңғыртуды көздейтін көпжақты әріптестік келісімдер шеңберінде еңбек заңнамасын үйлестіру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Таль Л.С. Трудовой договор: цивилистическое исследование. – Ярославль, 1913. – Ч. 1. – С. 80-90.
2. Лушникова М.В., Лушников А.М. Очерки теории трудового права. – СПб., 2006. – С. 581-592.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения. - М., 1997. С. 122.
4. Головина С.Ю. Усиление частноправовых начал в трудовом праве России // Актуальные проблемы частного права: сб. ст. / отв. ред. Б. М. Гонгало, В. Ем. – М., 2014. – С. 67-77.
5. 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>; 2004 жылғы 4 тамыздағы Қырғыз Республикасының Еңбек кодексі // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30296269&pos=17;-55#pos=17;-55
6. Раманкулов К.С. Трудовое право и рынок труда: вопросы взаимодействия в условиях трансформационных процессов в экономике КР // Трудовое право Кыргызской Республики: современное состояние, проблемы правоприменения, опыт международно-правового регулирования труда: материалы науч.-практ. конф. (16 декабря 2010 г.) / отв. ред. К.С. Раманкулов. – Бишкек, 2011. – С. 29.
7. Бугров Л. Ю. Трудовой договор в России за рубежом. - Пермь, 2013. – С.101
8. Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік-еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ ХАБАРШЫ «Юриспруденция» сериясы, 2021. – №2(64). – Б.30-37.

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Е.А. Бурибаев¹, Н.А. Ялгашбаев¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ЖҰМЫСКЕРДІҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН СОТ АРҚЫЛЫ
ҚОРҒАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Бұл мақалада жұмыскердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғаудың ерекшеліктері сипатталған. Заңның үстемдігі белгілі бір құқықтар мен бостандықтарды мойындап қана қоймай, оларды қорғауға кепілдік беруге міндетті. Еңбек қатынастары саласындағы сот қорғауының осы құқық саласының ерекшелігіне байланысты бірқатар ерекшеліктері бар.

Сонымен бірге, сот жүйесінің тиімділігін арттыру мақсатында оны реформалау перспективалары, сондай-ақ еңбек саласындағы кемсітушілік туралы істерді қараудың процестік ерекшеліктері айтылады.

Түйін сөздер: сот арқылы қорғау, сот жүйесін реформалау, дәлелдеу ауыртпалығы, еңбек саласындағы кемсітушілік.

Ye. Buribayev¹, N.Yalgashbayev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**FEATURES OF JUDICIAL PROTECTION
OF LABOR RIGHTS OF AN EMPLOYEE**

Abstract

This article describes the features of judicial protection of labor rights of an employee. The rule of law State is obliged not only to recognize certain rights and freedoms, but also to guarantee their protection. Judicial protection in the field of labor relations has a number of features related to the specifics of this branch of law.

At the same time, the prospects of reforming the judicial system in order to increase its effectiveness, as well as procedural features of the consideration of cases of discrimination in the field of labor will be announced.

Keywords: judicial protection, reform of the judicial system, burden of proof, discrimination in the sphere of work.

Бурибаев Е.А.¹, Ялгаибаев Н.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКА

Аннотация

В данной статье описаны особенности судебной защиты трудовых прав работника. Правовое государство обязано не только признавать определенные права и свободы, но и гарантировать их защиту. Судебная защита в сфере трудовых отношений имеет ряд особенностей, связанных со спецификой данной отрасли права.

Вместе с тем, будут озвучены перспективы реформирования судебной системы в целях повышения ее эффективности, а также процессуальные особенности рассмотрения дел о дискриминации в сфере труда.

Ключевые слова: судебная защита, реформа судебной системы, бремя доказывания, дискриминация в сфере труда.

Кез келген қағида, тыйым салу немесе кепілдік тиісті қорғау шараларын көздейтін нормалармен бекітілуі тиіс. ҚР Еңбек кодексінде бұзылған құқықты қорғаудың төрт әдісі қарастырылған: өзін-өзі қорғау, кәсіподақтардың қызметкерлердің құқықтарын қорғау, еңбек заңнамасының сақталуын мемлекеттік бақылау (қадағалау), сот арқылы қорғау [1]. Қазақстан Республикасының Конституциясында әркімге оның құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға кепілдік беріледі [2].

Сотқа жүгіну құқығы-адамның негізгі құқықтарының бірі, өйткені бұл құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғауға кепілдік беретін әмбебап әдіс.

Дегенмен, сот қорғауы бастапқыда еңбек заңнамаларында айтылмаған және алғашқы тәуелсіздік жылдары қабылданған кодекс бір жыл өткен соң ғана қосылған. Бұл жағдайды қате деп санауға болады, алайда мәселе әлдеқайда тереңірек болуы мүмкін. Демократиялық мемлекет белгілі бір құқықтар мен бостандықтардың ресми шоғырлануымен ғана емес, оларды іс жүзінде жүзеге асыру мен қорғаудың тиімді құралдары мен әдістерінің болуымен де анықталады. Бұзылған құқықты қорғау әдісі ретінде сотқа жүгіну қаншалықты тиімді?

Еңбек қатынастары саласындағы сот қорғауының еңбек қатынастарының мазмұнымен және еңбек құқығының әлеуметтік-қорғаныш функциясымен байланысты өзіндік ерекшелігі бар сияқты. Дегенмен, бұл ерекшелік қолданыстағы заңнамада жеткілікті түрде көрсетілмеген, сондықтан осы баптың аясында мәселелердің екі блогы қарастырылатын болады. Біріншісі бүкіл сот жүйесі жұмысының тиімділігін және оны реформалаудың орындылығын бағалауға қатысты, екінші мәселе-еңбек саласындағы кемсітушілік туралы істер мысалында еңбек-құқықтық істерді қараудың іс жүргізу ерекшеліктері.

Қазақстан Республикасында Еңбек дауларын талдай отырып, 1) барлық еңбек дауларының 1/3-тен астамы сотқа жүгіну үшін жұмыскердің мерзімін өткізіп алуы негізінде ғана талап қоюдан бас тартумен аяқталады; 2) істерді қарау мерзімдерінің сақталмауы. Еңбек дауларын тәжірибесінде қараудың нақты мерзімдері заңда белгіленгеннен асады. Сот статистикасы деректерінде еңбек даулары бәлінбеген, олар бойынша қысқартылған қарау мерзімдері белгіленген. Практикалық жұмыс тәжірибесі мен сарапшылармен сұхбаттан еңбек даулары бойынша мерзімдер барлық жерде бұзылады, кейде істер бір жыл, тіпті бірнеше жыл бойы қаралады деп айтуға болады [3, 35 б.]. Мұндай түбегейлі өзгерістердің қажеттілігі сот жүйесі тиімділігінің төмендігімен байланысты болды. Сол кезде де, қазір де еңбекті қорғау ұйымдарының жақтаушылары өздерінің ұстанымдарын негіздеп, еңбек құқықтарын қорғау бойынша сот процесінің тиімділігі мен үнемділігін арттыруға сілтеме жасайды. Еңбек соттарын құру қажеттілігі қолданыстағы жүйеде күрделі проблемалардың болуымен түсіндірілуі мүмкін және түсіндірілуі керек, оларды тек құрылымдық реформа арқылы шешуге болады. Ол үшін мұндай проблемалардың шынымен бар екенін дәлелдеу керек. Тиімділікті бағалай отырып, 2008 жылға дейін еңбек даулары жалпы юрисдикцияның соттарына ғана емес, сонымен бірге келісім комиссияларына да қатысты болғанын атап өткен жөн. Соңғылардың құзыреті еңбек құқықтарын шешу үшін жеткіліксіз болды, оны заң шығарушы өзі жанама түрде растады, ең күрделі істерді, мысалы, жұмыстан босату туралы дау-дамайды жалпы юрисдикция соттарының құзыретіне жатқызды. Іс жүзінде бірдей іс әр түрлі инстанцияларда қаралуы мүмкін болған кезде таза

процедуралық қиындықтар туындады. Шын мәнінде, әлемдік әділеттіліктің өзі еңбек дауларын шешуден гөрі басқа мақсаттар үшін құрылды.

Алайда, бүгінгі таңда барлық еңбек даулары жалпы юрисдикцияның соттарына жатады, сондықтан олардың қызметін бағалау қажет. Бірінші сатыдағы соттардың тиімділігін бағалаудың ең оңай жолы - жоғары тұрған соттардың олардың шешімдерінің күшін жою пайызын есептеу. Егер істердің бір санаты бойынша шешімдердің күшін жою пайызы басқаларына қарағанда едәуір көп болса немесе объективті сыртқы себептер болмаған кезде айтарлықтай ауытқып кетсе, бұл соттардың жұмысының нашар сапасын көрсетеді. 1999 жылдан 2005 жылға дейінгі кезең ішінде жыл сайын еңбек даулары бойынша шешімдердің 5-тен 10 пайызға дейін күші жойылды. Шыңның 10% - ы шынымен де сот шешімдерінің сапасына қатысты мәселелер туралы айтуға мүмкіндік беретін Үлкен сан, бірақ мұндай жағдай он жылдан астам уақыт бұрын болған. Еңбек дауларын қарау бойынша бүгінгі статистикаға келетін болсақ, 2018 жылы 71,899 іс, ал 2019 жылы – 65,356 іс, 2020 жылы азаматтық істердің барлығы 2,467,328 іс шешім шығарумен қаралды. Қайта қарау статистикасына келетін болсақ, 2020 жылы барлығы 311 іс жойылды, 96-ы өзгертілді, 3,614 шағым берілді, яғни барлық қаралған еңбек-құқықтық істердің 1% сәл артық [4, 3 б.]. Осылайша, қолда бар статистикалық деректер еңбек дауларын сотта қарау тиімділігінің төмендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Керісінше, олар сот жүйесі ешқандай құрылымдық өзгеріссіз бұл мәселені шеше алатындығын дәлелдейді.

Алайда, тек бір көрсеткішке сүйене отырып, жаһандық қорытынды жасау дұрыс болмас еді. Бұл статистика ұлттық құрама екенін және бейнелі түрде тек «аурухананың орташа температурасын» көрсететінін есте ұстаған жөн. Нақты сот департаменттерінің статистикалық деректеріне келетін болсақ, онда азаматтық істер бойынша апелляциялар мен кассациялардың жалпы саны ғана көрсетіледі. Осылайша, әртүрлі сот департаменттерінің істердің нақты санаттары бойынша сот шешімдерінің күшін жою және өзгерту көрсеткіштерін салыстыру мүмкіндігі алынып тасталады. Бұл статистика тек сандық емес, сапалық көрсеткіштерді көрсетеді, яғни қайта қараудың төмен пайызы өзі туралы ештеңе айтпайды. Бірінші инстанцияның құқықтық сауаттылық деңгейі жоғарылауы мүмкін немесе ол, керісінше, екіншісінде төмендейді [5, 4 б.].

Негізгі сұрақ туындайды: жалпы статистика деректерінен басқа тағы не ескеру керек? Сот жүйесі жұмысының тиімділігінің басқа критерийлері қандай? Еуропалық судьялардың Консультативтік Кеңесі «Сот шешімдерінің сапасы туралы» № 11 қорытындысында осы мәселеге біршама түсінік береді [5]. Кеңес судьяларының пікірінше, шарттардың екі тобы маңызды: сыртқы және ішкі. Сыртқы жағдайларға заңнаманың жай-күйі, ресурстық база, сондай-ақ процеске қатысушылардың құзыреттілігі жатады. Ішкі жағдайлар – бұл судьялардың кәсібилігі, істерді басқару және рәсім, тыңдаулар өткізу, сот шешімінің міндетті элементтерінің болуы. Конгрестің белгілі бір бөлігімен сіз бұл топтарды макро және микро деңгейлер ретінде ұсына аласыз. Осы шарттарды толығырақ қарастырайық.

Заңнаманың жай-күйі оның дәйектілігі, құрылымы, тұжырымдамалардың анықтығы, жиі өзгерістердің болмауы деп түсініледі. Шын мәнінде, аталған критерийлердің кез-келгені нақтылауды қажет етеді. Алайда, соңғы ширек ғасырда бұл аймақта көп нәрсе жасалған сияқты. Әсіресе, әкімшілік процестік, процедуралық кодексі қабылданғаннан кейін көтеруге болатын жалғыз жаһандық мәселе «еңбек процесіне» қатысты: қазіргі ерекшелік жеке іс жүргізу кодексін құру қажеттілігі туралы айтуға мүмкіндік бере ме, әлде еңбек-құқықтық істерді жүргізуге арналған ҚР Азаматтық процестік кодексінің ең болмағанда тарауын айтуға бола ма? [6, 78 б.].

Ресурстық база жүйені жеткілікті қаржыландырудың болуын болжайды. Бұл судьялардың жалақысына ғана емес, аппаратты қамтамасыз етуге де қатысты.

Азаматтық істердің еңбек дауы бойынша тұрақты сандық өсу проблемасын «ұйымдастырушылық», яғни судьялар мен аппарат қызметкерлерінің санын көбейту арқылы шешуге болады. Алайда, сот жүйесін қаржыландырудың ұлғаюы таяу жылдары күтілмейді, ал жалақының төмендігі мен жүктеменің жоғары болуына байланысты аппараттағы кадрлардың тұрақтамауы жетеді. Аппарат барлық жұмыстың едәуір бөлігін орындайды, сондықтан мұндай жағдай сот шешімдерінің сапасына теріс әсер етеді.

Мұндай жағдайларда міндетті медиативті процедураны енгізу сияқты басқа шешімдерді іздеу орынды болып көрінеді. Осыған байланысты шетелдік тәжірибе өте айқын, оны қазақстандық жағдайларға байланысты шығармашылықпен өңдеуге болады. Мысалы, Германияда жеке еңбек дауларын талқылау міндетті татуласу әрекеттерінен басталады. Мұндай татуластыру тәртібі өте

тиімді болуы мүмкін, өйткені статистика бойынша еңбек дауларының шамамен 80% - ы татуласу рәсімі процесінде шешіледі және даулардың тек 20% - ы соттың шешуіне беріледі [7].

Іске асыру мәселелеріне қарамастан, бұзылған еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау еңбек құқықтарын қорғаудың ең тиімді және кең таралған әдісі болып табылады. Бұл сот арқылы қорғау әр қызметкерге қол жетімді екендігімен анықталады, өйткені бұзылған еңбек құқықтарын қорғау туралы талап арыздарға ҚР заңнамасына сәйкес мемлекеттік баж салынбайды, жұмысқа қайта алу туралы істерді қараудың және шешудің қысқартылған мерзімі (жұмысқа қайта алу туралы істер бір ай өткенге дейін қаралады, ал азаматтық істі аудандық сотта қараудың жалпы мерзімі екі ай болған кезде), сот шешімін дереу орындау мүмкіндігі қызметкерге еңбек дауының әлсіз жағы ретінде, өз құқықтарын қорғауға ұмтылу. Сондай-ақ, қызметкер сотқа жүгінген кезде, көп жағдайда бірінші адамның талаптары соттың толық немесе ішінара қанағаттандырылуына жатады [8, 120 б.].

Қазіргі қазақстандық сот жүйесі осындай жаңа енгізілімдердің артықшылықтарын іске асыра ала ма деген сұрақ туындайды. Бірінші сатыдағы сот шешімдерінің сапасын бақылауды жоғары тұрған соттар қайта қарау мүмкіндігі арқылы қамтамасыз етеді. Алайда сот медиациясы жағдайында барлық жауапкершілік бірінші сатыдағы судьяға жүктеледі. Бұл жерде сот медиациясының әртүрлі авторлары екіұшты түсінілетінін түсіндіру керек. Бұл бапта сот медиациясы деп татуластыру рәсімдерін жүзеге асыратын судьяның көмегімен сот процесі тараптары арасындағы дауды реттеудің татуластыру рәсімі түсініледі. Біріншіден, барлық татуластыру рәсімдерінің бір мақсаты бар – тараптарды татуластыру, бірақ осы мақсатқа жету тәсілдерінде бір-бірінен ерекшеленеді. Мысалы, делдалдың (медиатордың) идеясы – бұл тараптар арасындағы дауды кез-келген жағдайда жою [9, 347 б.]. Сонымен бірге, бітімгершілік келісім жасасу кезінде тараптардың қалауы заңмен нақты анықталған. Егер судьяның өзі шартты медиатор болса, онда сот медиациясы жеделдетілген сот ісін жүргізудің бір түрі болады. Сот процесіне қатысушылар және олардың білімі. Әрине, судья-бұл процестің басты тұлғасы, бірақ сот шешімінің сапасы оған ғана емес, барлық басқа қатысушыларға да байланысты. Бұл, ең алдымен, Тараптар, прокурор, адвокат, жанама түрде – жоғарыда аталған Сот аппараты және т. б.

Судья барлық қатысушылар арасындағы жалғыз байланыстырушы буын ретінде және процестің негізгі тұлғасы тиісті құзыретке ие болуы керек, оның негізі жоғары сапалы заңгерлік білім болып табылады. Мұнда бір маңызды жағдайды атап өту керек. Бір мамандық аясында барлық мамандықтарды жеткілікті дәрежеде игеру мүмкін емес немесе мүмкін емес. Бакалавриат бұл логикадан ерекшеленбейді, өйткені іс жүзінде ол «толық емес жоғары білім» болып табылады. Жанама түрде мұны заң шығарушы да мойындайды, судья лауазымына үміткерлерге қойылатын талаптарды белгілейді. Сонымен, бұл талаптар үміткердің мамандығы бойынша жоғары заңгерлік білімі болуы немесе Құқықтану мамандығы бойынша магистр және бакалавр біліктілігіне (дәрежесіне) ие болу қажеттілігін қарастырады. Заң шығарушының қисыны бойынша, бакалавриаттың «барлығы туралы» білімі судья болып жұмыс істеу үшін жеткіліксіз. Магистр дәрежесі қажет, ол бакалавриатпен бірге ескі мамандық болып табылады. Судья өзінің мамандануы шеңберіндегі істермен ғана емес, сонымен бірге оның білімі бакалавриатпен шектелетін барлық нәрселермен айналысатын біртүрлі жағдай туындайды, оны заң шығарушы судья лауазымына ауыстыру үшін жеткіліксіз деп санайды.

Білім беру сапасына келетін болсақ, аудандық соттардың шешімдерін қазақ тілінің әртүрлі ережелері мен нормаларына сәйкестігі тұрғысынан лингвистикалық эксперимент барысында орфографиялық, пунктуациялық, грамматикалық, лексикалық және стилистикалық қателер болмайтын бірде-бір сот шешімі табылған жоқ [12]. Әрине, бұл зерттеу 2020 жылы жүргізілді, бірақ сол кезден бастап жоғары білім беруде айтарлықтай өзгерістер болған жоқ, кем дегенде оң нәтиже бере алады. Еңбек саласындағы кемсітушілік туралы істерді қараудың іс жүргізу ерекшеліктері сот шешімінің сапасын анықтайтын бұрын аталған шарттар әмбебап болып табылады және істердің кез-келген санатын бағалау кезінде қолданылады. Алайда, еңбек құқығы саласының ерекшелігі тек осы санатқа тән процедуралық сипаттамалардың болуын болжайды. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу заңнамасы бойынша, егер заңда өзгеше көзделмесе, әр тарап өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын жағдайларды дәлелдеуі керек. ҚР АПК ең алдымен субъектілердің теңдігі тән осындай құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға бағытталған. Еңбек құқығы қызметкер мен жұмыс берушінің мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Алайда, бұл тепе-теңдік қарапайым теңдікке жетпейді [10].

Еңбек құқығы, азаматтықтан айырмашылығы, экономикалық функцияға ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік қорғауға да ие. Бұл функциялар бірегей емес және құқықтың басқа салаларында кездеседі, бірақ олардың артықшылығы тек еңбек құқығында болады. Бұл ерекшелік тек материалдық нормаларға ғана емес, сонымен бірге процестің өзіне де қатысты болатыны анық, мысалы, дәлелдеу жүктемесін қайта бөлу арқылы.

Жалпы ереже бойынша, бәсекелестік принципінің әрекеті әркім өзіне сілтеме жасайтындығын дәлелдейді. Соған қарамастан, кейбір жағдайларда баптың ережелерінен бас тарту қажет. Мысалы, қызметкер үшін белгілі бір фактіні куәгерлердің айғақтары арқылы дәлелдеу өте қиын болады, өйткені басқа жұмысшылар жұмыс берушімен қақтығыспауы мүмкін. Әдетте заңсыз жұмысқа қабылданбаған адам бір ғана дәлел келтіре алады-Жұмыс берушінің жұмысқа қабылдаудан жазбаша түрде бас тартуы. ҚР Жоғарғы Сотының Пленумы кемсітушілік фактісі анықталған жағдайда сот Жұмыс берушінің өзінде бар бос жұмыс орындары туралы ұсыныс жасағанын-жасалмағанын тексеруі (мысалы, бос жұмыс орындары туралы хабарлама жұмыспен қамту қызметі органдарына берілгенін, газетке орналастырылғанын, радио арқылы жарияланғанын, оқу орындары түлектерінің алдында сөз сөйлеу кезінде жарияланғанын, хабарландыру тақтасына орналастырылғанын), сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың осы адаммен жұмысқа қабылдау туралы келіссөздер ме және қандай негіздер бойынша оған еңбек шартын жасасудан бас тартылды, бары анықталуы керек Еңбек шарты Жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылған адамды жұмысқа қайта алу туралы істі қараған кезде жұмыстан шығарудың заңды негізінің бар екенін дәлелдеу және жұмыстан шығарудың белгіленген тәртібін сақтау міндеті жұмыс берушіге жүктеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Өтініш берген күн: 22.04.2022 ж.)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30.08. - Алматы: Жеті Жарғы. 2021.-97 б.
3. Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2021. - №2(64). – Б.30-38.
4. Жоламанқызы В. Еңбек қауіпсіздігі: жұмысшылар құқығы, өндірістік жарақат және ілеуметтік төлемдер//[Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://strategy2050.kz/> (Өтініш берген күн: 22.04.2022 ж.)
- 5 Прецеденты Европейского суда по правам человека: электрон. периодическое изд. // Развитие правовых систем. – 2014, окт. – № 6 (06). – С. 106–119.
6. Костян И.А., Пискарев И.К., Шеломов Б.А. О специализированных судах по трудовым делам и Трудовом процессуальном кодексе // Хоз-во и право. – 2003. – № 8. – С. 27–40.
- 7 Специализированные трудовые суды в системе органов государственной власти Российской Федерации. Зарубежный опыт // АВ 2003 г. Вып. 26. – URL: <http://iam.duma.gov.ru/node/8/4405/14260> (дата обращения: 19.10.2021)
- 8 Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А., Байсымакова Д.С. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2021. - №3(65). – Б.10-12.
- 9 Дивеева Н.И. Мировое соглашение и обеспечение доступа к правосудию по трудовым спорам // Толкование правовых актов (теоретико-правовой, конституционно-правовой, гражданско-правовой и трудо-правовой аспекты): сб. науч. ст. по материалам Всерос. науч.-практ. конф. – 2017. – С. 26–29.
- 10 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015. Ресми мәтіні. – Алматы: Жеті Жарғы. 2019-217 б.

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Ye.A. Buribayev¹, Zh.A. Khamzina¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

ACCESS TO JUSTICE: UPDATING THE PROBLEM OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES

Abstract

The idea of the research is to develop proposals, recommendations for improving the current model of judicial protection of the labor rights of the individual. We presented the author's position on the content of urgent problems of access to justice in resolving social and labor conflicts. Separate new approaches to solving urgent problems of resolving labor disputes have been developed. The obtained results of the review allow presenting an original academic view of the Kazakh practice of judicial settlement of labor disputes, which may be of interest to legal scholars and researchers. The analysis of compliance with the standards of accessibility of litigation in the field of protection of the labor rights of the individual is made, and specific problems of applying for judicial protection inherent in individual labor disputes are identified. The authors identified the following problems with access to justice: the existence of a barrier in the form of conciliation commissions for free recourse to judicial protection; weak implementation of international human rights standards in the field of labor disputes; the vulnerable position of workers in social and labor conflicts in relation to the position of employers; a steady downward trend in the number of labor disputes ended by the conclusion of an amicable agreement, either in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through mediation, or in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through a participatory procedure. The recommendations and conclusions of the study will stimulate discussion on ways to improve a justice system that operates in accordance with universal standards of human rights in the workplace.

Keywords: labor dispute, court, conciliation commission, mediation, justice

Е.А. Бурибаев¹, Ж.А. Хамзина¹
¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ: ЖЕКЕ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫ БОЙЫНША МӘСЕЛЕЛЕРДІ ЖАҢАРТУ

Аңдатпа

Зерттеуде біз әлеуметтік және еңбек жанжалдарын шешу кезінде сот төрелігіне қол жеткізудегі өзекті мәселелердің мазмұнына авторлық ұстанымды ұсындық. Осы зерттеуден алынған нәтижелер заңгер-ғалымдар мен зерттеушілер үшін кең қызығушылық тудыруы мүмкін, еңбек дауларын сотта шешудің қазақстандық мәселелері өзіндік академиялық көзқарасты таныстыруға мүмкіндік береді. Жеке адамның еңбек құқықтарын қорғау саласындағы сот талқылауының қол жетімділік стандарттарының сақталуына талдау жасалды, жеке еңбек дауларына тән сот қорғауына жүгінудің нақты проблемалары анықталды. Авторлар жеке еңбек даулары бойынша сот төрелігіне қол жеткізудің мынадай мәселелерін атап көрсетті: сот қорғауына еркін жүгіну үшін келісу комиссиялары нысанындағы тосқауылдың болуы; еңбек даулары саласындағы халықаралық құқық қорғау стандарттарының әлсіз орындалуы; жұмыс берушілердің жағдайына қатысты әлеуметтік-еңбек жанжалдарындағы қызметкерлердің осал позициясы; бітімгершілік келісім жасасу арқылы не дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісім жасасуға байланысты не дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасасуға байланысты аяқталған еңбек дауларының санын азайтудың орнықты үрдісі. Зерттеудің ұсынымдары мен қорытындылары еңбек саласындағы адам құқықтарының әмбебап стандарттарына сәйкес әрекет ететін сот төрелігі жүйесін жетілдіру жолдарын талқылауды ынталандыратын болады.

Түйін сөздер: еңбек дауы, сот, келісім комиссиясы, медиация, сот төрелігі

Бурибаев¹ Е.А., Хамзина¹ Ж.А

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ДОСТУП К ПРАВОСУДИЮ: АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

Идея исследования заключается в разработке предложений, рекомендаций по совершенствованию действующей модели судебной защиты трудовых прав личности. Представлена авторская позиция по содержанию актуальных проблем доступа к правосудию при разрешении социально-трудовых конфликтов. Разработаны отдельные новые подходы к решению актуальных проблем разрешения трудовых споров. Полученные результаты обзора позволяют показать оригинальный академический взгляд на казахстанскую практику судебного урегулирования трудовых споров, который может представлять интерес для ученых-правоведов и исследователей. Проведен анализ соблюдения норм доступности судебного разбирательства в сфере защиты трудовых прав личности, выявлены специфические проблемы обращения за судебной защитой, присущие индивидуальным трудовым спорам. Авторы выявили следующие проблемы с доступом к правосудию: наличие барьера в виде согласительных комиссий для свободного обращения за судебной защитой; слабое внедрение международных стандартов в области прав человека в сфере трудовых споров; уязвимое положение работников в социально-трудовых конфликтах по отношению к положению работодателей; устойчивая тенденция снижения количества трудовых споров, закончившихся заключением мирового соглашения, либо в связи с заключением соглашения об урегулировании спора в порядке медиации, либо в связи с заключением соглашения об урегулировании спора спор в порядке партисипативной процедуры. Рекомендации и выводы исследования дадут возможность для обсуждения путей совершенствования системы правосудия, функционирующей в соответствии с универсальными стандартами прав человека в сфере труда.

Ключевые слова: трудовой спор, суд, согласительная комиссия, медиация, правосудие.

Introduction. The purpose of the review is to develop individual proposals for improving the judicial form of protection of labor rights and interests of the individual; generalization of judicial practice, identification of trends in its development and development of recommendations for improving the legal regulation of the resolution of labor disputes.

Research objectives:

to assess the accessibility of justice as a criterion for the effectiveness of the judicial form of protection of labor rights;

to analyze the practice of permission by courts of citizens' appeals in connection with violation of their labor rights from 2013 to 2020 (special attention is paid to the last five-year period, which includes the entry into force of the new Labor Code of the Republic of Kazakhstan, hereinafter referred to as the LC RK), make proposals for improving legal norms;

to formulate proposals for a wider application in practice of substantiating judicial acts of the provisions of international labor law, including the ratified conventions of the International Labor Organization (ILO), International Covenants, on the basis that such an approach will ensure a more complete implementation of universal principles and norms in legislation and experience enforcement.

Methodology. In Kazakhstani legal science, there are no special studies in which the subject matter would be materials of judicial practice on labor disputes. From this position, at the disposal of the project group from the official open information databases, there was extensive data on the labor conflicts considered by the courts, which were analyzed and systematized.

Methodologically, the study is based on the position of identifying the shortcomings of the existing form of protecting individual labor rights, assessing the availability of judicial procedures, and ensuring effective mechanisms for protecting the rights of workers. In our work, we have sought to develop recommendations for expanding access to justice.

The research was carried out using traditional methods inherent in legal science: formal legal (dogmatic), social and legal, legal modeling method, as well as the critical legal method of legal knowledge.

The use of the socio-legal method made it possible to collect and process court decisions on labor disputes, to identify common claims, the dynamics of appeals to the courts, to build table 1 “Information on the consideration of disputes by the courts of first instance”. The method of right modeling allowed us to evaluate the proposed measures to improve the legislation, to give a forecast of socio-economic, legal effects, allowed us to simulate the achievement of actual goals.

The methodology of collecting primary information is a desk study of law enforcement practice, reports related to the functioning of the judicial form of protection of social and labor rights of an individual in Kazakhstan; analysis of documents and statistical data of courts; as well as analysis of international universal standards of access to justice in labor disputes.

The following sources of primary information collection were identified:

statistical data on the consideration of civil cases by the Supreme Court of Kazakhstan (<http://sud.gov.kz/rus/content/statisticheskie-dannye-o-rassmotrenii-grazhdanskih-del>);

reports on the work of the courts of first instance on the consideration of civil cases, presented on the information service of the Committee on Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of Kazakhstan (qamqor.gov.kz);

the results of previous research on related issues with the project topic, including those published in peer-reviewed scientific publications;

ILO instruments, OECD special reviews.

Discussion. Since the judicial form has priority over other forms of restoration of violated rights, which is due to the constitutional right of everyone to judicial protection of their rights and freedoms, the judicial form plays a leading role in determining various forms of protection of the violated right, as a universal, historically established, regulated in detail by the norms of civil procedural law. This form provides reliable guarantees of the correct application of the law. Despite the introduction in Kazakhstan since 2016 of the practice of mandatory pre-trial settlement of individual disputes by conciliation commissions created at the workplace, the number of appeals to the court has not decreased fundamentally, Table 1.

Table 1. Information on the consideration of disputes by the courts of first instance

Calendar period, year	Applications received during the reporting period	Cases (proceedings) initiated	Reviewed with a decision	Considered by the court with a decision to satisfy the claim	The case is over due to the conclusion of a settlement agreement	The case is over due to the conclusion of a settlement agreement with the court through mediation	The case is over due to the conclusion of an agreement on the settlement of the dispute in the order of the participatory procedure
1	2	3	4	5	6	7	8
2013	9492	7526	5286	2907	–	–	–
2014	10033	8141	5467	3200	–	–	–
2015	10120	8838	5464	3170	–	–	–
2016	8498	7083	4266	2755	289	959	8
2017	8445	7720	4011	2600	208	1510	31
2018	8047	7177	3712	2302	205	1155	27
2019	7855	6182	3421	1908	166	843	4
2020	7388	4838	2808	1554	141	605	12

In the three-year period before the introduction of conciliation commissions (2013-2015), an average of 9880 claims on labor disputes were submitted to the courts annually, civil proceedings were initiated on an average of 8179 claims, about 5400 applications were considered with decisions annually (average data according to Table 1).

In the period from 2016 to 2020, an average of 8000 claims on labor disputes were submitted to the courts annually, civil proceedings were initiated on an average of 6,700 claims, and about 3,600 applications were considered with decisions annually (average data according to table 1). At the same time, since 2018, there has been a tendency to reduce the number of claims for labor disputes, which can be conditionally

qualified as a stable factor. The conditionality is stipulated by us due to the not fully studied negative impact of the coronavirus pandemic on access to justice in 2020.

Since the beginning of 2016, Kazakhstan has introduced mandatory pre-trial settlement of individual labor disputes. There are some exceptions to the general rule for certain categories of claims that do not affect the overall analysis. The introduction of the institute of conciliation commissions, which previously consider disputes, was supposed to provide the parties with the opportunity to resolve individual labor conflicts in a short time within organizations, as well as to relieve the courts.

The information given in table 1 shows that in 2016, in comparison with the previous three-year period, there was a decrease in the number of disputes considered by the courts. The courts received 1,500 fewer claims in the average value; the number of proceedings ended with a decision decreased by 1,200 civil cases; 400 fewer decisions were made with satisfaction of the claim. In subsequent periods, the tendency to reduce the burden on the courts for all the criteria of civil proceedings listed in table 1 continued; there is a stable line of reduction.

If the introduction of the work of the commissions was aimed at unloading the courts from the consideration of labor conflicts, then this goal was partially achieved. But the question arises: are the goals of reforms in the field of justice justified by reducing the burden on the judiciary? Why are the economic goals of the functioning of the judicial system put at the forefront of reforms, and not its effectiveness, evaluation of the effectiveness of human rights protection? We believe that this is an initially incorrect approach that distorts the purpose of the judicial branch of government. The judicial form of dispute resolution guarantees a legitimate, reasoned decision, the implementation of which is ensured by the coercive mechanisms of the state. The advantage of judicial protection consists in its implementation on the basis of the constitutional principles of justice, in the independence and professionalism of judges, their non-connection with the disputing parties and participants in the case.

According to paragraph 2 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to judicial protection of their rights and freedoms. By virtue of paragraph 3 of Article 39 of the Constitution, the rights and freedoms provided for in article 13 of the Basic Law are not subject to restriction in any cases. The creation of mandatory institutions for pre-trial settlement of disputes, of course, infringes on the right to judicial protection, which, unlike other personal rights guaranteed by the Constitution (article 39, paragraph 1), cannot be restricted by laws. It is illegal to restrict to the extent necessary for the protection of the constitutional order, the protection of public order, human rights and freedoms, health and morals of the population. That is, the right to judicial protection is an absolute value that is not subject to restriction in any form.

The norm of paragraph 2 of Article 13 of the Constitution “Everyone has the right to judicial protection of their rights and freedoms” means the right of any person and citizen to apply to the court for protection and restoration of violated rights and freedoms [1].

At the same time, paragraph 1 of article 13 of the Constitution establishes the right of everyone to protect their rights and freedoms in all ways that do not contradict the law. One of these methods is the consideration of disputes by conciliation commissions, provided for by the Labor Code. The appeal to the jurisdiction of the conciliation commissions is an imperative duty, and not the right of the individual: the person in this case does not act of his own will, forcibly observing the pre-trial procedure. An individual is deprived of the opportunity to dispose of the right to apply to the commission at his own discretion and is obliged to act within the framework of mandatory regulations in order to have access to the possibility of judicial protection of rights and interests.

The Conciliation Commission is not a priori an institution of the judicial system, and its members do not have the status of judges. The Commission is not established by law: its composition is determined according to the rules of representation of the parties to labor relations, fixed in the LC RK. The appeal to the commission is not based on an agreement of the parties to the employment relationship, the basis of the commission's activities is not the mutual consent and will of the parties.

The activity of the commissions is not carried out on a permanent basis, but in fact is an additional administrative obstacle that must be overcome by the disputing party in order to finally get the opportunity to go to court. This barrier requires neutralization, an end must be put to the continuing violation of the Basic Law. We refer this conclusion to all mandatory institutions, pre-trial appeal to which is mandatory for the emergence and implementation of the right to a judicial form of protection, restoration of violated rights and freedoms.

According to article 2, paragraph 3 b), of the International Covenant on Civil and Political Rights, each State Party to the Covenant undertakes to ensure that any person claiming such a remedy shall have his right thereto determined by competent judicial, administrative or legislative authorities, or by any other competent authority provided for by the legal system of the State, and to develop the possibilities of judicial remedy.

That is, the Covenant gives priority to the judicial form of protection of rights, obliges States to develop the possibilities of judicial protection. At the same time, the right to effective judicial protection, which is an absolute constitutional value, does not exclude the existence and expansion of alternative forms of dispute resolution. In a broad sense, alternative institutions allow for the restoration of violated rights and legitimate interests, to stop illegal actions, to compensate for damage, to return the parties to the conflict to their original position, that is, to achieve the restoration of justice, to ensure the rule of law, that is, to fulfill the goals of justice. Of course, non-judicial means and mechanisms must be supported and can claim the status of institutions that guarantee the fundamental right to justice. However, an individual should have the right to choose when exercising the basic right to access to justice: to apply to the judicial authorities or to the jurisdiction of alternative institutions. The fundamental right to judicial protection cannot be limited by the imperative requirement of prior recourse to non-judicial means. We believe that all non-judicial means should exist as a supplement to the resources of judicial proceedings, the choice of which should be provided by the free will of the individual, and not by the coercive force of the state.

According to paragraph 2 of Article 76 of the Constitution, the judicial power is exercised on behalf of the Republic of Kazakhstan and has the purpose of protecting the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and organizations, ensuring the implementation of the Constitution, laws, other regulatory legal acts, international treaties of the Republic. No legislative act states that the purpose of the functioning of the judiciary is to reduce the number of appeals to the courts, to reduce the number of cases under consideration. Why does a significant part of the reforms in this area initiated by the supreme judicial authority pursue these goals?

The introduction of mandatory pre-trial settlement of labor disputes by conciliation commissions has led to a decrease in the actual number of lawsuits for the restoration of labor rights, of course, the number of real conflicts has not decreased, but only increases due to the negative economic and social background, but appeals to the courts are decreasing. In our opinion, this result is related to several aspects: some of the conflicts are really resolved in the commissions; the next part of the disputes exhausts itself due to the refusal of the commissions either to consider disputes when the plaintiff is forced to seek the organization, creation of the commission, or due to the commission making an illegal decision or a decision that does not satisfy the plaintiff, but the plaintiff runs out of moral and material resources for further appeal to the court; third conflicts remain unresolved due to the plaintiff's unwillingness to apply to the commissions that operate at the former employer's enterprise, unwillingness to go through the difficulties of communicating with them and former colleagues again, especially since these procedures are associated with additional material and time costs. That is, the existing sequence of passing the pre-trial procedure for considering labor disputes in conciliation commissions since 2016 has actually reduced the guarantees of access to justice.

The institution of conciliation commissions belongs to the sphere of so-called informal justice. The organization and activity of the commissions has a number of obvious shortcomings that have not been overcome in the entire practice of their existence. These are unjustified delay in the consideration of disputes by commissions that do not operate on a permanent basis for the vast majority of employers; excessive and unjustified liberalization of labor legislation regulating the activities of commissions; low competence of the commission members regarding the procedure, methods of resolving labor disputes, the content of legislation, their dependence on employers, which generates bias, as well as incompetence; insufficient quality of the current labor legislation regulating the procedures for resolving conflicts in commissions; additional costs for the employer for organizing the work of commissions [2]. It is logical that the institution of informal justice, which has the listed disadvantages, cannot claim to be qualified as an effective tool that guarantees the right of access to justice.

Judicial practice needs to be brought into compliance with the requirements of international standards. Despite the fact that the judicial authorities at the national level have the right to be guided by the provisions of international legal instruments when making decisions, in practice such cases are extremely rare.

The assessment of access to justice in the settlement of labor disputes also includes such an important aspect as improving the implementation of legislation in accordance with international human rights standards. Kazakhstan's ratification of international human rights instruments should determine the relevant efforts of the State in terms of implementing the provisions and rules in this area. At the same time, the

courts rarely apply the provisions of ratified international acts guaranteeing the social and labor rights of an individual when justifying their decisions. Information on accounting for the application of international treaties in the practice of judicial proceedings has been introduced in statistical forms since 2016. Thus, in 2016, Kazakhstan's civil courts issued 46 decisions applying the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, in 2017 – 999, in 2018 - 529, in 2019 - 179 decisions applying the Covenant, in 2020 – 45 [3]. Given that the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights is the most important international standard of guarantees in this area of human rights, its enforcement in legal proceedings should be more extensive; the clearly expressed tendency to include the Covenant in the content of the motivation and justification of court decisions is negative regarding the assessment of access to justice in cases of violation of social and labor rights.

In accordance with paragraph 6 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 2008 № 1 “On the application of the norms of international treaties of the Republic of Kazakhstan”, ratified international treaties that have direct effect and do not require the publication of laws for their application, are used as norms of substantive (except for the areas of criminal and administrative relations) or procedural law when resolving cases, in particular when considering civil cases, if international treaties of Kazakhstan establish rules other than laws, which regulate the relations that have become the subject of judicial review.

Compliance with the requirements of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights would require Kazakh courts to proceed from the fact that a person has the right to work, and not to freedom of work, as it is enshrined in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan and the Constitution of the Republic of Kazakhstan. It would be necessary to ensure in the decisions of the courts the right to remuneration guaranteed by the Covenant, which ensures, at a minimum, a satisfactory existence for all workers for themselves and their families. In comparison with international standards, the minimum wage in Kazakhstan is low [4, 5, 6, 7]. Being at the level of about 18% of average earnings, the minimum wage is lower than similar indicators in any OECD member countries and many countries with developing economies. Such a low level does not solve the problem of poverty of working people, as well as their families. The minimum wage in 2021 is 42500 tenge, and the subsistence minimum is 34302 tenge. These amounts clearly indicate that the guaranteed minimum wage does not ensure the “right to remuneration proclaimed by the Covenant, which ensures, at a minimum, a satisfactory existence for all workers for themselves and their families”.

The inclusion of the Covenant in the motivational parts of judicial acts would make it possible to appeal to the implementation of the guarantees of the right of every person to form trade unions for the implementation and protection of their economic and social interests and to join such unions of their choice, provided that the rules of the relevant organization are observed. The exercise of this right is not subject to any restrictions other than those provided for by law and which are necessary in a democratic society in the interests of State security or public order or to protect the rights and freedoms of others. To demand the exercise of the right of trade unions to function freely without any restrictions, except those provided for by law and which are necessary in a democratic society in the interests of State security or public order or to protect the rights and freedoms of others.

In modern conditions, the key elements of the Kazakhstan Law on Trade Unions of 2014 are in separate contradictions with the ILO Convention № 87 “On Freedom of Association”, and this is one of the most important documents of the organization. For example, the law provides for the mandatory entry of branch or territorial trade unions into a national trade union, which, in our opinion, contradicts the right of employees to join a trade union of their own choice. The hierarchical system of trade unions established by the legislation with subordination to a single center, we believe, is in dissonance with the principle of the prohibition on monopolization of the trade union space, guaranteed by the ILO acts. We believe that the hierarchy of trade unions with a single republican center, with state control, and the absence of independent trade union associations established by law in Kazakhstan violate the guarantees of the Pact.

The ratified universal international acts require extensive and systematic work to bring the labor legislation of Kazakhstan in accordance with international standards. A wider participation of Kazakhstan in the ratification of the universal standards of the ILO would allow the country to make significant progress in ensuring minimum decent working conditions.

The impact of the International Labor Organization on national legislation in Kazakhstan is manifested both in the modification of laws under the influence of cooperation of legislative authorities with the ILO, and in court decisions taken in accordance with ILO Conventions. At the same time, the appeal of the

Kazakh courts to international labor standards when deciding judicial acts, including the ILO conventions, is still extremely insufficient and is still not the rule, but the exception, despite the priority of international ratified acts over national legislation. In many areas that are subject to the regulation of labor law, there is no judicial practice of law enforcement of ratified ILO acts.

Of course, there are objective reasons for the revealed trend. “Despite the massive body of laws and regulations, there are no precise reference points and answers in the legislation to practically important questions of correct application of the international treaties and generally recognized rules. This is one of the reasons why judiciary practice is developing inconsistently, and the application of International Law is often incorrect or even wrong. Not all of the international norms are applicable, and not all of the treaties have priority over laws. There are certain legal conditions for the application of international treaties, conditions for when they prevail over laws, and also there is a procedure of application which should be observed by Courts trying particular cases” [8, 9]. At the same time, in Kazakhstan, for a rather long period of formation of national legislation and law enforcement practice, the tradition of appealing to international human rights standards has not been created.

The assessment of access to justice in social and labor disputes should include an analysis of the subject directly applying for protection and restoration of violated rights, this is, as a rule, a former employee. It is the former employees who are the main initiators of court proceedings, this conclusion is confirmed by the statistics of civil proceedings. About 70 percent of all claims on labor disputes are applications for the reinstatement of dismissed employees, for the payment of wages and other payments, for challenging orders to impose disciplinary penalties [3].

Labor law is fundamentally different from civil law, the general provisions on the contract developed by civil law are not applicable to individual and collective labor relations. It is impossible to consider wage labor only as a commodity on the labor market, since it is not separable from the person's personality. The subject of the employment contract is hired labor. Wage labor is a category of non-recoverable, which cannot be returned in kind in the event of termination of the employment contract, if the employment contract is declared invalid, illegal, it is impossible to bring the parties to the contract to their original position [10]. An employee in an employment relationship is a dependent or weaker party relative to the employer. At the same time, it is the employees who, in the vast majority of cases, are the applicants in court with claims for violations of social and labor rights.

Former employees are a vulnerable party in social and labor conflicts, if they are assessed relative to the situation of former employers, these are the following vulnerabilities: limited financial basis for applying for highly qualified legal assistance; lack of free access to legal assistance; low organizational capabilities in collecting and providing evidence; weak material security for long-term conduct of procedural and procedural proceedings of conflicts; dependence on the need for further employment and continued employment, which do not favor involvement in dispute resolution processes.

According to the researchers, one of the methods of improving access to justice is the development of alternative dispute resolution mechanisms. “The birth of the ADR industry, and the development of a professional class of mediators, not necessarily trained in the law and serving the interests of harmony and non-adversary social control, had transformed the issue of access to justice, by limiting as much as possible access to courts of law. This was accomplished by creating an alternative system not based on justice but on harmony and, most importantly, a system that was almost entirely privatized. These general transformations of Western law, involving a variety of aspects of the legal system, including the rehabilitative ideal (itself very expensive) in criminal law and more generally the target of pursuing social justice through law, were exported worldwide, incorporated into the “Structural Adjustment Programs” and other vehicles for the diffusion of “global” legal thinking” [11].

“Alternative dispute resolution (ADR) was introduced both in developed and developing countries as a panacea for weaknesses within state court systems. ADR generally includes arbitration, mediation and conciliation, and is often claimed to incorporate customary methods of dispute settlement. Because of its many varieties, it is difficult to make general assessments regarding ADR’s capacity to aid access to justice for the poor. An important hypothesis that needs testing is that ADR functions best between equally powerful parties who share an interest in restoring and preserving their relations” [12].

The information given in table 1 indicates that in Kazakhstan over the past three years there has been a steady trend of reducing the number of labor disputes that ended with the conclusion of a settlement agreement, in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through mediation, as well as in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute

through a participatory procedure. These data are not encouraging, they do not demonstrate the success of ADR in the social and labor sphere of Kazakhstan.

Results. The reform of access to justice in individual labor disputes was carried out, we believe, without a proper analysis of the problems that their addressees will face on the way to restoring justice and legality. The special status of applicants and defendants in labor disputes, the specifics of the functions of labor law, and an overview of existing restrictions on access to justice were not taken into account.

In general, the study of judicial practice showed that the consolidation of mandatory pre-trial settlement of labor disputes as a new basis for refusing to accept a statement of claim was desirable for the courts. Since January 1, 2016, the courts have had a legal opportunity not to accept statements of claim if the claim is subject to mandatory pre-trial consideration in the conciliation commission. The legislator turned the procedure for considering disputes in the commission from an alternative form of claim proceedings into a mandatory one, and in a large number of cases involving violations of individual labor rights. How should we evaluate the granting of such a significant “status” to the commission, which, in fact, is put by the legislator on a par with the judicial authorities? Definitely negative. And at least because there is no law enforcement in full compliance with the law and the requirements of justice in the conciliation commissions.

The resolution of labor conflicts in conciliation commissions is a procedure for resolving a case in which the objectivity of the members of the commissions, their independence, validity and legality of the decisions made are not guaranteed. To make an appeal to the conciliation commissions mandatory means to create obstacles for citizens in the exercise of their constitutional right to access to justice.

The following main factors determining access to justice are problematic in resolving labor disputes: the introduction of mandatory pre-trial appeals to the commission significantly increased the duration of the processes for the restoration and protection of violated rights, and also led to an increase in the cost of the entire "legal infrastructure", including the sphere of representation, entailed a complication of the rules of the judicial process. In addition, our research allows us to state the underdevelopment of public institutions that provide legal protection for employees, the decline in the practice of dispute resolution using ADR institutions. The limitation of access to justice is affected by the vulnerability of the plaintiff, who in the vast majority of cases is a former employee, regarding the advantages of the employer in the field of providing evidence, material and time costs, using access to highly qualified legal assistance. The authors came to the conclusion that the provisions of the International Covenants and ratified ILO acts are applied by the courts to a limited extent when making decisions on social and labor conflicts. The progressive content of universal labor standards restricts their application in judicial practice, the lack of their full implementation constrains the context of the experience of their use as human rights instruments.

Conclusion. When assessing access to justice, it is necessary to proceed from the dominant and special role of the judicial form, the multiplicity of violations of social and labor rights and legitimate interests of a person, and the low effectiveness of the mechanism for their protection. Improving the current practice of implementing the judicial form of protection of social and labor human rights will have a positive effect on the legal system and the judicial system as a whole.

It should be noted that recently, more and more supporters (mainly among current judges) have appeared in the position that conciliation commissions are an effective institution for resolving labor disputes. It is no secret that the leading motive for changes in the civil process has recently become increasingly needs: to reduce the burden on judges, to reduce the material costs of considering cases, as well as to speed up legal proceedings, while the parameters for assessing the improvement of the quality of justice are taken into account last of all. But when the legislator replaces justice with an alternative procedure that does not guarantee the correct resolution of the case, this is fundamentally wrong.

It seems that the regulation in the labor and civil procedure legislation of the mandatory pre-trial procedures in conciliation commissions for a large number of cases subordinate to courts of general jurisdiction, and the lack of solutions to numerous practical problems of the work of commissions, the existence of which has long been indicated in the literature, make appeals to the competence of the commissions extremely dangerous. In this regard, we believe that the most correct way is to return to the situation that existed when the applicant had the opportunity to choose between the claim proceedings and applying to the conciliation commissions, provided that the latter's activities were qualitatively improved.

When resolving individual labor disputes, the following problems with access to justice can be identified: the existence of a barrier in the form of a conciliation commission for free access to judicial

protection, weak implementation of international human rights standards in the field of labor disputes, vulnerable position of employees in social and labor conflicts regarding the situation of employers; there is a steady tendency to reduce the number of labor disputes that ended with the conclusion of a settlement agreement, in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through mediation, as well as in connection with the conclusion of an agreement on the settlement of a dispute through a participatory procedure.

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant № AP09259109).

References

1. *On the official interpretation of paragraph 2 of Article 13, paragraph 1 of Article 14, paragraph 2 of Article 76 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan № 7/2 of March 29, 1999. [Electronic. Resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S990000007> (дата обращения: 15.05.2021).*
2. *Khamzina Zh. A. Labor disputes: a legal structure for consideration. [Electron. resource]. – 2017. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31823326#pos=6;-106 (дата обращения: 15.05.2021).*
3. *Reports on the consideration of civil cases by the courts of first instance. Statistical data on the consideration of civil cases of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. [Electron. resource] – URL: <http://sud.gov.kz/rus/content/statisticheskie-dannye-o-rassmotrenii-grazhdanskih-del> (date of application: 15.05.2021); Reports on the work of the courts of first instance in civil cases on the information service of the Committee for Legal Statistics and Special Accounting of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. [Electron. resource] – URL: <https://qamqor.gov.kz> (date of application: 15.05.2021).*
4. *Dickens R. How are minimum wages set? // IZA World of Labor. – 2015. – №. 211.*
5. *Belser P., Sobeck K. At what level should countries set their minimum wages? // International Journal of Labour Research. – 2012. – Т. 4. – №. 1. – P. 105.*
6. *Schulten T. Towards a European minimum wage policy? Fair wages and social Europe // European Journal of Industrial Relations. – 2008. – Т. 14. – №. 4. – P. 421-439.*
7. *Bronkhorst R. Concepts Derived from the Human Rights: Living Wage and Living Income // The Economics of Human Rights. – Palgrave Macmillan, Cham, 2020. – P. 11-22.*
8. *Marochkin S. Y. International law in the courts of the Russian Federation: practice of application // Chinese Journal of International Law. – 2007. – Т. 6. – №. 2. – P. 329-344.*
9. *Chipea L. The Courts Competent to Deal with Individual Labor Disputes; Proposals to Reform the System // AGORA Int'l J. Jurid. Sci. – 2013. – P. 145.*
10. *Khamzin A. Sh., Khamzina Zh. A. Labor law of Kazakhstan. The general part. Textbook. Edition 3. - Almaty: LEM. – 2018. - 208 с.*
11. *Holbrook J. R. The Effects of Alternative Dispute Resolution on Access to Justice in Utah // Utah Law Review. – 2019. – Т. 2006. – №. 4. – P. 1017-1038.*
12. *Hammergren L. Envisioning reform: conceptual and practical obstacles to improving judicial performance in Latin America. – Penn State Press, 2007.*

МРНТИ:10.63.59
УДК:331.109

Ж.Молдахметова¹, Қ. Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖҰМЫСКЕРДІҢ ЕҢБЕК ФУНКЦИЯСЫН ОРЫНДАУ СИПАТЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІГІНЕ ҚАРАЙ ЕҢБЕК МІНДЕТТЕРІН БҰЗУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН СОТТА ҚАРАУ

Аңдатпа

Мақалада заңнамада еңбек дауларын сотта қарау мәселелері, оларды шешу тәжірибесі, пікірталас және оны реттеу қарастырылған. Бұл қиындықтар еңбек құқығы субъектілерін қорғаудың соттық нысанының жетіспеушілігіне байланысты да туындайды. Осыған байланысты, еңбек дауларын сотта қараудың процессуалдық ерекшеліктеріне, оның ішінде жұмысқа қайта алу, жұмыскердің еңбекақысын төлеу, материалдық жауапкершілікке байланысты, сондай-ақ ұжымдық еңбек дауларын қараудың жекелеген процессуалдық тәртібіне арналған арнайы зерттеулердің заң ғылымында жоқтығы туралы маңызды мәселелері айтылған.

Түйін сөздер: жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек, еңбек дауы, сот, еңбекті қорғау, еңбек құқығы.

Zh.Moldakhmetova¹, K. Turlykhanqyzy¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

LEGAL CONSIDERATION OF LABOR DISPUTES IN CONNECTION WITH BREACH OF LABOR DUTIES ON THE SPECIFICITY AND SPECIFICITY OF THE EMPLOYEE'S WORK FUNCTION

Abstract

The article deals with the issues of judicial consideration of labor disputes in the legislation, the experience of their resolution, consideration and settlement. These difficulties also arise due to the lack of judicial protection of subjects of labor law. In this regard, issues related to the procedural features of the consideration of labor disputes in court, including re-employment, remuneration of employees, liability, as well as the lack of special studies in judicial practice of individual procedural actions for the consideration of collective labor disputes, are topical.

Keywords: employee, employer, labor, labor dispute, court, labor protection, labor law.

Молдахметова Ж.¹, Турлыханқызы К.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

СУДЕБНОЕ РАССМОТРЕНИЕ ТРУДОВЫХ СПОРОВ, СВЯЗАННЫХ С НАРУШЕНИЕМ РАБОТНИКОМ ТРУДОВЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ХАРАКТЕРА И ОСОБЕННОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ ИМ ТРУДОВОЙ ФУНКЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы судебного рассмотрения трудовых споров в законодательстве, опыт их разрешения, рассмотрения и урегулирования. Эти трудности также возникают из-за отсутствия судебной защиты субъектов трудового права. В связи с этим актуальны вопросы, связанные с процессуальными особенностями рассмотрения трудовых споров в суде, в том числе с повторным трудоустройством, оплатой труда работников, материальной ответственностью, а также с отсутствием специальных исследований в судебной практике отдельных процессуальных действий по рассмотрению коллективных трудовых споров.

Ключевые слова: работник, работодатель, труд, трудовой спор, суд, охрана труда, трудовое право.

Қазақстан Республикасы еңбек құқықтық қатынастарына қатысушылар ҚР Конституциясына, сондай-ақ Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтар мен бостандықтардың кең шеңберіне ие. Қазіргі жағдайда азаматтардың жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған еңбек заңнамасын дамыту және жетілдіру қажеттілігі, оның ішінде жеке еңбек дауларын сотта қарау тәртібі мен ерекшеліктеріне байланысты азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың маңызды және пәрменді тәсілдерінің бірі артып келеді.

Кәсіпорындар мен ұйымдар жұмыскерлерінің еңбек құқықтарын қорғау экономиканы реформалау жылдарында жинақталған проблемаларға байланысты маңызды бола түсуде. Өндірістің құлдырауы, мекемелердің өзара төлем жасамауы, жаңа жұмыс орындарының жеткіліксіз өсуі, экономиканың тұрақсыз жағдайының басқа да жағымсыз факторлары еңбек нарығының қалыптасуына кедергі келтіреді және жұмыссыздықтың өсуіне әкеледі. Көптеген жұмыс берушілер еңбек саласындағы өзгерістерге дайын емес еді. Олардың еңбек шығындарын азайтуға деген ұмтылысы көбінесе жұмысшылардың еңбек құқықтарының бұзылуымен бірге жүреді. Жұмыскерлер өз тарапынан еңбекақыны арттыруға және жалақыны уақытылы алуға, олардың еңбек құқықтарын, әлеуметтік кепілдіктерді сақтауға, ұжымдық мүдделерді құрметтеуге және ескеруге мүдделі.

Жеке еңбек дауларының себептері, экономикалық салада шоғырланғандардан басқа ұжымдық шартты бұзу, қызметкерлерге олардың еңбегіне ақы уақтылы төлемеу, жеке жалдаушылардың жосықсыз әрекеттері және т.б., көбінесе оның атынан басшы әкімшілік болып табылатын жалдаушы жасаған жұмыскердің еңбек құқықтарының бұзылуы болып табылады. Бұл заңсыз әрекеттер құқықтық білімнің жеткіліксіздігіне немесе жұмыс берушінің еңбек туралы заңдардың, ұжымдық шарттың, басқа да келісімдердің, сондай-ақ жұмыскердің еңбек шартының сақталуына немқұрайлы қарауына байланысты жеке құқықтық санының төмен деңгейінің нәтижесі болуы мүмкін. Жеке еңбек дауы жұмыскердің құқықтық білімінің жеткіліксіздігіне, оның адамгершілікке салып шатасуынан туындауы мүмкін, осыған байланысты ол жұмыс берушінің заңды әрекеттеріне дау тудырады. Кейде жосықсыз қызметкер өзінің дұрыс емес екенін білсе де, бірақ жұмыс берушінің заңды әрекеттеріне кез-келген жолмен қарсы шығуға тырысады.

Соттар бүгінгі күні бұзылған еңбек құқықтарын қалпына келтірудің негізгі кепілі болып табылады. Еңбек дауларын тудыратын себептерден, әдетте, осы дауларды тудыратын объективті факторлар мен жағдайлар ерекшеленеді. Олар белгілі бір ұйымның, кәсіпорынның өндірісі мен жұмысын ұйымдастырудағы кемшіліктер немесе еңбек заңнамасындағы жеке дәлсіздіктер немесе мәселелер болуы мүмкін. Заң шығарушы жұмысқа қайта қабылдау туралы істерге ерекше мән береді. Бұл еңбек құқығы бұзылған жұмыскер үшін айтарлықтай жағымсыз салдармен түсіндіріледі. Жұмыскер мен оның отбасы өмір сүру қабілетінен толықтай айырылады, мамандық бойынша қазіргі уақытта жұмыс табу өте қиын. Жұмыс берушіде оған барлығына рұқсат деген көзқарас пен жазасыздық сезімі пайда болады. [2]

Еңбек шартын бұзу негіздеріне байланысты жұмысқа қайта қабылдау туралы талаптар әдетте бірнеше түрге бөлінеді. Көбінесе соттар жұмысқа қайта қалпына келтіру туралы талаптарды жиі қарайды, онда еңбек шартын бұзудың заңдылығы туралы дау көтеріледі: жұмыс берушінің бастамасы бойынша; жұмыскердің бастамасы бойынша; тараптардың келісімі бойынша; елеулі еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскердің жұмысты жалғастырудан бас тартуы; жұмысты қабылдау кезіндегі сынақтың қанағаттанарлықсыз нәтижесіне байланысты. Тізбесі түпкілікті болып табылмайтын даулардың аталған түрлерінің әрқайсысы, оларды жұмысқа қайта алу туралы істерге жатқызылуына қарамастан, оларды қарау мен шешудің барлық түрлеріне тән жалпы іс жүргізу ерекшеліктерімен қатар, ең алдымен істі қарау кезінде қолдануға жататын заңдармен көзделген өзіндік ерекшелікке ие. Жұмыскерлердің өзге санаттарын жұмысқа қайта алу туралы дауларды шешудің заңнамалық базасы ретінде «Мемлекеттік қызмет туралы» ҚР Заңы, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы, «Құқық қорғау қызметі туралы» ҚР Заңы және т.б. әрекет ете алады. Кейбір жағдайларда азаматтық заңнамаға жүгіну қажет. Сонымен, егер жауапкер жұмысты қалпына келтіру туралы талапқа қарсылық білдіре отырып, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттың, мысалы, мердігерлік шарттың немесе тапсырма шартының болуына сілтеме жасаса, сот тараптардың нақты құқықтық қатынастарын еңбек заңнамасының нормаларына ғана емес, сонымен бірге ҚР Азаматтық Кодексінің ережелеріне де сілтеме жасай отырып анықтайды.

Сот талқылауы барысында талапкер мен жауапкер арасында жасалған келісім-шарт іс жүзінде еңбек қатынастарын реттейтіні анықталса ғана дау еңбек заңнамасының ережелері негізінде

шешіледі. Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша еңбек дауларын сотта қараудың ерекшеліктерін ескере отырып, мұндай қатынастарды реттеудің қазіргі жағдайы оларды елдің қоғамдық, әлеуметтік және экономикалық дамуының жаңа талаптарына сәйкес келтіру үшін еңбек құқығының нормаларын жан-жақты қайта қарастыруды талап ететінін атап өткен жөн. Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы еңбек дауларын қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдануына ықпал етеді, сондай-ақ азаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғауды қамтамасыз етеді.

Іс үшін маңызы бар мән-жайлар туралы және тараптардың қайсысы осы немесе өзге мән-жайды дәлелдеуге тиіс екендігі туралы мәселе, әдетте, істі сот талқылауына дайындау сатысында шешіледі. Процестің осы кезіндегі міндеттерінің бірі сонымен қатар әр тарап өз талаптарын негіздеу үшін ұсыну керек дәлелдерді анықтау болып табылады. Істі шешу үшін маңызы бар мән-жайлар шеңберіне және тараптардың осы мән-жайлардың болуына қатысты қандай ұстанымға, сондай-ақ дәлелдемелердің қатыстылығы мен жол берілуінің, олардың жеткіліктілігі мен өзге де дәлелдемелермен өзара байланысына қатысты талаптарға сүйене отырып, судья істі сот талқылауына дайындауды жүргізе отырып, тараптарға олар қандай дәлелдемелер ұсына алатынын көрсетеді. Істің мән-жайлары туралы олардың бекітілуін растайтын тараптардың қандай дәлелдемелік материалға ие екендігі алдын ала анықталады. Талап қоюшы-жұмыскерге қатысты бұл ақпарат оның талап арызында, сондай-ақ, атап айтқанда, нақты жазбаша дәлелдемелерді талап ету туралы өтінішхаттарда қамтылуы мүмкін. Жауапкер-жұмыс берушіге келетін болсақ, көбінесе оның қарамағындағы дәлелдемелер туралы ақпаратты оның өкілімен, жетекшісімен жеке әңгімелесу арқылы алуға болады. Жауапкерге қойылған талап бойынша өзінің ұстанымын қарсылықтың негізіне салынған дәлелдемелерді көрсете отырып, жазбаша пікірде баяндау ұсынылады.

Жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша сот талқылауына дайындау кезінде жиналған дәлелдеу құралдар көлемі, мүмкіндігінше, келесі жиынтықтарды құрау керек: талап қоюшы-жұмыскер мен жауапкер-жұмыс берушінің арасындағы нақты еңбек құқықтық қатынастарының мазмұны мен сипатын қандай да бір дәрежеде көрсетуге мүмкіндік беретін мәліметтер; еңбек шартының бұзылуына әкеп соққан себептер, тараптардың еңбек дауының неден тұратыны; іс үшін маңызы бар қандай мән-жайлар бойынша олардың арасында келіспеушіліктер жоқ екендігі; құқықтың жағынан да, фактілер жағынан да жұмыстан шығарудың заңдылығына қатысты позициялардың айырмашылығы неде, бұл сәйкессіздіктер қаншалықты маңызды және келісілмейді; жұмыскердің мүлтік талаптарының мөлшері қандай және оны есептеу қандай мәлеметтерге негізделген. Қалай болғанда да, жұмыстан босатудың негіздеріне қарамастан, мына құжаттардың көшірмелері болуы керек: жұмысқа қабылдау туралы бұйрық, еңбек шарты, еңбек шартын бұзу туралы бұйрық, талапкерге жұмыстан бастау туралы бұйрықтың немесе кітапшасының көшірмесін беру уақыты туралы анықтама немесе басқа құжат, жалақы туралы анықтама, талапкердің қолы қойылған мәжбүрлі жұмыстан босату уақытына төлем туралы есеп [1]. Мәселен ҚР Еңбек кодексінің 159-бабының 1-тармағына сәйкес, жұмыс беруші мен микрокәсіпкерлік субъектінің, жұмыскерлерінің саны он бес адамнан аспайтын коммерциялық емес ұйымның жұмыскері, үй жұмыскері, заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органы, заңды тұлға атқарушы органының басшысы, сондай-ақ заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының басқа да мүшелері арасында туындайтын дауларды қоспағанда, жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясы шешімінің орындалмауы бойынша соттар қарайды [4].

Еңбек кодексінде айқындалған тәртіппен жеке еңбек дауларын қарау үшін келісу комиссиясын құру туралы талап міндеті Қазақстан Республикасының арнайы заңдарында және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде көзделген ерекшеліктермен Қазақстан Республикасының Еңбек кодексімен реттелетін мемлекеттік органдар жұмыскерлеріне қолданылмайды. ҚР Еңбек кодексінің 160-бабына сәйкес, жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша келісу комиссиясына немесе сотқа жүгіну үшін жұмыс берушінің келісу комиссиясына еңбек шартын тоқтату туралы актісінің көшірмесі тапсырылған күннен бастап бір ай, ал сотқа жүгіну үшін-реттелмеген даулар бойынша жүгінген не еңбек шарты тарапы келісу комиссиясы шешімінің көшірмесі тапсырылған күннен бастап екі ай мерзім белгіленеді [4]. Сонымен, жұмысқа қайта алу туралы өтініш сотқа тапсырылған немесе жіберілген күннен бастап екі ай мерзімде, реттелмеген даулар бойынша жүгінген кезде немесе еңбек шарты тарапының оның шешімі орындамаған кезде келісу комиссиясы шешімінің көшірмесін беру туралы хабарламасы бар тапсырыс хатпен пошта арқылы беріледі. Судьяның осы мерзімді өткізіп алу

себебі бойынша талап арызды қабылдаудан бас тартуға құқығы жоқ. Егер талап қою мерзімі дәлелді себептермен өткізіп алынған жағдайда сот оны тағайындалған мерзімді өткізіп алған адамның өтініші бойынша қалпына келтіреді, бұл туралы іс бойынша шығарылған шешімде көрсетіледі.

Бұл мерзімді дәлелсіз себептермен өткізіп алған кезде істің өзге мән-жайларын зерттемей, талап қоюды қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім шығарылады. Осы мәселені шешу тәртібін егжей-тегжейлі түсіндіре отырып, «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнама қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы №9 қаулысының жеке еңбек дауларын шешу бойынша келісу комиссияларын құру және олардың жұмысы жөніндегі әдістемелік ұсынымдар, Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген мерзімдерді сот кейін дәлелді себептермен өткізіп алынғанын анықтағаннан кейін, сот шешімнің қарар бөлігінде бұл туралы көрсетіп, дауды мәні бойынша шешуі тиіс екенін атап өтті. [3] Өтініштің ескіру мерзімі сот шешім шығарғанға дейін тараптың арызы бойынша ғана қолданылады. Егер сот талап қоюшының еңбек құқықтары бұзылғанын, бірақ оның Еңбек кодексінде көзделген және еңбек дауын қарау бойынша сотқа жүгіну мерзімін дәлелсіз себептермен өткізіп алғанын анықтаса, онда сот шешімнің дәлелдеу бөлігінде осы құқықтардың бұзылғаны туралы көрсетеді және өтініш беру мерзімін өткізіп алуға байланысты талап қоюды қанағаттандырудан бас тартады. Жалпы ереже бойынша жұмысқа қайта алу туралы талап арыз сотқа жауапкердің орналасқан жері бойынша беріледі. Жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша ҚР АПК 52-бабына сәйкес сот егер іс тараптардың біреуіне қатысты олардың құқықтарына немесе міндеттеріне әсер етуі мүмкін болса, бірінші сатыдағы сот іс бойынша шешім шығарғанға дейін талапкердің өтініші немесе өз бастамасы бойынша жауапкердің жағында жұмыстан босату туралы өкім берген лауазымды адамды процеске үшінші тұлға ретінде қатыстыра алады. Бұл қажеттілік, жоғарда аталған құқықтық нормаға сәйкес жұмыскерді анық заң бұзушылықпен жұмыстан шығарған жағдайда, сот заңсыз жұмыстан шығаруға кінәлі лауазымды тұлғаға, кәсіпорынға, мекемеге, ұйымға жұмыстан шығу уақытына немесе төменақы төленетін жұмысты орындау уақытына байланысты келтірілген залалды өтеу міндетін жүктеуі керек.

Даудың нысанасына дербес талабын мәлімдемейтін үшінші тұлғаның іске кіруі туралы шешімді сот істі сот талқылауына дайындау сатысында қабылдайды, бұл туралы істі сот талқылауына дайындау туралы ұйғарымда немесе ұйғарыммен сот отырысында көрсетіледі, ол сот отырысының хаттамасына енгізіледі [5]. Процестік заңнама соттың жұмысқа қайта алу туралы істерді қарауының және шешуінің қысқартылған процестік мерзімін көздейді – сот істі сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап бір айға дейінгі мерзімде қарайды және шешеді. Сот отырысында істің мән-жайларын зерттеу басталар алдында талап қоюшы өзінің талаптарын растай ма, жауапкер талапкердің талаптарын мойындай ма және тараптар татуласу келісімін жасасумен, дауды медиация арқылы немесе партисипативтік рәсім арқылы реттеумен істі аяқтағысы келмей ме, соны анықтайды. Бұл ретте, егер татуласу келісімі заңға қайшы келсе және ол тараптардың құқықтары мен мүдделерін бұзса, сот оны бекітуге құқылы емес. Атап айтқанда, заңсыз жұмыстан шығаруға немесе жұмыскерлерді ауыстыруға кінәлі лауазымды тұлғаларды мүліктік жауапкершіліктен босатуға бағытталған бітімгершілік келісімді бекітуге жол берілмейді.

Егер әкімшілік талап қоюшының бұрынғы жұмысына қайта оралуына қарсы болмаса, бірақ мәжбүрлі бос жүрген уақыт үшін жалақы төлемейтін татуласу келісімін бекітуге болмайды. Бірінші немесе апелляциялық сатыдағы соттың іс жүргізуіндегі іс бойынша судьяның жәрдемдесуімен дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы өтінішхат келіп түскен кезде сот ҚР АПК 273-бабының 7-тармақшасына сәйкес іс бойынша іс жүргізуді он жұмыс күнінен аспайтын мерзімге тоқтата тұруға құқылы [5]. Бірінші сатыдағы сотта медиацияны жүргізу үшін іс басқа судьяға беріледі. Тараптардың өтінішхаты бойынша медиацияны істі жүргізіп жатқан судья жүргізуі де мүмкін. Дауды (жанжалды) реттеу туралы келісімге қол жеткізілмеген кезде істі одан ары қарауды осы судья тараптардың келісімімен жалғастыруы мүмкін. Медиацияны апелляциялық сатыдағы сотта жүргізу үшін іс, әдетте, соттың алқалы құрамындағы судьялардың біріне беріледі. Бірінші немесе апелляциялық сатыдағы соттың іс жүргізуіндегі іс бойынша медиатордың жәрдемдесуімен дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы өтініш келіп түскен және тараптар медиатормен жасасқан шарт ұсынылған кезде сот ҚР АПК 272-бабының 7-тармақшасына сәйкес іс бойынша іс жүргізуді бір айдан аспайтын мерзімге тоқтата тұруға міндетті. Тараптардың дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы өтінішхаты, егер бұл қосымша процестік әрекеттерді және істі қарауды тоқтата тұруды талап етпесе, кассациялық сатыдағы сотта мәлімделуі мүмкін. Кассациялық сатыдағы сотта өтінішхатпен бір мезгілде тараптар дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу

туралы келісімді ұсынуға тиіс. Тараптар сот шешім шығару үшін кеткенге дейін дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы өтінішхат мәлімдеуге де құқылы. Іс өндірісінде жатқан судья дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің мазмұнын тексереді және оны бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы ұйғарым шығарады. ҚР АПК 72-бабына сәйкес әрбір тарап өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуге тиіс.

Жұмыс берушінің өкілі бұйрықта жазылған жұмыстан шығару уәждерін растау үшін дәлелдемелер ұсыну арқылы талап қоюға қарсылықты негіздеуге міндетті. Әкімшіліктің бастамасымен жұмыстан шығарылған адамдардың жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша жұмыстан шығару және жұмыстан шығарудың белгіленген тәртібін сақтау үшін заңды негіздің бар екенін дәлелдеу ауыртпалығы жұмыс берушіге жүктеледі [3]. Сонымен бірге, талапкер жұмыстан шығарудың заңсыздығына сілтеме жасай отырып, мұны растау үшін тиісті дәлелдер ұсынуы керек. Жұмыс беруші жұмыстан шығарудың негізділігі дәлелденбеген жағдайда талап кез келген жағдайда қанағаттандырылуға жатады. Істі мәні бойынша қарай отырып, сот жұмыскермен еңбек шартын бұзудың негізділігін сот отырысында жан-жақты және толық анықтауға міндетті. Сонымен, егер жұмыскер бұл туралы өтініш беруіне байланысты жұмыстан босатылса, содан кейін сотқа жұмысқа қайта алу туралы талап қойылса, әкімшіліктің еңбек құқықтарын бұзуына байланысты жұмыстан бастау туралы өтініш беру мәжбүр болды ма, жоқ па, бұл оның еңбек міндеттерін тиісті түрде орындау үшін қолайсыз жағдайлар жасауға байланысты емес пе анықталуға жатады. Себебі жұмыскерлер бұзылған еңбек құқықтарын қалпына келтіру туралы сотқа талаппен жүгініп, ондай өтінішті жұмыс берушінің қысымымен жазылғандығы туралы дәлелдер келтіретін жағдайлар бар. Бұл жағдайда жұмыскердің өтініш беруге мәжбүр болғандығы туралы мәлімдемесі қызметкердің өзіне дәлелдеу міндетін жүктей отырып тексерілу керек. ҚР ЕК 61 және 62-баптардың ережелері бойынша жұмыс беруші еңбек шартын бұзуды жұмыс берушінің актісімен ресімдеуге, актінің көшірмесін қызметкерге тапсыруға немесе жұмыс берушінің актісі шығарылған күннен бастап үш жұмыс күні ішінде оған хабарламасы бар хатпен жіберуге міндетті, хабарлама мерзімі өткеннен кейін жұмыс беруші қызметкерге еңбек қызметіне байланысты құжаттарды беруге міндетті [4].

Жұмыстан босатылған адамдарды жұмысқа қайта алу туралы дауларды қараған кезде, ҚР ЕК 52-бабының 1-тармағының 8-тармақшасына сәйкес, яғни жұмыста болмағаны үшін жұмыскердің бір жұмыс күні жұмыс ауысымы ішінде дәлелді себепсіз үш және одан да көп сағат бойы жұмыс болмауы), онымен еңбек шартын бұзу келесі негіздер бойынша мүмкін: – жұмыскердің жұмыс орнын дәлелді себептерсіз, сондай-ақ еңбек шартын бұзу туралы хабардар етудің бір айлық мерзімі өткенге дейін қалдырып кеткені; – жұмыскердің еңбек шартының мерзімі өткенге дейін жұмыс орнын дәлелді себептерсіз қалдырып кеткені; – жұмыскердің жұмыс күні жұмыс ауысымы ішінде қатарынан үш және одан астам сағат, оның еңбек міндеттеріне сәйкес өзіне тапсырылған жұмысты орындауға тиіс жұмыс орнынан тыс жерде жұмыста болмағаны; – демалысқа, оның ішінде жалақысы сақталмайтын демалысқа жұмыс беруші жұмыскерге, бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалысты қоспағанда оның арызы бойынша ҚР Еңбек кодексінің 100 бабының тәртібімен беруге міндетті өз бетінше кеткені немесе мереке және демалыс күндерінде жұмыс істегені үшін демалыс күндерін өз бетінше пайдаланғаны үшін. Жұмыстан шығарылған адамның жұмыстан шығарылуына оның жұмысты тастап кетуі себеп болса, ол себептерге мыналар жатады: әкімшіліктің рұқсатынсыз жұмыскердің кезекті демалысқа өз бетінше кетуі; демалыс 78 күндерін өз бетінше пайдалануы; еңбек шартының қолданылуы аяқталғанға дейін жұмысты тастап кетуі; жаңа кәсіпті оқытудан өткен және белгіленген мерзімде өндірісте жұмыс істеуге міндетті болуы.

Жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша, еңбек шартын бұзу бұрын осы жұмысты атқарған жұмыскердің немесе қызметшінің осы лауазымға қайта қабылдану себебі бойынша жүргізілген кезде (ҚР ЕК 57-бабының 5-тармағы), сот отырысында бұрын жұмыстан босатылған адамның осы лауазымға қайта қабылдану іс жүзінде орын алғаны және талапкерге оның келісімімен ауысу тәртібімен басқа жұмыс ұсынылғаны тексеріледі. Жұмыскер жұмыста алкогольдік, есірткілік, психотроптық, уытқұмарлық масандық жағдайында болған, сонымен қатар алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масандық жағдайын туғызатын заттарды жұмыс күні ішінде пайдаланған кезде еңбек шарты жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылуы мүмкін. Еңбек шартын осы негіздер бойынша бұзу үшін жұмыскердің осындай жағдайға байланысты жұмыстан шеттетілген шеттетілмегенінің маңызы болмайды. Жұмыскер жұмыс уақытында өзінің жұмыс орнында емес, өзі жұмыс берушінің

тапсырмасы бойынша еңбек функциясын орындауға тиіс болатын ұйымның немесе объектінің аумағында осындай жағдайда болған немесе көрсетілген заттарды пайдаланған кезде де еңбек шартын осы негіздер бойынша бұзу орын алуы мүмкін. Жұмыскердің мас күйі не есірткілік масаюы немесе өзге типтегі уыттануы медициналық қорытындымен расталуға тиіс. Жұмыскерді медициналық куәландыруға жіберу туралы шешімді жұмыс беруші уәкілеттік берген адам қабылдайды.

Қазіргі жағдайда еңбек дауларын уақытылы және объективті шешу ерекше маңызға ие. Жұмысшылар мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қолдау жалдамалы еңбек тиімділігінің артуына, ұлттық экономиканың дамуына, қоғамдағы әлеуметтік тыныштық орнығуына ықпал етеді. Жеке және ұжымдық еңбек дауларын соттың қарау ерекшеліктерін сипаттау теориялық және практикалық маңызға ие. Сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап және толық кепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жеке жария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін. Еңбек дауларын қараудың тетіктерін онтайландыруға, еңбек дауларын қарау мен шешу механизмдерінің тиімді жүйесін құруға, еңбек даулары бойынша шешімдердің әділ әрі дұрыс қабылдануына, еңбек дауларының қаралу мерзімдерін қысқартуға бағытталған ұсыныстар мен қорытындылар берілген.

Еңбек дауларының теориялық-құқықтық аспектілерін зерттеу нәтижесінде келесі қорытындылар жасалды: Негізінен, еңбек дауларының жалпы түсінігі заңда бекітілуі керек және оның жекелеген түрлерінің анықтамаларының мәні ашылуы керек. Соттарда оларды қарау тәртібін белгілейтін «жеке еңбек дауы» және «ұжымдық еңбек дауы» ұғымдарының заңда бекітілмеуі соттармен жекелеген жұмыскерлердің, жұмыскерлер ұжымының кәсіпорында қабылдаған жеке және ұжымдық шарттарының ережелерін даулау және оларды жарамсыз деп тану туралы талап арыздарын іс жүргізуге қабылдау мен шешудің ешкіммен ақталмайтын тәжірибесінің қалыптасуына әкеп соқты. Жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы жеке еңбек дауларын қарастыру Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 15-тарауында белгіленген, ал ұжымдық еңбек дауларын шешу тәртібі Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 16-тарауында қарастырылған. Бірақ, барлық ұғымдардың сараптамасы еңбек дауының түсінігін бір анықтамада беру мүмкін емес екенін көрсетеді, өйткені, жеке және ұжымдық еңбек даулары өздеріне тән арнайы ерекшеліктерге және белгілерге ие және оларды әртүрлі түсініктерде көрсету керек.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дүйсенбаев Г. Трудовые споры: как работает согласительная комиссия <https://www.zakon.kz/4842317-trudovye-spory-kak-rabotaet.html> 21.11.2019.
2. Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Достоинство человеческой личности как высшая ценность, на которой основано право на социальное обеспечение ISSN 1810-8636 Казахский национальный педагогический университет имени Абая ВЕСТНИК Серия «Юриспруденция» No1(63), 2021
3. ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Нормативті Қаулысы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S> 03.04.2019.
4. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қараша № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> 20.01.2019.
5. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. Азаматтық процесік кодексі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> 07.06.2019.

**ЗАҢ ПСИХОЛОГИЯСЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
LEGAL PSYCHOLOGY**

МРНТИ: 15.81.57

УДК: 159.9:34(075.8)

Сайлибаева Ж.Ю. ¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**РОЛЬ КОГНИТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ
В ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ**

Аннотация

Опытный юрист должен попытаться понять «как он думает» и поделиться этим знанием, насколько это возможно, со своими только что начавшими входить в профессию коллегами – студентами и молодыми специалистами. Одним из путей в обозначенном направлении можно назвать исследование юридического мышления с применением методов современной когнитивной психологии – в том числе в целях формирования эффективных способов «научения» юридическому мышлению как уже работающих, так и только обучающихся на специальность юристов. Так, в данной статье предпринята попытка обозначить ряд позиций и наработок из когнитивной психологии, которые могли бы найти свое возможное применение в перспективе для целей развития «понимания» права в юридическом сообществе, в том числе в аспектах его моральности и единства

Ключевые слова: когнитивная психология, искажение информации, приемы допроса, субъективность отражения событий, психология исследования информации, схема когнитивного интервью.

Ж.Ю. Сайлибаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**КОГНИТИВТІК ПСИХОЛОГИЯНЫҢ
ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ РӨЛІ**

Аңдатпа

Тәжірибелі заңгер "ол қалай ойлайды" дегенді түсінуге тырысуы керек және бұл білімді мүмкіндігінше өз мамандығына енді бастаған студенттермен және жас мамандармен бөлісуі керек. Белгіленген бағыттағы жолдардың бірі қазіргі заманғы когнитивтік психология әдістерін қолдана отырып, заңды ойлауды зерттеу деп атауға болады, оның ішінде заңгер мамандығы бойынша жұмыс істейтін және тек оқитын студенттердің заңды ойлауын "оқытудың" тиімді әдістерін қалыптастыру. Сонымен, Бұл мақалада когнитивтік психологиядан бірқатар ұстанымдар мен әзірлемелерді белгілеуге әрекет жасалды, олар болашақта заңды қоғамдастықтағы құқықты "түсінуді", оның ішінде оның моральдық және біртұтастық аспектілерін дамыту үшін мүмкін болатын қолдануды таба алады

Түйін сөздер: танымдық психология, ақпаратты бұрмалау, жауап алу әдістері, оқиғаларды бейнелеудің субъективтілігі, ақпаратты зерттеу психологиясы

Zh.Yu. Sailibayeva¹

¹Abai Kazakh National pedagogical university

THE ROLE OF COGNITIVE PSYCHOLOGY IN LEGAL SCIENCE

Abstract

The experienced lawyer should try to understand "how he thinks" and share this knowledge, as much as possible, with his fellow students and young professionals just entering the profession. One of the ways in the indicated direction can be called the study of legal thinking using the methods of modern cognitive psychology, including in order to form effective ways of "teaching" legal thinking, both already working and just studying to become lawyers. Thus, this article attempts to identify a number of positions and developments from cognitive psychology that could find their possible application in the future for the purposes of developing an "understanding" of law in the legal community, including in aspects of its morality and unity.

Keywords: cognitive psychology, information distortion, interrogation techniques, subjectivity of reflection of events, psychology of information research, cognitive interview scheme.

Введение

Традиционно под когнитивистикой, когнитивными науками (cognitive science) понимают целостные научные междисциплинарные направления, предметом исследования которых выступают приобретение, хранение, преобразование и использование знания. Современные когнитивные науки включают в себя исследования, проводимые в различных областях, таких как: философия сознания, эпистемология; когнитивная психология; лингвистика и психолингвистика; психофизиология и нейробиология; антропология, этология и социобиология, психиатрия и др. Предметом когнитивистики являются различные аспекты познания и мышления: законы восприятия, обработки, хранения передачи и воспроизведения информации, проблемы понимания и интерпретации, роль эволюционных механизмов в социуме, специфика особых типов мышления и др. Когнитивистика может рассматриваться как единое исследовательское междисциплинарное пространство и как совокупность отдельных наук. При этом входящие в их состав отдельные науки сохраняют свою самостоятельность, в то же время когнитивистика задействует методологические подходы и результаты сразу нескольких наук [1].

Основная часть. Психология познания – или так называемая когнитивная психология – сегодня занимает одно из центральных мест в структуре общей психологии. Однако до сих пор ее достижения находят крайне незначительное применение в решении задач юридической деятельности, в теории права и юриспруденции [2]. Между тем попытки интеграции наработок, имеющихся на сегодняшний день в рамках дисциплин и исследований по когнитивной психологии, как представляется, могли бы оказаться полезны как для юридической теории и преподавания юридических дисциплин, так и в некотором роде для юридической практики.

С этой точки зрения, если при изучении когнитивной психологии – можно сказать традиционно – мышление изучается после таких когнитивных процессов как восприятие, память, внимание, представление – в силу того что является само по себе интегративным психическим процессом, применительно к проблематике юридической деятельности, при оценке, что могли бы внести наработки, имеющиеся в рамках когнитивной психологии, в решение задач юридической деятельности, юридическое мышление оказывается своего рода стартовой точкой, за которой и из которой, можно сказать вырастают такие явления как когнитивные стили юриспруденции, оценочные суждения в юриспруденции и, наконец, «понимание» права как таковое.

Одной из причин того, что не все опасные преступления в Республике Казахстан раскрываются, а раскрытые расследуются не всегда качественно, является отсутствие у следователей необходимых знаний об особенностях сохранения информации в памяти человека и соответствующих навыков ее «извлечения» из памяти носителя.

Возможности человеческой памяти безграничны. Ученые называют память «живым магнитофоном». В ее «архивах» хранится все, что воспринимает человек с момента своего рождения. Установлено это было с использованием гипноза и электрической стимуляции мозговой коры во время нейрохирургических операций. Обследуемые в таких случаях извлекали из «сейфов мозга» такие сведения, о которых они и сами уже не помнили, и только окружающие подтверждали их

подлинность. Да и в обычном, бодрствующем состоянии некоторые люди могут демонстрировать феноменальную память, запоминая все подряд, что видят и слышат, и описывать в мельчайших подробностях все то, что происходило с ними когда-то. Однако у основной массы человеческих индивидов возникают трудности с запоминанием и воспроизведением информации. В нужных случаях, особенно тогда, когда в этом имеется острая необходимость, можно, а подчас и жизненно важно прибегнуть к помощи когнитивной психологии [2].

Когнитивная психология — одна из ведущих областей современной психологической науки, изучающая организацию знания в памяти человека, включая соотношение вербальных и образных компонентов в процессах запоминания и мышления.

Новый взгляд на право выявил потребность включения в предмет его изучения не только политические и социальные основания, но и условия существования права, социокультурную составляющую – восприятие, понимание и отношение к праву, толкование права субъектом правоотношений.

Толкование – это сложный интеллектуально-волевой процесс, представляющий собой совокупность мыслительных операций. Их группировка позволяет выявить структуру толкования. Одни авторы считают, что толкование состоит из мыслительных операций, направленных на уяснение смысла правовых норм. Так поступают и граждане, желающие приобрести определенные юридические знания, чтобы не иметь конфликта с законом [3, с. 371-372]. Это, отчасти, привело к формированию в структуре юридической науки новой дисциплинарной области – понимающей или когнитивной юриспруденции. Как говорят исследователи, это не плюрализм без берегов, это человеческое измерение права и государства. Это присутствие конкретно-индивидуального на всех уровнях существования государственно-правовых явлений. Психологический подход предполагает рассмотрение термина «понимание» в нескольких значениях: как человеческой способности, постигать содержание чего-либо; как самостоятельный когнитивный процесс постижения смысла; и как особый результат – выявленный смысл. Кроме того, понятие «понимание» употребляется в широком и узком смысле. При широкой интерпретации оно рассматривается как универсальная характеристика интеллектуальной деятельности человека, являющаяся непременным атрибутом любого уровня познания и общения, каждого психического процесса. В узком смысле это компонент исключительно мышления как обобщенного и опосредствованного отражения существенных свойств и связей между предметами и явлениями. От правопонимания – трактовки сущности права – зависит и его реализация. Современное понимание права – понимание его как основного средства реализации социальной целесообразности и справедливости [4, с. 41].

Когнитивная традиция говорит, что понимание есть знание. Процесс понимания состоит в конструировании на основе ряда сложных преобразований не существовавших ранее принципиально новых знаний. С позиции герменевтической традиции: понимание, включающий субъективный компонент (на фоне личностного знания и ценностной составляющей), – способ интерпретации, толкования, влекущий поливариантность.

В философской герменевтике в роли механизма целостного понимания, соединяющего культурную традицию и индивидуальное мировосприятие, признается принцип герменевтического круга. При этом множественность интерпретаций считается достоинством понимания. По мнению И.П. Малиновой, правовой менталитет является силовым полем коммуникации в сфере права: в нем складываются направляющие линии смыслообразования, мотивационные векторы. Это культурно-уникальная конструкция смысловых ориентиров, условностей, склонностей, предвзятостей, установок, стандартных мотивационных моделей и оценочных схем, лежащих в основе понимания правовых текстов (в широком значении понятия «текст») [5, с. 121].

Экзистенциальная традиция говорит, что понимание – это постижение, осознание сути скрытого смысла. Экзистенциальные поиски «истинного права» связаны с пониманием права как правоотношений. Провозглашается конкретность, антинормативность, непрерывное развитие «настоящего» права как индивидуальных правовых решений, перманентно возникающих в социальной жизни [6, с. 179]. Являясь психологическим и когнитивным феноменом, понимание включает два важных аспекта: выход за непосредственные границы понимаемого объекта и его включение в более широкий контекст, соотнесение понимаемого с представлениями субъекта о должном. Мысленно преобразуя представленный в знании объект, субъект выходит за его непосредственные границы, чтобы за очевидным увидеть неочевидное; осознание того, что существует и что должно существовать. Основная трудность процесса понимания заключается в том, что необходимо понять письменный или устный текст, поэтому надо понимать смысл и значение каждого фрагмента, которое ему придавали авторы. Но, с другой стороны, чтобы понять эти детали и части, необходимо понимать смысл и значение содержащего их контекста, так как смысл и значение

частей зависят от смысла и значения целого. В этой связи принципиальное значение имеет то, как субъект «толкует» право.

Одни ученые (С.А. Голунский, М.С. Строгович, Ю.Г. Ткаченко и др.) под толкованием понимают лишь разъяснение содержания норм права. Другие авторы (С.С. Алексеев, В.О. Лучин, Т.Я. Хабриева, Б.П. Спасов и др.) в структуру толкования включают уяснение (раскрытие содержания правовых норм) и разъяснение их смысла. Уяснить норму всегда и всем необходимо перед тем, как ее реализовать: при использовании своих прав; исполнении своих обязанностей; соблюдении запретов и т. д. [3, с. 371-372].

Обратимся к проблеме правового мышления. С учетом соотношения теоретического и практического подхода правовое мышление представляется возможным подразделить на: обыденное или повседневное; научно-теоретическое; профессиональное. Согласимся с мнением о том, что повседневное индивидуальное правовое мышление не просто лежит в основании научно-теоретического и профессионального правового мышления, в сознании ученого или правоприменителя «юрист» не замещает «обывателя», они сосуществуют. Обыденное, научное и профессиональные виды правового мышления схематично представляют собой принципиально одинаковую мыслительную процедуру интерпретации (понимания, освоения) и конструирования правовой реальности, и в то же время обладают рядом существенных особенностей. Для обыденного правового мышления, имеющего эмоционально-интуитивно-волевые корни, актуальным является анализ субъективно-психологических и интуитивно-эмпирических аспектов процесса понимания права.

Как отмечает А.В. Поляков: «Моменты, отличающие право от не права, лежат не в области разума и не в области истин теоретических, а познаются в особой интуиции, превосходящей силы теоретического разума. Ценности в праве не только усматриваются, познаются теоретически, но и чувствуются, переживаются». Так, характерным для экзистенциализма является поиск правового решения в конкретной ситуации, в конкретном деле – это не толкование нормы, не извлечение из нее идеала, а прежде всего поиск решения в содержании самого дела, в жизненной ситуации. Право предполагает наличие воспринимающих право субъектов, которое одновременно являются и носителями принадлежащих им прав и обязанностей, и их интерпретаторами. Так, толкование-уяснение выступает как внутренний мыслительный процесс, поэтому оно, как правило, не имеет внешних форм выражения. Правосознание отражает юридическую действительность, поведение людей в сфере права [6, с. 589]. Через исследование правосознания, как массового, так и индивидуального, можно определить, все ли общественные отношения, требующие регулирования, нашли свое закрепление в нормах права, функционируют ли данные нормы, удобны и эффективны ли они, не остались ли пробелы в сфере регламентации общественных отношений, требуют ли корректировки нормативные правовые акты. Индивидуальное правовое сознание участвует в регулировании поведения личности. На основе правовых установок и ценностных ориентаций, сопоставления своего поведения с правовыми установлениями осуществляется регулятивная функция правосознания, возникает побуждение к правомерному или противоправному деянию [7, с. 71]. Правовое мышление как бы «работает» в поле, полюсами которого являются справедливость как социокультурная детерминанта обоснования истин и формальность, обеспечивающая равенство субъектов.

Главным аксиологическим императивом правового мышления, тождественным понятию «справедливость» и отграничивающим его от мышления в сфере морали, является принцип эквивалентности воздаяния (вменения), включающий как позитивный (воздаяние принадлежащего по праву противоположной стороне), так и негативный (эквивалентности ответственности) аспекты. Вкладываемый в понятие «эквивалентность» смысл зависит от мировоззрения, религиозных убеждений и массы других факторов, формирующих своеобразие ценностного восприятия личностью окружающего мира.

Другим императивом правового мышления является формализм, призванный обеспечить масштабирование как мерил справедливости, и позволяющий оценить с позиции всеобщего конкретный поступок, и воздать «по заслугам» с точки зрения формального равенства. Область когнитивной юриспруденции в современной отечественной юридической науке нашла свое воплощение в таком научно-юридическом направлении, как «Судебная (правовая) этнология», в которой, наряду с юридическими науками (теорией государства и права, конституционным правом, международным правом, уголовным процессуальным правом и др.), используются знания в области психолингвистики (в вопросах употребления языка, хранения языковой информации и других аспектах языковой деятельности и др.) [8, с. 11-17]. Исследователи отмечают, что одной из целей судебной (правовой) этнологии и целью когнитивной антропологии выступает решение близкой задачи – изучение структуры картины мира (видение мироздания, характерное для того или иного народа, это представления членов общества о самих себе и о своих действиях, своем поведении в

социуме), которое необходимо для юриспруденции при конструировании возможного поведения субъекта или группы лиц в юридически значимых ситуациях. Предлагается обратиться к данным этнологической науки, что позволило бы когнитивной юриспруденции обогатиться новым видением инстинктивных, врожденных, природно-обусловленных компонентов человеческого поведения. Сегодня, отмечают ученые, в судебной (правовой) этнологии сложился комплекс научно-научных методов исследования, который включает в себя, например, метод изучения письменных источников, в ходе которого изучаются и анализируются опубликованные материалы по интересующим вопросам жизнедеятельности того или иного этноса, возрастной группы, профессионального сообщества и др.).

При рассмотрении общих вопросов преступности, исследователями используется статистический метод, заключающийся в накоплении и обработке (анализе) статистических материалов (прежде всего, материалов следственно-судебной и административной практики, различного рода отчетов, итогов переписей населения и др.), объективно отражающих состояние, динамику и тенденции развития социальных процессов и явлений. Важны возраст, социальное положение, образование, профессия, время проживания в данной местности и т. д. [8, с. 11-17]. В принципе, когнитивная юриспруденция и юридическая психология используют однотипные методы исследования. С их помощью изучаются психические закономерности человеческих отношений, регулируемые нормами права, а также разрабатываются научно обоснованные рекомендации для практиков. Например, метод психологического воздействия на личность. Данный метод, естественно, ограничен рамками уголовно-процессуального законодательства и этики, преследует цели предупреждения преступности, раскрытия преступлений, перевоспитания преступников. На наш взгляд, достаточно перспективными в рамках данных направлений будут сравнительный метод, позволяющий сопоставлять различные группы людей по возрастам, образованию, деятельности и общению. По-прежнему востребованы психодиагностические методы (тесты, анкеты, опросники, беседы); биографические (анализ фактов, дат, событий жизненного пути человека, документов, свидетельств). Нельзя обойтись без метода обработки данных количественного и качественного анализа результатов исследований. Речь идет о дифференциации материалов по типам, группам, вариантам [10, с. 60-68]. Имеющиеся сегодня концепции когнитивной юриспруденции заслуживают внимания и требуют дальнейшего учения. Реализация правовых норм, реальное поведение людей – сложный социально-психологический процесс. Определить уровень правовой социализации личности можно лишь на основе выявления подлинных мотивов ее поведения.

Заключение. В настоящее время отказ от позитивизма в исследовании права и правопримени- тельной практике подвел ученых к осмыслению и пересмотру новых методологических воз- можностей юридической науки, в результате чего на основе когнитивного подхода стали формироваться новые типы правопонимания, развиваться новые методологические подходы и системы. Развитие различных направлений когнитивной юриспруденции позволит открыть новые горизонты отечественной науки и занять подобающее ей место в мировом юридическом сообществе.

Список использованной литературы

1. Пономаренков В.А., Курушин С.А., Бордакова А.Г. Когнитивная юриспруденция: пути форми- рования и развития // Вопросы экономики и права. 2013. № 7. Стр. 11-17
2. Когнитивная психология /Под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. М., 2002. – С. 5
3. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник. – 2-е изд., пересмотр. – М.: Норма: ИНФРАМ, 2015. – С. 496.
4. Еникеев М. И. Основы юридической психологии: учебник. – М.: Норма, 2011. – 448 с.
5. Данильян О. Г. Философия права: учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С.И. Максимов; под ред. О. Г. Данильяна. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – С.416.
6. Запреты в праве и правовой политике: общетеоретический и отраслевой аспекты: монография / под ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А.В. Малько. – М.: РИОР: ИНФРА –М, 2018. – С. 377. – (Advances in Law Studies). – DOI: <https://doi.org/10.12737/1751-7>.
7. Малинова И. П. Философия права и юридическая герменевтика: монография. – Екатеринбург: Издательский дом «Уральская государственная юридическая академия», 2013. – С. 172.
8. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: учебник. – 2-е изд., исправл. и доп. – Москва: Проспект, 2016. – С. 832.
9. Пономарев В.А. Когнитивная юриспруденция: пути формирования / В.А. Пономарев, С.А. Кукушин, А. Г. Бордакова // Вопросы экономики и права. – 2013. – № 7.
10. Аминов И. И. Юридическая психология: учебник для вузов. – М.: Издательство «Омега-Л», 2011. – С 415.

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY**

МРНТИ:10.01.39

УДК:34:001.92

Е.Т. Тынысбеков¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., қауымд.профессор Б.М. Кошпенбетов*

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ТҰЛҒАНЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада жеке тұлғаның құқық қолданудағы рөлі туралы өзекті мәселелер қарастырылған. Құзыретті субъектілердің қызметінің нақты түрі ретінде құқық қолдану жалпыланған сипаттамасы келтірілген. Әр түрлі тарихи кезеңдер авторларының шығармашылығында осы ұғымның қалыптасуы көрсетілген. Қазіргі уақытта заңнамада әр түрлі тіркестердегі «қолдану» термині белсенді қолданылып жүргені атап өтілді. Ең жақсы бекітілген доктриналық ережелерге сүйене отырып, құқық қолдану туралы анықтама қалыптастырады. Қаралып жатқан істің күрделену дәрежесіне және құқық қорғау органының қызметкерінің мүмкіндіктері ауқымына байланысты механикалық және шығармашылық құқық қолдану жүзеге асырылады. Құқық қолдану функцияларын орындау режиміне сәйкес, құқық қолдану қызметі реттеуші және қорғаушы бола алады. Жеке тұлғаның құқықтарын жүзеге асыру механизмінің ерекшеліктерін ескере отырып, факультативті, сонымен қатар міндетті құқық қолдану жүзеге асырылады. Қазіргі заманғы мемлекеттің адам құқықтары жүйесінде құқық қолдану жалпыға міндетті мінез-құлық нормаларын маңызды және объективті қажетті құралдарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: заң, құқық, құқық қолдану, заңды қолдану, құқық қолдану қызметі, заңды жүзеге асыру, билік.

Тынысбеков Е.Т.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Научный руководитель: Кошпенбетов Б.М., к.ю.н., асс.профессор*

РОЛЬ ЛИЧНОСТИ В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные вопросы о роли личности в правоприменении. Приведена обобщенная характеристика правоприменения как конкретного вида деятельности компетентных субъектов. В творчестве авторов разных исторических периодов показано формирование этого понятия. Отмечается, что в настоящее время в законодательстве активно используется термин «употребление» в различных выражениях. Опираясь на лучшие утвержденные доктринальные положения, он формирует справку о правоприменении. В зависимости от степени усложнения рассматриваемого дела и масштаба возможностей сотрудника правоохранительного органа осуществляется механическое и творческое правоприменение. В соответствии с режимом выполнения правоприменительных функций правоприменительная деятельность может быть регулирующей и охранительной. С учетом особенностей механизма реализации прав личности осуществляется как факультативное, так и обязательное правоприменение. Правоприменение в системе прав человека современного государства является одним из важнейших и объективно необходимых средств реализации общеобязательных норм поведения.

Ключевые слова: гражданское право, гражданско-правовое регулирование, гражданский оборот, правовое государство, правовая защита, механизм защиты гражданских прав, формы защиты гражданских прав.

Е.Т. Тынсыбеков¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

Research supervisor: B.M. Koshpenbetov, Ph.D. in Law, Associate Professor

THE ROLE OF THE INDIVIDUAL IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Abstract

The article deals with topical issues about the role of personality in law enforcement. The generalized characteristic of law enforcement as a specific type of activity of competent subjects is given. In the works of authors of different historical periods, the formation of this concept is shown. It is noted that currently the term "use" is actively used in various expressions in the legislation. Based on the best approved doctrinal provisions, he forms a certificate of law enforcement. Depending on the degree of complexity of the case under consideration and the scale of the capabilities of a law enforcement officer, mechanical and creative law enforcement is carried out. In accordance with the regime of law enforcement functions, law enforcement activities can be regulatory and protective. Taking into account the peculiarities of the mechanism for the realization of individual rights, both optional and mandatory law enforcement is carried out. Law enforcement in the human rights system of a modern state is one of the most important and objectively necessary means of implementing generally binding norms of behavior.

Keywords: law, law enforcement, application of the law, execution of the law, power

Қазіргі қоғамдағы адам құқықтары жеке тұлға мен мемлекет арасындағы қатынастардың әмбебап нысаны болып табылады. Олар адамның әлеуметтік мүмкіндіктерінің шекарасын да, оларды қамтамасыз етудің институционалдық механизмін де анықтайды. Адам құқықтарының заңды табиғаты халықаралық құқықтық актілерде және мемлекеттердің конституцияларында, сондай-ақ кодификацияланған актілерде нормалардың бекітілуінен көрінеді [1].

Құқық қорғау жүйесі күрделі ұйымдастырылған құбылыс ретінде В.Н. Карташов ұсынған анықтамада көрсетілген: "құқық қорғау жүйесі деп адамдар мен олардың бірлестіктерінің құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді және сапалы қорғауды жүзеге асырылатын өзара байланысты мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар мен жеке тұлғалардың (құқық қорғаушылар) және заңды құбылыстардың (құқық, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, құқықтық практиканың әртүрлі түрлері және т. б.) бірыңғай кешенін түсіну керек" [2, 12 б.].

П.В. Анисимов пен Л.В. Медведицкова "құқық қорғау жүйесі" санатының іргетастылығын баса көрсете отырып, оны "құқық қорғау элементтерінің жиынтығы: заңнама нормалары; құқық қорғау қатынастарының құзыретті субъектілері; құқық қорғау әдістері, тәсілдері және арнайы құқықтық құралдар" деп анықтауға болады деп санайды; сондай-ақ бұзылған адам құқықтарын қамтамасыз ету, жолын кесу, қалпына келтіру және кінәлі адамдарды жазалау арқылы адам құқықтарының құқықтық қорғалу жағдайына қол жеткізу мақсатында Адам құқықтарының бұзылуы нәтижесінде деформацияланған қоғамдық қатынастарға заңды түрде нәтижелі ықпал етуге бағытталған іс-шаралар" [3, 44 б.].

Тұтастай алғанда құқықтық жүйе және оның құрамдас бөлігі ретіндегі адам құқықтары жүйесі, «Құқық (объективті және субъективті), оны адамдар қызметінде жүзеге асыруды талап етеді. Нақты тәртіптегі қоғамдық қатынастар туындаған заң өзінің жүзеге асуын дәл сол қатынастардан табуы керек» [4, 127 б.].

Іс жүзінде нормаларда бекітілген мінез-құлық ережелері әрқашан нақты қоғамдық қатынастарда қамтыла бермейді. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу жөніндегі міндеттемелерді немесе осы құқықтар мен бостандықтарға сәйкес келетін міндеттемелерді қамтитын нұсқаулар және жарлықтар әрқашан орындала бермейді.

Сондай-ақ, құқығы бар субъект оның заңды құқығын бұзуға немесе оның құқығын бұзумен байланысты емес себептер бойынша пайдалана алмайтын жағдайлар бар. Бұл құқығы бар адамның осы құқықты растайтын фактілер анық емес екендігіне және тексеруді талап ететіндігіне, сондай-ақ

тиісті дәлелдемелердің болуына байланысты оны жүзеге асыруға мүмкіндігі болмаған кезде орын алуы мүмкін. Мысалы, қайтыс болған адамның көп жағдайда зейнетақы немесе мұра алу үшін негіз болып табылады. Егер бұл адамның асырауында болу фактісін растайтын даусыз дәлелдері болмаса, онда ол құқық қорғау режимінде белгіленіп, расталуы мүмкін.

Ю.И. Гревцовтың ескертуіне сәйкес, құқық жүйесін дамытушы фактор ретінде құқық қорғау органдарын бағаламау, «заңдарды дайындау мен қабылдау процестері өзін-өзі және өзін-өзі қамтамасыз ете бастайды, құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың нақты мәселелерін шешуді одан әрі болашаққа итермелеу. Бұқаралық сананың стереотипі мұндай режимді оңай қабылдайды, өйткені оған жеке немесе топтық күш қажет емес. Нәтижесінде, қабылданған және, сапалы заңнамалық актілердің көпшілігі, «кітаптардағы құқықтардан» басқа ешнәрсе болып қалмайды, яғни адресаттарын тап пайды, нақты қоғамдық қатынастарда жүзеге асырылмайды» [5, 116-117 б.].

Осы және басқа да көптеген жағдайларда, «заңдарды қолдану» ұғымдарына заңдық анықтама берілмегенімен, бұл сөз болып отырған контексттен әр түрлі тәсілдер мен формалардан туындайтыны сөзсіз. нормативтік құқықтық нұсқамаларды іс жүзінде жүзеге асыру. Алайда, отандық құқық теориясы жасаған қазіргі терминологияда бұл құбылыс «құқықты жүзеге асыру» ретінде белгіленді. Осылайша, әртүрлі түсініктерге ие болатын ұғымдардың белгілі бір қабаттасуы бар.

Осы мағынада заң ғылымында «заңды қолдану» терминінің пайда болу тарихы индикативті болып табылады. Сонымен, ол Н.М. Коркуновтың «Құқықтың жалпы теориясы туралы дәрістер» атты классикалық еңбегінде қолданылады, оның 4-кітабының III тарауы «Позитивті заңды қолдану» деп аталады. Осыған қарамастан, бұл жұмыста «заңды қолдану» ұғымы ашылмаған. Шын мәнінде, Коркунов құқық қолдану процесінің өзін зерттемейді, тек оның кейбір шарттарын атап көрсетеді, олар: құқық көздерін сынау, жанжалдарды шешу ережелерінің болуы, заңды фактілердің болуы және т.б [6, 425 б.].

Н.А. Гредескулдің еңбектерінде заң нормаларын іс жүзінде жүзеге асыруды білдіретін тағы бір термин ұсынылған, атап айтқанда, «заңның орындалуы», ол мойынсұнушылықтың салдарынан пайда болады; өз кезегінде, «заңға бағыну, психологиялық процесс ретінде және дәл идео-моторлық әрекет ретінде, бір-бірінен мүлдем айқын ажыратылатын екі бөлікке бөлінеді: 1) идеялардың жұмысымен толтырылған бөлік, және 2) қозғалтқыш, ерікті бөлім, немесе ақыл мен ерік жұмысы » [7, 43 б.].

Ф.В.Тарановскийдің «Құқық энциклопедиясында» екі термин де кездеседі - «заң қолдану» да, «құқық қолдану» да. Бұл ғалым үшін олардың бөліну критерийі әбден ерекше: ол заңды қолдануды белгілі бір жағдайға байланысты белгілі бір норманың мазмұнын сiңiрудiң лoгикалық процесi деп атайды, ал заңды жүзеге асыру – ерік-жігерлі немесе моральдық құқықтық норманың өмірге өту процесі. Басқаша айтқанда, Ф.В. Тарановский құқықты жүзеге асырудың сәйкесінше интеллектуалды және ерікті жақтарын белгілеу үшін екі түрлі термин қолданады [8, 242-243 б.].

Кеңестік заң ғылымында құқық қолдану туралы ең сенімді түсіндіруді А.С. Пиголкин ұсынды. Оның көзқарастары бойынша заңды қолдану тек өз кезегінде «үстем тапқа немесе адамдарға қажет жағдайларды бейнелейтін құқықтық идеалды модельдерді трансформациялау процесі ретінде анықталған заңды жүзеге асырудың ерекше жағдайынан басқа ештеңе емес (дамыған социализм қоғамында) практикалық шындыққа, қазіргі қоғамдық қатынастар жүйесіне ». Заңды жүзеге асыру, А.С. Пиголкиннің пікірінше, құқықтық қатынастар шеңберінде де, олардан тыс жерлерде де болуы мүмкін (мысалы, тыйымдарды ескере отырып). Өз кезегінде құқықты жүзеге асыруды құқықтық қатынастардың пайда болуымен не субъектілердің формальді теңдігімен және автономиясымен, не тараптардың біреуінің билік өкілеттігінің болуымен байланыстыруға болады. Сонымен, «құқық қолдану заңдық қатынастардың туындауын заңмен байланыстыратын заңды факт ретінде императивті рецепт, яғни құқықтық акт пайда болатын жерде орын алады және мемлекет немесе басқа уәкілетті орган шығарады » [9, 9 б.].

С.С. Алексеевтің пікірі бойынша «заңды қолдану» терминінің пайда болуы заңды жүзеге асыру құбылысын дифференциалды қарастыру қажеттіліктерімен дәл байланысты болды: құқықты жүзеге асыруды жалпы теориялық зерттеудің белгілі бір кезеңдерінде қажет болды таза ұйымдастырушылық тұжырымдаманың шеңберінен шығып, жай ғана құқықтық нормаларды жүзеге асыруды ұйымдас-

тыруымен байланысты емес, тек құқықтық реттеу процесінде құзыретті органдардың мемлекеттік-билік функцияларын білдіретін қызметті оқшаулау. Осы қажеттілікті туындатқан себептердің ішінде ғалым мыналарды атап өтті: адвокаттар қызметінің кәсіби аспектілерімен байланысты маңызды арнайы құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық мәселелер дәл заңдарды қолдану процесінде туындайды – құзыретті арнайы қызметі мемлекеттік билік өкілеттіктері негізінде заңның орындалуын қамтамасыз ететін органдар [10, 585 б.].

Құқық қолдану даулы мәселелерінің бірі дәл оның пәндік құрамымен байланысты. Жалпы, биліктің иесі ғана заңды қолдану субъектісі бола алады деген көзқарас қалыптасқанымен, ол біраз сынға ұшырады. Бұл М.С. Строговичтің ұстанымы еді: «Заңды қолдану тек мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың құзыретіне жатады деп сену дұрыс болмас, ал азаматтар тек заң нормаларын сақтауға және орындауға шақырылады, бірақ қолдануға болмайды оларды. Әрине, құқықтың барлық нормаларын азаматтар қолдана бермейді, тек жоғарыда айтылғандай азаматтардың өздері заң, олардың бір-бірімен және мемлекеттік органдармен және қоғаммен қарым-қатынастарының кейбір мәселелері негізінде шешім қабылдауға мүмкіндік беретіндері ғана қолданылады. ұйымдар. Сонымен, егер екі адам некеге тұрса, олар отбасы заңнамасының тиісті нормаларын қолданады, ал некені тіркейтін АХАЖ қызметкері де отбасылық құқық нормаларын қолданады, бірақ материалдық норманы емес, процессуалдық норманы қолданады» [11, 127 б.].

Осыған қарамастан, қолданыстағы заңнаманың бұрын келтірілген сілтемелермен расталатын биліктің қызметі ретінде заңнаманы қолдануға жалпы қабылданған көзқарас, оның контекстінен заңды қолдану субъектілері дәл қуат тасымалдаушылары; азаматтардың өз құқықтарын жүзеге асырудағы дербес әрекеттеріне келетін болсақ, онда оларға қатысты «заңды жүзеге асыру» немесе «заңды пайдалану» ұғымдары қолданылады.

Сонымен бірге, қазіргі жағдайда мемлекеттің тек құқық берілген құрылым ғана болмағандықтан ғана, құқық қорғау органдарына монополияға ие болмайтынын ерекше атап өткен жөн. Заңды қолдану бойынша өкілеттіктер тек жергілікті өзін-өзі басқару органдарына ғана емес, сонымен қатар заңды тұлғалардың басқару органдарына да тиесілі, өйткені, мысалы, еңбек заңнамасы негізінде өзінің қызметкеріне тәртіптік жаза қолданатын кәсіпорын басшысының қызметі құрылымдық және функционалдық жағынан мемлекеттік органның әрекеттерінен ерекшеленбейді.

Қазіргі әдебиетте құқық қолдану мәні идеясы тікелей құқықтық ойлаудан туындайтыны дұрыс атап көрсетілген. Сонымен, егер біз құқық құбылысын тар позитивизм рухында, нормалардың жабық жүйесі ретінде түсінетін болсақ, онда құқық қорғау органдары «жеке нормативтерді жалпы нормалардан шығаруға келіп тіреледі, ал заң ғылымының басты міндеті – бұл ең дәл түсіндіру ережелер, нормативтік актілерде көрсетілген»; егер құқықтың қазіргі жағдайын ескере отырып, бұл заңдық принциптер жетекші рөл атқаратын ашық жүйе ретінде түсінілсе, онда құқық қолдану бірінші кезекте шығармашылық қызмет ретінде қарастырылуы керек [11, 58-60 б.].

Құқық қолдану қызметінің мәнін одан әрі нақтылау үшін оны қолданыстағы заңнаманы жүзеге асырудың нысандарымен салыстыру керек, олар: сәйкестік - тыйым салуды бұзудан бас тарту; орындау - міндетті нормаға сәйкес әрекет; пайдалану - бұл заңды рұқсатқа негізделген әрекет.

Билік дегеніміз – бұл ең алдымен бір нәрсеге тиімді әсер ету мүмкіндігі. «Билік», – деп атап көрсетеді А.Кожев, – қозғалыс, өзгеріс, әрекет болған жерде ғана болады (нақты немесе ең болмағанда мүмкін) ... Билік мәні бойынша белсенді, енжар емес». Осыған байланысты, ең алдымен, «қолдану» сөздің өзі мағынасында пассивтілікпен үйлеспейтіндігіне, сондықтан әрекетсіздік түрінде орын алмайтындығына назар аударылады [12, 15 б.].

Сонымен келесі қысқаша анықтаманы тұжырымдауға болады: құқық қолдану – бұл биліктің негізінде заңды белсенді қолдану. Бұл түсіндіру, әрине, басқа анықтамаларды жоққа шығармайды; атап айтқанда, бұл С.С. Алексеевке тиесілі нұсқаға толық сәйкес келеді: «Құқықты қолдану, егер біз оған терең құқықтық сипаттама берсек, бұл заңсыз істерді шешуге бағытталған және нәтижесінде сот ісін шешуге бағытталған империялық жеке заңды қызмет» [13, 321 б.].

Осы зерттеу аясында қолданылатын терминология біраз түсіндіруді қажет етеді.

Шындығында, қазіргі монографиялық және оқу әдебиеттерінде заңның мәжбүрлі орындалуын сипаттау кезінде олар әр түрлі терминдермен жұмыс істейді. Көбінесе олар «құқық қолдану», «заңды қолдану» сияқты тұжырымдамаларды қолданады. Осы анықтамалардың өзара байланысы туралы сұрақ туындауы мүмкін.

Тиісті әдебиеттерді талдау көрсеткендей, жоғарыда келтірілген сөздік белгілер, әдетте, тәуелсіз семантикалық жүктеме көтермейді. Іс жүзінде біз бір құбылыстың (тұжырымдаманың) әртүрлі терминологиялық белгіленімдері туралы айтып отырмыз. Атап айтқанда, заң қызметі саласындағы белгілі сарапшы В.Н. Карташов құқық қорғау органдарының әлеуметтік құндылығы мен даму заңдылықтарын талдағанда терминдерді қолданады. «Құқық қолдану қызметі» және «құқық қолдану» синоним ретінде [14, 141-142 б.]. «Кенес мемлекетіндегі құқық қолдану қызметі» атты ұжымдық монографияның авторлары жоғарыда аталған терминдердің барлығын (құқық қолдану, заңды қолдану, құқық қолдану қызметі) баламалы терминдер ретінде қолданады. Осындай жағдай басқа шығармаларға да тән [15, 18-23 б.].

Бұл тәсіл де осы зерттеудің негізі болып табылады. Көбіне құқық қолдану қызметі құқықтық дауларды шешу қызметінде көрінеді. Әрине, бірқатар жағдайларда құқық қолдану басқа жағдайларда да, дау болмаған кезде де мүмкін болады, дегенмен, тұтастай алғанда, бұл нұсқа тек екінші реттік болып табылады және құқық қорғау органдарының негізгі сипаттамаларына жатпайды.

Ішкі құрамы бойынша құқық қолдану дегеніміз – интеллектуалды (істің нақты жағдайларын белгілеу, құқықтық нормаларды іздеу және түсіндіру) және еріктік сипаттағы (іс бойынша шешім қабылдау және оны орындау) операциялар ауысып отыратын процесс.

И.Кант бұл процесті үш элементті қамтитын логикалық диаграмма түрінде ұсынды: үлкен алғышарт – заңның үстемдігі; кішірек алғышарт - заңға сәйкес әрекет ету талабы; қорытынды – шешім (үкім) [16, 234 б.].

«Құқықтық шешімді талап ететін нақты жағдайларды анықтау, - деп атап өтті В.М. Горшенев пен П.Е. Недбайло, – олардың сенімділігі мен заңдық маңыздылығын анықтаудан тұрады. Осыдан кейін құқықтық жүйеден құқықтық салдарды осы фактілермен байланыстыратын ережені тауып, оның дұрыстығына көз жеткізу керек. Норманы жергілікті өкілді немесе атқарушы органдар немесе саланы басқару органдары шығарған жағдайларда, оның заңға сәйкестігін тексеру қажет. Барлық жағдайда, сіз таңдалған норманың белгілі бір уақытта және белгілі бір аумақта әрекет ететіндігіне көз жеткізіп, оның белгілі бір адамдар мен ұйымдардың шеңберіне таралуын тексеріп отыруыңыз керек [17, 19 б.].

Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының когнитивті құрамы бірінші кезектегі және іргелі маңызға ие, өйткені ол қабылданатын шешімнің дұрыстығын анықтайды.

Осыған байланысты құқық қорғау органдарының когнитивті компонентінің сенімділігі критерийлері туралы мәселе шешуші маңызға ие. Мұны, атап айтқанда, В.С. Нерсесянц атап көрсеткен: «істің нақты жағдайларын анықтау (жинау), зерттеу және анықтау осы мән-жайлар туралы объективті шындыққа қол жеткізудің жалпы талаптарына сәйкес жүргізілуі керек және сонымен бірге зерттелетін фактілердің құқықтық қасиеттері, сипаттамалары мен мағыналары туралы дерексіз емес, нақтылы заңды маңызы бар объективті шындыққа жету үшін уақыт, оларды заңдық зерттеудің арнайы мақсаттарына, міндеттеріне, нысандары мен құралдарына сәйкес [18, 486 б.].

Қазіргі заңнамада, кеңестік заңдардан айырмашылығы, құқық қолдану шешімдерінің қажетті сапасы ретінде шындықтың белгілері жоқ, бұл белгілі бір дәрежеде құқық қолдану субъектілеріне сәйкес келмейді. Объективті шындық қағидатын қылмыстық іс жүргізу заңнамасына қайтаруға бағытталған заманауи заңнамалық бастамалар, олардың түсініксіздігіне қарамастан, құқық қолдану туралы білім стандарттарын заң жүзінде шоғырландыру қажеттілігін көрсетеді.

Адам құқықтарын қорғау механизмінің құрылымында және сәйкесінше қоғамның адам құқықтары жүйесінде заңды қолдану орталық орындардың бірін алады. Бұл нақты әлеуметтік шындыққа емес, міндеттілік саласына қатысты идеалды модель ретіндегі адам құқығының табиғатына байланысты. Сондықтан адам құқықтарын дерексіз талаптардан нақты әлеуметтік практикаға айналдыру үшін ерекше күш қажет.

В.Д. Зоркин: «Құқық қолдану тек нормативті зат есімнің заңды сын есімі ретінде қарастыруға болмайды. Құқық қорғау органдарынсыз ереже шығару өлі заңды туғызады, демек, бұл ақаулы, сапасыз ереже жасау, өйткені жұмыс істемейтін заң, қатаң түрде, құқық емес» [19, 20 б.].

Т.М. Пряхина мен Е.В. Розанова құқық қолдану практикасын сот әлеуметтік шындық қажеттіліктеріне қатысты айтқан құқық ретінде қарастырады. Олардың пікірінше, құқық қолдану практикасы – бұл құқық нормаларының шындығы туралы сұраққа жауап, заң шығарушының құқықтық актіні қолдану процесінде ерік-жігерін ашады. «Заң шығарушының еркінің мәтіндік көрінісінің өзгермейтіндігімен», – деп атап өтті Т.М. Пряхина мен Е.В. Розанова, – ол жаңарып, дамып келе жатқан әлеуметтік шындықтармен және қолданыстағы заңдармен байланыста толықтылық пен жан-жақтылыққа ие болады» [20, 84-85 б.].

Заң шығарушының еркі, деп атап өтті Н.М. Коркунов, іс жүзінде ішкі істер органдарының қызметкерлерінің санасынан өтіп, іс жүзінде сынған, сондықтан белгілі бір дәрежеде өзінің бастапқы бағытынан ауытқып отыр. Және бұл, оның ойынша, қажет зұлымдық емес, позитивті, сөзсіз жақсылық. Заң шығарушының ерік-жігерінің қоғамдық санадағы осындай сынуының арқасында ғана заңдылық озбырлық пен деспотиядан ерекшеленеді, заң мен бостандықты қамтамасыз етуге қызмет етеді. Егер заңдылықты жалпы құқық нормалары түрінде көрсетілген билеушінің ерік-жігерінің сөзсіз үстемдігі деп санасақ, онда «заңды» және «ерікті» тәртіптің арасындағы айтарлықтай айырмашылықты табу жұмыс істемейді. Бұл тәсіл Еуропалық конвенцияның ережелері өздігінен емес, оларды Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот түсіндіретін және қолданатын түрінде ғана болатындығы туралы басым түсінікке сәйкес келеді.

Атқарушылық шешім заңды факт ретінде әрекет етеді, бұл тіпті оның «акт» ретінде анықталуынан-ақ көрінеді. Оның үстіне, белгілі бір жағдайдың сипатына қарай, бұл оның адресаттары үшін ғана емес (мысалы, сот процесінің тараптары), сонымен қатар қоғамдық қатынастардың басқа қатысушылары үшін де (мысалы, мемлекеттік органдар). Құқық қорғау органының қызметкері істің нақты мән-жайларын тексереді, олардың құқықтық салдарын анықтайды және тиісті түрде жасалған заңды маңызы бар қорытынды жасайды. Осы тұжырымның формальді сенімділігі құқық қолдану актісінің құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына, яғни заңды фактінің салыстырмалы түрде тәуелсіз (сот тергеу жүргізген нақты жағдайлардан) негіз ретінде әрекет ету мүмкіндігін ұсынады. Осылайша, құқық қорғау органының қызметкерінің шешімі міндетті түрде құқықтар мен міндеттердің бар-жоғын анықтайды.

В.В. Лазарев дұрыс атап көрсеткендей, бірқатар жағдайларда құқық қолдану заң шығарушы мекемеге өте қажет қосымша болып табылады: «Заң шығарушы көбінесе жалпы (бағалаушы) ұғымдарды пайдаланады, объективті түрде өз еркін толықтай білдіре алмайды. . Ол құқық қолдану практикасы барысында норманың табиғи дамуы туралы есептейді. Шындығында, заң шығарушының нұсқауымен (тікелей немесе жанама) сот оны қолдану барысында норманы нақтылауға мәжбүр» [21, 94-95 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Зорькин, В. Д. Правоприменение как стратегическая проблема / В. Д. Зорькин // Право и правоприменение в России: междисциплинарные исследования / под ред. В. В. Волкова. – М. : Статут, 2011. – С. 15-24.*
- 2. Карташов В. Н Матузов, Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – С 294.*
- 3. Анисимов П.В., Миронов М.А. Обращения граждан как элемент системы защиты прав человека и основных свобод: право и практика / М.А. Миронов. – М. : Юридическая литература, 2001. – С. 392.*
- 4. Явич Л.С. Сущность права: Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л.С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – С.207.*

5. Гревцов, Ю. И. Социология права: курс лекций / Ю.И. Гревцов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С.312.
6. Коркунов, Н. М. Указ и закон / Н. М. Коркунов. – СПб. : тип. М.М. Стасюлевича, 1894. – VIII, С.408.
7. Гредескул, Н. А. К учению об осуществлении права: Интеллектуал, процесс, требующийся для осуществления права : социально-юридическое исследование / Н. А. Гредескул. — Харьков : тип. А. Дарре, 1900. – С.235.
8. Тарановский, Ф. В. Энциклопедия права : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по юрид. специальностям / Ф. В. Тарановский. – 3-е изд. – СПб. : Университет, 2001. – С.552.
9. Пиголкин, А. С. Понятие правоприменения и его место в механизме социального регулирования / А. С. Пиголкин // Правоприменение в Советском государстве / Е. В. Болдырев, С. Н. Братусь, А. Б. Венгеров, Л. Д. Воеводин и др. ; отв. ред.: И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 5-38.
10. Алексеев, С. С. Собрание сочинений : в 10 т. / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – Т. 3 : Проблемы теории права: курс лекций. – С. 782.
11. Строгович, М. С. Социалистическая законность и применение советского права / М. С. Строгович // Избранные труды : в 3 т. – М. : Наука, 1990. – Т. 1. Проблемы общей теории права. – С.304.
12. Кожев, А. Понятие власти / А. Кожев. – М.: Праксис, 2007. – С. 192.
13. Алексеев, С. С. Общая теория права : курс в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1981. –Т. 1. – С.359.
14. Карташов, В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – С.218.
15. Правоприменение в Советском государстве / Е. В. Болдырев, С. Н. Братусь, А. Б. Венгеров, Л. Д. Воеводин и др. ; отв. ред.: И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1985. – С.304.
16. Кант, И. Метафизика нравов / И. Кант // Сочинения : в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – С.544.
17. Горшенев, В. М. Процессуальная форма и ее социально-юридические возможности в социалистическом обществе / В. М. Горшенев, П. Е. Недбайло // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под ред. В.М. Горшенева, П.Е. Недбайло. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 7-53.
18. Нерсесянц, В. С. Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов и факультетов / В. С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2001. – С.539.
19. Зорькин В.Д. Правоприменение как стратегическая проблема / В.Д. Зорькин // Право и правоприменение в России: междисциплинарные исследования / под ред. В.В. Волкова. – М. : Статут, 2011. – С. 15-24.
20. Пряхина, Т. М. Решения Европейского суда по правам человека в правовой системе России / Т.М. Пряхина, Е.В. Розанова // Вестник МГПУ. Серия «Юридические науки». – 2010. – № 2 (6). – С. 80-87.
21. Лазарев, В.В. Нормативная природа судебного прецедента / В.В. Лазарев //Журнал российского права. – 2012. – № 4. – С. 92-99.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

МРНТИ 10.77.35
УДК 343. 241

Т.К. Акимжанов¹, Г.Ж. Османова^{1,2}

¹Туран Университеті,

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАЛАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-
ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛЫМЕН ОЛАРДЫҢ
ОРЫНДАЛУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖӨНІНДЕ ОДАН ӘРІ ІСКЕ
АСЫРЫЛАТЫН ШАРАЛАР ТУРАЛЫ**

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық жазаның мазмұны мен мақсаттарын одан әрі жетілдіру арқылы жазаның орындалу тиімділігін арттыру жөніндегі жекелеген шаралар қарастырылған. Автордың пікірінше, қылмыстық жазаның мазмұны қылмыстық жазаларды орындаудың бүкіл процесіне әсер етеді. Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын Ресей Федерациясының ҚК-мен және Қырғыз Республикасының ҚК-мен салыстыру негізінде бапта қылмыстық жазаны түсіну мен оның мақсаттары бөлігінде Қазақстан Республикасының ҚК-ін жетілдірудің нақты жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: жазаның орындалуы, қылмыстық жаза, жаза мақсаты, бас бостандығынан айыру, қылмыстық жазалардың түрлері, жазалардың тиімділігі.

Акимжанов Т.К. ¹, Османова Г.Ж. ^{1,2}

¹Университет Туран

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**О ДАЛЬНЕЙШИХ МЕРАХ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ
ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЕГО
УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТОВ**

Аннотация

В статье рассмотрены отдельные меры по повышению эффективности исполнения наказания путем дальнейшего совершенствования содержания, целей уголовного наказания. Поскольку, по мнению авторов, именно содержание уголовного наказания влияет на весь процесс исполнения уголовных наказаний. На основе сравнения действующего уголовного законодательства Республики Казахстан с УК Российской Федерации и УК Кыргызской Республики в статье предлагаются конкретные пути усовершенствования УК Республики Казахстан в части понимания сущности и целей уголовного наказания.

Ключевые слова: исполнение наказания, уголовное наказание, цели наказания, лишение свободы, виды уголовных наказаний, эффективность наказаний.

T. Akimzhanov¹, G. Osmanova^{1,2}

¹Turan University

²Abai Kazakh National Pedagogical University

ON FURTHER MEASURES TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF THE EXECUTION OF SENTENCES IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY BY IMPROVING ITS CRIMINAL-LEGAL ASPECTS

Abstract

The article considers individual measures to improve the efficiency of punishment execution by further improving the content and goals of criminal punishment. Since, according to the author, it is the content of the criminal punishment that affects the entire process of the execution of criminal penalties. Based on a comparison of the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan with the Criminal Code of the Russian Federation and the Criminal Code of the Kyrgyz Republic, the article suggests specific ways to improve the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in terms of understanding and goals of criminal punishment.

Keywords: execution of punishment, criminal punishment, purpose of punishment, deprivation of liberty, types of criminal punishments, effectiveness of punishments.

Кіріспе. Қазіргі қылмыстың сандық және сапалық көрсеткіштерінің теріс өзгерістері қоғамнан осы процестерге барабар әсер ету шараларын талап етеді.

Мысалы, қоғам үшін жоғары қауіп төндіретін қандай да бір қылмыстық құқық бұзушылықтардың өсуі кезінде мемлекет олар үшін қылмыстық жазаны қатаңдатты, ҚР ҚК-не жаңа баптар енгізді немесе керісінше, жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтар санын қысқарту, жағдайды өзгерту және басқа да себептер кезінде, заң шығарушы олар үшін қылмыстық жазаны жеңілдетті немесе осы құрамдарды қылмыстық сипаттан арылтып, оларды ҚР ҚК Ерекше бөлігінен алып тастады. Қылмыстық қуғын-сүргінге деген қажеттіліктің артуы жазаның ұғымын, мәнін, жаза жүйесін неғұрлым мұқият теориялық тұрғыдан түсінуді және заңнамалық тұрғыдан бекітуді, сондай-ақ жазаларды тағайындау мен орындаудың принциптері мен құқықтық тетігін әзірлеуді талап етеді.

Зерттеу әдістемесі жалпы құқықтық әдістер мен арнайы әдістердің жиынтығынан тұрады, атап айтқанда статистикалық, салыстырмалы талдау, тақырып бойынша жүйелі, материалистік, логикалық көзқарас және басқалары.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы бойынша 2015 жылдан бастап, яғни 2014 жылдың 3 шілдесінде қабылданған ҚР ҚК күшіне енгеннен бері сотталған және ақталғандардың статистикасын келтірейік.

Сонымен, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (ф-1 Бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы) мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасында 2015 жылы – 31603, 2016 жылы – 21 997 адам, 2017 жылы – 33671 адам, 2018 жылы – 31652 адам, 2019 жылы – 27156 адам, 2020 жылы – 29882 адам, 2021 жылы – 28602 адам қылмыстық жазаның әртүрлі түрі бойынша сотталған.

Нәтижесінде, көрсетілген мерзімде сотталғандардың жалпы саны – 204563 адамды құрады.

Соттар ақтаған, бұрын сотталған адамдардың саны да қызығушылық тудырады.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (ф-1 бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы) мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасындағы ақталған, бұрын сотталғандардың саны 2015 жылы – 743, 2016 жылы – 326, 2017 жылы – 825 адам, 2018 жылы – 875 адам, 2019 жылы – 877 адам, 2020 жылы – 469 адам, 2021 жылы – 413 адамды құрады.

Көрсетілген уақыт кезеңінде соттармен бұрын сотталып ақталғандардың жалпы саны 4568 адамды құрады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында қылмыстық-құқықтық саясатқа көп көңіл бөлінді.

Осылайша, 4.10 тармақта қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін келесі мәселелерді шешу қажет екендігі атап өтілді:

– адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа

қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

– қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

– қылмыстық процестік және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

– елдегі криминогендік жағдайдың сапалы жақсаруына қол жеткізу [1].

Қылмыстың алдын алуда қылмыстық жазалардың маңызы зор.

Сонымен бірге, бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазамен тек құқықтық қана емес, әлеуметтік, криминологиялық және өзге де салдарлар да байланысты екенін назарға алған жөн.

Бас бостандығынан айыру ретінде қоғамнан оқшаулауға байланысты қылмыстық жазаларды қолданудан келесі салдарларды ажыратуға болады.

Біріншіден, сотталғандар саны үнемі өсіп келеді. Қазақстанда орта есеппен 10 жыл ішінде жыл сайын 10-мыңнан 17 мыңға дейін адамға қатысты бас бостандығынан айыру сияқты жаза түрі соттармен тағайындалды. Бұл, әрине, жазаның бұлтартпастығының жақсы көрсеткіші, бірақ 19 миллион халқы бар Қазақстан үшін тым жоғары, өйткені қылмыстық әділет саласына тартылған азаматтар санының тұрақты өсу үрдісі байқалады.

Мысалы, ҚР ПМ ҚАЖК деректері бойынша біздің еліміздің отыз жылдық егемендігі ішінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері арқылы бір жарым миллионнан астам адам өткен.

Екіншіден, түзеу мекемесіне орналастыру, ең алдымен, сотталушыны жеке оқшаулауды және репрессивтіліктің жоғарылауын білдіреді, өйткені бас бостандығынан айыру жазасы сотталушы үшін белгілі бір дәрежеде айтарлықтай құқықтық шектеуді қажет етеді (қозғалыс еркіндігі, жұмыс түрін таңдау, жұмыс және демалыс уақыты, туыстарымен қарым-қатынас мүмкіндігі және т. б.).

Үшіншіден, бас бостандығынан айыру тек соттау мәселесін ғана емес, сонымен бірге сотталғанның жақындары мен туыстары үшін қайғылы жағдайдың бір түрі болып табылады, өйткені ол көбінесе сотталушының бұрынғы жұмыс орны, тұрғылықты жері, оқу орны бойынша жақын ортасынан (көршілері, әріптестері, ерлі-зайыптылар, сыныптастары, балалары және т. б. теріс бағалауы) қоғамдық сөгуге алып келеді.

Төртіншіден, бас бостандығынан айыру түріндегі жаза белгілі бір жағымсыз салдарларды тудырады, көбінесе құқық қорғау органдарына тәуелді емес, бұл сотталушының жеке басының айтарлықтай өзгеруіне әкеледі.

Бесіншіден, сотталған адамның қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінде болуы сотталған адамның жеке басының тозуына ғана емес, сонымен бірге оны қылмыстық әрекетке тартуға, содан кейін қоғамды криминализациялауға жағдай жасайды.

Алтыншыдан, үкімнің орындалуы мемлекет үшін өте шығынды және қымбат жағдай болып табылады.

Мәселен, 2014 жылы бір сотталған адамды ұстауға жұмсалатын шығыстар мемлекет үшін жылына 613 мың теңгені және барлық қылмыстық-атқарушы органдар үшін 47,5 миллиард теңгені құрады, ал 2022 жылы шығыстар ұлғайып, 50 миллиард теңгеден асты, бұл қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылған бұрынғы сотталғандарды ұстауға жұмсалатын шығыстарды қамтымайды (шамамен пенитенциарлық мекемелерден жыл сайын босатылғандар саны жылына шамамен 10-15 мың адамды құрайды).

Сотталғандар санын талдау бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандар санының азаюын көрсетті, бұл ретте пробация қызметінің есебі бойынша өткен сотталғандар саны ұлғаюда.

Сонымен қатар, жыл сайын бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың саны артып келеді.

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша түзеу мекемелерінде жазасын өтеп жатқан және тергеу изоляторларындағы сотталғандардың саны 30 000-нан астам адамды, ал пробациялық бақылаудағы сотталғандардың саны 70 000 мыңнан астам адамды құрайды.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, босатылғаннан кейінгі алғашқы екі-үш айда тұруға және жұмыс іздеуге қаражат қажет адамдардың барлығы әлеуметтік көмекке мұқтаж.

Өкінішке орай, жазаны орындау тәжірибесі көрсеткендей және белгілі ғалымдардың (В.Н. Кудрявцев, Г.Ф. Хохлаков және т. б.) пікірі бойынша біздің елімізде және шетелде сотталған адам жазасын өтегеннен кейін жақсармайды, керісінше нашарлайды және бұл, өкінішке орай, объективті факторлардың әсерінен, ҚАЖ қызметкерлерінің тікелей және белсенді қатысуымен болады. Яғни, қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасында бекітілген жазаның игі мақсаттарын іске

асырудың орнына мемлекет сотталған адамды субмәдениеттің және оның одан әрі криминализациясының ықпалына көндіреді.

Біздің қоғам дамуының өзгерген жағдайларын, мән-жайларын және өзге де факторларын ескере отырып, жазаны орындаудың тиімділігіне тікелей қатысы бар қылмыстық жаза институтының жекелеген ережелерін қайта ойластыру қажет.

Бірінші. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жаза тұжырымдамасының өзі қайта қарауды қажет етеді.

Қазіргі қылмыстық құқық доктринасында жазалау туралы ілімге көбірек назар аудару керек, дегенмен бұл мәселе жеткілікті зерттелген және қайта қарастырудың қажеті жоқ деген қате пікір бар.

Мұны 2014 жылғы ҚР ҚК қабылдаған кезде жалпы бөлімнің жаза бөлімдеріне байланысты ережелер іс жүзінде өзгеріссіз қалды, бірақ қайта ойластыру мен түзетуді қажет етті.

Қазақстанда қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы құқықтық реттеудің аяқталғанына қарамастан (2014 жылы ҚР ҚК, ҚР ҚПК, ҚР ҚАК қабылданған) құқық қолдану практикасы мен қолданыстағы заңнаманы талдау осы салада шешілмеген проблемаларды көрсетеді.

Оның үстіне, соңғы жылдары біз Қазақстан Республикасында да, Ресей Федерациясында да қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде сотталғандарға қатысты азаптауларды қолданудың құралдарында жарияланған резонанстық фактілерінің куәсі болдық, олар Қазақстан Республикасында ең жоғары деңгейде талқылаудың мәні болып табылды.

Кез келген елдің қылмыстық саясатын іске асыру кезінде мемлекет бір жағынан жасалған қылмыс үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз етуге, ал екінші жағынан, сотталған адамның өзі үшін де, жалпы мемлекет үшін де әлеуметтік салдарды барынша азайта отырып, осы жазаны неғұрлым әділ және тиімді етуге ұмтылуы керек.

Қоғам дамуының әлеуметтік, саяси және экономикалық жағдайларының өзгеруін ескере отырып, жазалау доктринасы теориялық, заңнамалық және ұйымдастырушылық деңгейлерде қайта қаралып, түзетілуі керек.

Қылмыстық жазаның жаңа тұжырымдамасын іздеу қажеттілігін қазіргі уақытта жалғасып жатқан ғылыми қарама-қайшылық дәлелдейді.

Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясатының жаңа тұжырымдамасында көрініс тапқан мемлекеттің қылмыстық-құқықтық саясаты іс-әрекеттердің жазаланушылық мәселелерін оларда алдын алу функциялары басым деп түсіндіруге тиіс, бұл жазаның мазмұны мен оның мақсаттарын да елеулі өзгертеді.

Ежелгі грек философы Платон өзінің алғашқы жазбаларында жаза оның жан дүниесінде үйлесімділікті қалпына келтіре алатын қылмыскер үшін игі деп жазды. Ол өлім жазасына жол берді. Бірақ сонымен бірге Платон заң шығару процесіне назар аударды, адамның жетілмегендігін ескеру, қылмыстың алдын алуға тырысу және жаза нәтижесінде адамның жақсаруына қол жеткізу қажеттілігін атап өтті. Платон сонымен бірге жазаның жеке сипатын атап өтті, ол мемлекеттік тәртіпке қол сұғушылық жағдайында да қылмыскердің ұрпақтарына қолданылмауы керек деп санайды [2, 19 б.].

Өкінішке орай, жазаны орындау тәжірибесі көрсетіп отырғандай, мемлекет, оның уәкілетті органдары атынан, қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасында бекітілген жазаның игі мақсаттарын іске асырудың орнына, сотталған адамды субмәдениеттің және оны одан әрі криминализациялаудың ықпалына жатқызады.

У.С. Джекебаевтың пікірінше, қылмыстық жаза мақсаттарын дұрыс түсінудің теориялық және практикалық маңызы зор. Қоғамда ештеңе саналы ниетсіз, қалаған мақсатсыз жасалмайтыны белгілі. Осыдан қылмыстық жазаның мақсаттары туралы нақты түсініктің маңыздылығы айқын болады. Заңмен анықталған мақсаттар, бір жағынан, қаражат таңдауға әсер етеді, ал екінші жағынан, таңдалған қаражат осы мақсатты жүзеге асыру әдісіне әсер етеді. Бұл күрделі тәуелділіктерді білу заңнаманы жетілдіру үшін де, оны іс жүзінде қолдану үшін де қажет [3, 59 б.].

Мысалы, Н.Ф. Кузнецов қылмыстық заңнамадағы жазалардың шамадан тыс мақсаттары туралы айта отырып, олардың пікірінше, олар ұстанған кезде сотталғандардың ешқайсысы Қылмыстық кодекстің мақсаттарына жете алмайды, сондықтан өмір бойы жазасын өтеуі керек [4, 739 б.].

М.Д. Шаргородскийдің пікірінше, қалпына келтіру функциясы қылмыстық құқық үшін заңның қорғаныс саласы ретінде жат болып табылады [5, 316.].

Біздің ойымызша, 1959 жылы ҚазКСР ҚК-тен, содан кейін 1997 жылы ҚР ҚК-тен сәтті өткен ҚР ҚК-нің 39-бабында жазылып бекітілген «тән азабын шектірмеу немесе адамның қадір-қасиетін

қорламау» жазаға қойылатын талапта өмір шындығынан басқа сәйкессіздік бар, өйткені бұл жазаны орындайтын органдардың жұмысын қиындататындықтан, Ресейдің (РФ ҚК 43-бабы) үлгісі бойынша ерекшелік қажет.

Осыған орай, Қазақстанда да, Ресей Федерациясында да азаматтық қоғам, ҮЕҰ өкілдерінің бұқаралық ақпарат құралдарындағы сотталғандардың құқықтарының бұзылуы және заңмен бекітілген аталған нормалардың сақталмауы туралы қатаң сыни пікірлерін түсіндіруге болады.

Қазақстандық ғалым Б.К. Шынарбаев жаза қылмыскерге белгілі бір шектеулер, азап әкелетінін орынды атап өтеді. Олар физикалық, моральдық, материалдық және басқа сипатта болуы мүмкін. Бас бостандығынан айыруға сотталған кезде сотталған адам бірқатар жеке құқықтарымен және ең бастысы, бостандық құқығымен шектеледі. Сотталған адамға айыппұл, мүлкін тәркілеу қолданылған кезде оның материалдық жағдайы нашарлайды [6, 9 б.].

Мысалы, қылмыскерді қоғамнан оқшаулау процесінде мемлекет зардап шеккен тараптың моральдық шығындарын қанағаттандырады, ал айыппұл салу, түзету жұмыстары, мүлкті тәркілеу кезінде жәбірленушіге келтірілген мүлдік зиянды өтеуге көмектеседі.

Сондықтан, біздің ойымызша, жаза тұжырымдамасын қайта қарап, оны икемді, тиімді, шығыны аз және қоғам үшін пайдалы ету керек.

Екінші. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаның алдын алу функцияларын күшейту қажет.

Қылмыстың алдын алу проблемасының назардан түспеу себептерінің бірі Қазақстанда қылмыстық құқық бұзушылықтардың, сондай-ақ «түрме» халқының санының өсуі болып табылып отырғандықтан, елеулі алаңдаушылық туғызбауы мүмкін емес.

В.Н. Кудрявцев жазаның алдын-алу мәні неғұрлым көп екенін дұрыс атап өтті:

- жауапкершіліктің бұлтартпастығы жоғарылығы;
- қылмыс тезірек жазаланады;
- қатаң жаза қылмыскер мен оның жақындарының мүдделеріне нұқсан келтіреді;
- тұлғаның сана-сезімінен жоғары;
- жаза кінәлінің көз алдында және қоғамдық пікірде әділ көрінеді [7, 138 б.].

Қазақстан кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктегі алғашқы мемлекеттердің бірі ретінде, «Құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңын қабылдау жолымен қылмысқа қарсы күрестегі алдын алу тетігін заңнамалық деңгейде іске асыруға кірісті [8].

В.Д. Лапшин қолданыстағы қылмыстық заңнама мен құқық қолдану жүйесі жазаны тағайындаудың түпкілікті нәтижесіне, сотталушының түзелгеніне немесе түзетілмегеніне назар аудармайды деп дұрыс айтады [9, 162 б.].

Қылмыстық заңнаманың жалпы және жеке артықшылығы қылмыстың алдын алудың жалпы жүйесіне сәйкес келуі және толықтырылуы керек және алдын-алу әсерінің басқа нысандары мен әдістері белсенді емес және тиімсіз болған кезде қылмыскердің жеке басына әсер етудің ерекше шаралары ретінде ұсынылуы керек.

Үшінші. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазалардың тиімділігін арттыру.

Жоғарыда атап өткеніміздей, сотталғандарға қолданылатын қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары әрдайым тиімді бола бермейді және қылмыстың төмендеуі бойынша қоғамның үмітіне сәйкес келмейді.

Н.Ф. Кузнецовтың тиімділік – бұл нәтиже және мақсатқа қол жеткізушілік деген пікірімен келіспеу қиын. Жазаның тиімділігі оның үш мақсатына жету шарасымен анықталады: әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, жалпы және арнайы алдын-алу [4, 747 б.].

Біздің ойымызша, құқық қолдану процесін жүзеге асыру барысында, ең алдымен, жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекет үшін жазадан бұлтартпастық қамтамасыз етілуі керек.

Өйткені, қылмыстық құқық бұзушылықтар (қылмыстар, қылмыстық теріс қылықтар) жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің тиімділігі тағайындалатын жазаның қатандығымен емес, оның бұлтартпаушылығымен өлшенуі тиіс.

Құқық қолдану практикасын зерделеу қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары ҚР ҚК 39-бабының 2-бөлігінде [10, 37 б.] қылмыстық жазалаудың алдына қойылған мақсатқа кейде ғана қол жеткізбейтінін, керісінше теріс нәтиже тудыратынын көрсетті, өйткені қылмыстық заңнама талап ететіндей сотталған адам түзелудің орнына жақсармайды және одан да жаман бола түседі.

Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің, сотталғандардың сауалнамасы, Ресей Федерациясының танымал криминолог ғалымдарының (В.Н. Кудрявцев [11, 162 б., 169 б.], Г.Ф. Хохлаков [12, 164 б.] және т. б.) және Қазақстанның (А.А. Ескендіров [13, 70 б.] және т. б.) жұмыстарын зерттеу барысында жазалардың орындалуының жағымсыз салдарларының болуы айтылған. Алайда, бұрынғы сотталғандар толық ақталып, Парламенттің депутаттары (Украина), елдің Премьер-министрлері және тіпті Президенттері (Қырғызстан Республикасы) болған кезде түзеу мекемелерінде жазаны өтеудің оң салдары да орын алады.

Теория мен практикада пайда болған қылмыстың алдын алу мен ҚР қылмыстық заңнамасының жалпы және жеке алдын алу арасындағы алшақтықты жою керек.

Қылмыскерлерге ықпал ету шараларын таңдауда, қылмыстылықты тежеуде саралап қарау туралы қазақстандық ғалым Е.О. Алауханов тек бір ғана қылмыстық жазамен шектеліп қалмауды ұсынады [14, 116 б.]

Ғалымдар мен практиктер криминология да, қылмыстық атқару құқығы да бір кездері қылмыстық құқықтың құрамдас бөлігі болғанын және одан қайнар көзі болып шыққанын ұмытпауы керек, сондықтан олар бір-бірінен бөлек емес, бір-бірімен тығыз байланыста дамуы керек, бұл кейде тәжірибеде байқалады. Білім мен құқықтың аталған салаларын біріктіретін басты мақсат – қылмыстылық және қылмыскерлер болып табылады.

Бас бостандығынан айыру сияқты жаза түрін қысқарту арқылы, Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын одан әрі жетілдіру бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

Мәселен, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген 2014 жылғы ҚР ҚК-де бас бостандығынан айыру (744), одан кейін айыппұл (471), одан кейін түзеу жұмыстары (468) сияқты жаза түрі басым. Қызмет бойынша шектеу (342), мүлікті тәркілеу (264), қоғамдық жұмыстарға тарту (152), тыйым салу (150), өлім жазасы (12).

Қазақтың әдеттегі құқығында бас бостандығынан айыру және тиісінше түрмелер сияқты жазаның мұндай түрі де болмағанын назарға алу. Жазалардың негізгі мақсаты-қалпына келтіретін сот төрелігі.

Сонымен, XV-XIII ғасырларда. әдеттегі заңда жазалардың келесі түрлері ерекшеленді:

1. өлім жазасы;
2. дене және масқара жазалар;
3. құн (сатып алу);
4. айып (айыппұл);
5. жәбірленушіні кінәлі тарапқа ұстап беру;
6. қоғамнан қуылу [15, 105 б.]

Бұдан басқа, бас бостандығынан айыруды қолдануға кейбір шектеулерді заңнамалық тұрғыда қайта қарау және бас бостандығынан айырудың шекті мерзімдерін төмендету.

Қорытынды. 2014 жылғы ҚР ҚК-нің 46-бабына сәйкес жасалған қылмыстары үшін бас бостандығынан айыру алты айдан 15 жылға дейін, ал аса ауыр қылмыстары үшін 20 жылға дейін не өмір бойы белгіленеді. Абайсызда жасалған қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру мерзімі 10 жылдан аспайды. Қылмыстардың жиынтығы бойынша жазалар тағайындау кезінде бас бостандығынан айыру мерзімдері ішінара немесе толық аяқталған жағдайда, бас бостандығынан айыру мерзімі **25 жылдан**, ал үкімдердің жиынтығы бойынша **отыз жылдан** аспауға тиіс.

Сотталғандарды ұстау жағдайларына, түзеу процесін неғұрлым қысқа мерзімде аяқтау мүмкіндігіне, жыл сайын сотталғандар санының өсуіне, оларды ұстауға жұмсалатын шығындардың ұлғаюына, сондай-ақ Қазақстанның «түрме халқының» индексін жақсартуға ұмтылуына байланысты көптеген мән-жайларды назарға ала отырып, қасақана жасаған қылмыстары үшін 10 жылдан аспайтын, абайсызда жасалған қылмыстар үшін 5 жылға дейін, қылмыстардың жиынтығы бойынша 12 жылға дейін және үкімдердің жиынтығы бойынша 15 жылдан артық емес бас бостандығынан айырудың ең жоғары мерзімдерін белгілеуді орынды болады деп есептер едік.

Бұдан басқа, ҚР ҚК 42-бабының 2-бөлігінде (еңбекке қабілетсіз деп танылған, тұрақты жұмысы жоқ немесе оқу орындарында өндірістен қол үзіп оқитын адамдарға түзету жұмыстарын тағайындауға болмайды), 45-бабының 3-бөлігінде (қамаққа алу кәмелетке толмағандарға, жүкті әйелдерге, жас балалары бар әйелдерге, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерге, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге, бірінші және екінші топтағы мүгедектерге тағайындалмайды), 47-баптың 2-бөлігінде (өлім жазасы он сегіз жасқа дейін қылмыс жасаған адамдарға, әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге тағайындалмайды) көрсетілгендей, бас бостандығынан айыруды қолдануға кейбір

шектеулерді де қарастырған жөн.

Мысалы, ҚР ҚК-нің 46-бабына бас бостандығынан айыру егде жастағы (63 жастан асқан) адамдарға немесе екі немесе одан да көп бала тәрбиелеп отырған әйелдерге, алғаш рет онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған кәмелетке толмағандарға, бірінші және екінші топтағы мүгедектерге және т. б. қатысты тағайындалмайды деген тармақ енгізілсе болады.

Бұл жерде барлық жасалатын қылмыстар туралы айтылып тұрған жоқ. Адам өлтіру, зорлау және басқа да жоғары қоғамдық қауіп тудыратындарды (терроризм, экстремизм, отанға опасыздық, тыңшылық және басқалар) бұл тармаққа жатқызуға болмайды.

Ресей Федерациясының еңбек сіңірген ғылым қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор В.И. Селиверстовтың ғылыми жетекшілігімен ресей ғалымдарының экономикалық және лауазымдық қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға сотталғандарға оны өтеуді ұйымдастыру туралы [16, 37 б.; 17, 25 б.] теориялық және практикалық тұрғыдан ұтымды жаңа теориялық моделінің ұсыныстарын негіздеп, осы идеяны Қазақстан Республикасында іске асыру мүмкіндігін пысықтаған орынды болар еді.

Мәселен, экономикалық немесе кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталғандарды осылайша криминалдық әлемді қолдай отырып, қылмыстық элементтерге немесе қылмыстық-атқару жүйесінің сыбайлас жемқорлыққа ұшыраған қызметкерлеріне «жем қылу» үшін жалпы түзеу мекемелеріне емес, оларды жазасының белгіленген толық мерзімін өтеу үшін сотталғандарға жазаны өтеудің белгіленген режимін бұзбай қоғам мен мемлекеттің игілігі үшін жұмыс жасауға және өзінің қылмыстық әрекеттерімен келтірілген залалды толық көлемде өтеуге мүмкіндік беру үшін колония-қоныстар орналастырып (қауіпсіздігі барынша төмен мекемелер) қандай да бір қараусыз қалған ауылға жіберу керек.

Мұндай тәсіл сотталушының өзіне де тиімді, таңдалған ауылға үлкен пайда келтіріледі, ең бастысы қылмыстық заңнаманың адамгершілігі қамтамасыз етіледі және қылмыстық жазаның мақсаттары толық көлемде жүзеге асырылады.

Жоғарыда айтылған мән-жайларды ескере отырып, бізбен қылмыскерлер мен қылмыстылыққа әсер етудің тиімді құралы ретінде жазаның жекелеген аспектілерін қайта қарауға ұсынып отырған тәсіл, құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам алдында қылмысқа қарсы күресте көптеген міндеттерді шешуге ықпал етеді деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года.* – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.
2. Долгова А.И. *Криминология: учебник/ под общ.ред. А.И. Долговой.* – 4-е изд., перераб. и доп. – М, 2010. – С.1008.
3. *Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»).* – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – С. 256.
4. *Полный курс уголовного права: В 5 т. /Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И.Коробеева. Т.1. Преступление и наказание.* – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С.1133
5. Шаргородский М.Д. *Наказание, его цели и эффективность.* – Л.: ЛГУ, 1973. – С.115 .
6. *Шнарбаев Б. К. Назначение и исполнение уголовного наказания: Монография.* – 2-е изд., перераб. и доп. / Шнарбаев Б.К. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. – С. 597.
7. *Кудрявцев В.Н. Популярная криминология.* – М., 1998.
8. *О профилактике правонарушений: Закон Республики Казахстан от 29.04.2010 №271-IV* – Алматы: ЮРИСТ, 2012.– С.12.
9. *Уголовное наказание: социально-правовой анализ, систематизация и тенденции развития: Монография /под ред. докт. юрид. наук В. Ф. Лапина.- М: Юрлитинформ, 2018. – С.408.*
10. *Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.*– Алматы : Издательство «Норма-К», 2022. – С.268.
11. *Кудрявцев В. Н. Стратегия борьбы с преступностью.* – М.: Юрист, 2003.– С.352.
12. *Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник/Отв. ред. В. Н. Кудрявцев.* – М.: Юристъ, 1999. – С.511.
13. *Ескендиоров А.А. Проблемы исполнения наказаний в отношении несовершеннолетних*

осужденных. Учебное пособие. – Костанай, 2008.

14. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник: Общая и Особенная части.– Алматы: Жеті жарғы, 2008.– С.664.

15. Еркін Абиль. История государства и права Казахстана. (издание 4-е, переработанное и дополненное). – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020.– С.240.

16. Отбывание лишения свободы осужденными за экономические и должностные преступления: первый вариант теоретической модели/ под научн. ред. д.ю.н., проф. В.И.Селиверстова. – М.: ИД «Юриспруденция», 2018. – С.72.

17. Отбывание лишения свободы осужденными за экономические и (или) должностные преступления: итоги теоретического исследования. – М.: ИД «Юриспруденция», 2019. – С.464.

МРНТИ 10.17.51

УДК 343.6

Ахметбеков А.К. ¹

¹Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ ЧЕЛОВЕКА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрено понятие причинения вреда здоровью согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» и Правилам организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденным приказом Министра юстиции РК от 27 апреля 2017 года. Между положениями указанных актов усматривается противоречие в части применения терминов. В работе сформулировано предложение по устранению противоречия.

Ключевые слова: вред здоровью, квалификация преступлений против личности, правила организации экспертизы.

А.Қ. Ахметбеков¹

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары Академиясы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДА АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЗИЯН КЕЛТІРУ ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы "адам өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтардың біліктілігі туралы" Нормативтік Ережесіне және Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі бұйрығымен бекітілген Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларына сәйкес денсаулыққа зиян келтіру ұғымы қарастырылды. Көрсетілген актілердің ережелері арасында терминдерді қолдануға қатысты қарсы көрсеткіштер қаралады. Жұмыста қызметті тоқтату туралы ұсыныс жасалды.

Түйін сөздер: денсаулыққа зиян, жеке адамға қарсы қылмыстарды саралау, сараптаманы ұйымдастыру ережелері.

A.K. Akkmetbekov

*Academy of Law Enforcement Agencies at the
Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan*

ON THE ISSUE OF THE CONCEPT OF CAUSING HARM TO HUMAN HEALTH IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article considers the concept of causing harm to health in accordance with the Regulatory Decree of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated May 11, 2007 "On the qualification of certain criminal offenses against human life and health" and in the Rules for the Organization and production of forensic examinations and research in forensic examination bodies approved by the Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2017 contradiction in terms and the proposed solution.

Keywords: harm to health, qualification of crimes against the person, rules of organization of expertise.

Право на здоровье по степени важности следует вторым после права на жизнь в системе прав человека. Поэтому здоровье человека является одним из охраняемых объектов Уголовного кодекса Республики Казахстан (*далее УК РК*).

Общепризнанным во всем человечестве является факт того, что здоровье является самым главным благом и ценностью человека, которое ему достается при рождении генетически. Именно состоянием здоровья обуславливается возможность полноценной жизни человека, способность его самореализации в качестве члена семьи, общества и гражданина государства.

Обычно под здоровьем понимается состояние человека, при котором наблюдается его уравновешенность с окружающей средой и отсутствие каких-либо болезненных состояний.

В связи с тем, что международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, в нашей Республике имеют приоритет над национальным законодательством, обратимся к тому, как определяется понятие «здоровье» в этих документах.

Законом Республики Казахстан от 21 ноября 2005 года был ратифицирован Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, принятый 16 декабря 1966 года Генеральной Ассамблеей ООН. В пункте 1 ст.12 данного документа закреплено, что «участвующие в настоящем Пакте государства признают право каждого человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья» [1].

В статье 25 Устава Всемирной организации здравоохранения закреплено, что «здоровье – это состояние полного физического, душевного и социального благополучия» [2].

Конституция Республики Казахстан в статье 29 закрепляет, что «граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья. Граждане Республики вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, установленный законом» [3].

Закрепление указанных основных правовых положений в Конституции предполагает их дальнейшее детализированное развитие в соответствующих законодательных актах республики.

Закон Республики Казахстан от 7 июля 2020 года «О здоровье народа и системе здравоохранения», посвященный регулированию общественных отношений в области здравоохранения, в целях реализации конституционного права граждан на охрану здоровья содержит разъяснение, в соответствии с которым «здоровье – состояние полного физического, духовного (психического) и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов»[4].

В данном случае можно не согласиться с включением в определение здоровья социального благополучия, поскольку физическое и душевное состояния человека не связано с его социальным положением. Так, к примеру, человек может быть совершенно благополучен в социальном отношении (высокий уровень материальной обеспеченности, образован, нет проблем с трудовой занятостью и т.д.), но обладает очень слабым здоровьем, страдает тяжелой формой неизлечимой болезни. Может быть и противоположная ситуация, при которой необразованный, безработный молодой человек не испытывает каких-либо проблем со своим здоровьем.

Возможно, законодатель включил «социальное благополучие» в рассмотренное определение с целью обозначить, прежде всего для государства, того, что в своей основе состояние здоровья

человека во многом обусловлено его социальными условиями, создание которых является государственной задачей.

Задача уголовного закона по защите конституционных прав человека и гражданина на охрану здоровья реализуется посредством установление уголовной ответственности за совершение уголовных правонарушений, предусмотренных ст.106-119УК РК. Эти статьи не выделены в отдельную главу, а размещены в главе 1 «Уголовные правонарушения против личности».

Охрана здоровья человека и гражданина осуществляется в течение всей его жизни, то есть с момента его рождения и до наступления смерти.

В контексте нашего исследования особое правовое значение имеет понятие «вред здоровью».

В правовой литературе имеется множество определений данного понятия.

И.Г. Вермель рассматривает вред здоровью, «как ухудшение состояния здоровья, низведение его на более низкий качественный уровень» [5, с. 42].

М.И. Галукова полагает, что «вред здоровью должен определяться как травма, заболевание или иное патологическое состояние, возникшее в результате воздействия человека с использованием факторов внешней среды (механических, физических, химических, биологических, психических)» [6, с. 28–29].

Р. Шарапов и А. Коновалов считают, что «вред здоровью может быть определен как умаление физического, психического и, как следствие, социального благополучия человека относительно того уровня (благополучия), который имел место до возникновения патологии» [7 с.127-131].

Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» (*далее Нормативное постановление*) гласит: «Под причинением вреда здоровью человека следует понимать противозаконное нарушение анатомической целостности тканей тела человека либо иные действия, повлекшие повреждение органов или нарушение их нормального функционирования. Тяжесть вреда здоровью определяется путем проведения судебно-медицинской экспертизы в соответствии с Правилами организации и производства судебных экспертиз и исследований» [8].

В правилах организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденных приказом Министра юстиции РК от 27 апреля 2017 года (*далее Правила*) закреплено, что «под вредом здоровью понимают нарушение анатомической целостности органов (тканей) или их физиологических функций (телесные повреждения), либо заболевания или патологические состояния, возникшие в результате воздействия различных факторов внешней среды: механических, физических, химических, биологических, психогенных, а также последствия, возникшие в результате дефектов оказания медицинской помощи, приведшие к расстройству здоровья или наступлению смерти» [9].

В данном случае наблюдается несоответствие определения вреда здоровью в указанных нормативных правовых актах. Определение, закрепленное в Правилах шире и содержит подробную детализацию. Такой подход, на наш взгляд, является предпочтительным в силу следующих причин.

Вред здоровью не ограничивается только лишь «нарушением анатомической целостности тканей тела человека либо иные действия, повлекшие повреждение органов или нарушение их нормального функционирования», как это определено в Нормативном постановлении.

В результате противоправного воздействия у лица могут возникнуть «заболевания или патологические состояния», как указано в Правилах. Такие опасные последствия прямо предусмотрены ст.117-Заражение венерической болезнью и ст.118 – Заражение вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ).

Помимо этого, в пункте 11 ст.3 УК РК в качестве тяжкого вреда здоровью указываются на такие последствия, как: неизгладимое обезображивание лица, психическое, поведенческое расстройство (заболевание), которые подпадают под определение патологического состояния.

Эти положения, заключенные в Правилах и УК РК получили освещение в уголовно-правовой науке. Так, в науке присутствует мнение, в соответствии с которым вред здоровью имеет количественную и качественную характеристику. Количественная характеристика представлена в уголовном законе и предусматривает умышленное причинение тяжкого и среднего вреда здоровью.

В.Векленко и М.Галюкова пишут: «Рассматривая качественную характеристику, т. е. характер причиненного вреда здоровью на основании действующего законодательства, мы можем выделить следующие формы причинения такого вреда: телесное повреждение, заболевание, патологическое состояние, физическая боль, физические страдания, психические страдания» [10, с.7-11].

И.А. Анисимова считает, что «качество (характер) вреда определяется формой патологии, причиненной организму» [11, с.111-113].

Встречающееся в правовой литературе во множестве употребление термина «телесные повреждения», по нашему мнению, синонимичны «нарушению анатомической целостности тканей тела человека либо иные действия, повлекшие повреждение органов или нарушение их нормального функционирования».

Понятия «заболевание, патологическое состояние» оговорены Правилами.

Однако, в определении вреда здоровью в вышеназванных нормативных документах не упоминаются физическая боль, физические страдания, психические страдания. Однако, именно эти последствия наступают при совершении преступлений, предусмотренных статьёй 110 УК РК – Истязание.

В Большой медицинской энциклопедии дано следующее определение: «Боль своеобразное психофизиологическое состояние человека, возникающее в результате сверхсильных или разрушительных раздражителей, вызывающих органические или функциональные нарушения в организме» [12].

Кроме того, мы полностью солидарны с Н.С. Таганцевым, который писал, что «телесное повреждение должно охватывать все случаи причинения физической боли или страдания...» [13, с. 139].

Так, профессор П.А. Дубовец, в частности, полагал, что удары, побои и иные насильственные действия, связанные с причинением физической боли так же, как и все другие телесные повреждения, наносят вред здоровью человека [14, с.7-8].

Вполне очевидно, что любое причинение вреда здоровью может быть связано с воздействием, причиняющим человеку физическая боль, физические страдания, психические страдания.

Правильным, на наш взгляд, в плане обеспечения полноты в определении вреда здоровью, закрепленном в Правилах перечисляются способы этого воздействия – «возникшие в результате воздействия различных факторов внешней среды: механических, физических, химических, биологических, психогенных, а также последствия, возникшие в результате дефектов оказания медицинской помощи, приведшие к расстройству здоровья или наступлению смерти».

На основании изложенного представляется целесообразным согласовать тексты определений вреда здоровью, содержащихся в Нормативном постановлении и Правилах организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, для чего пункт 31 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» изложить в следующей редакции: «Под причинением вреда здоровью человека следует понимать противозаконное нарушение анатомической целостности органов (тканей) или их физиологических функций (телесные повреждения), либо заболевания или патологические состояния, физическая боль, физические страдания, психические страдания, возникшие в результате воздействия различных факторов внешней среды: механических, физических, химических, биологических, психогенных, а также последствия, возникшие в результате дефектов оказания медицинской помощи, приведшие к расстройству здоровья или наступлению смерти».

Список использованных источников:

1. *Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, принятый 16 декабря 1966 года Генеральной Ассамблеей ООН// Электронный ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml Дата обращения 05 мая 2022 года.*

2. *Устав Всемирной организации здравоохранения// Электронный ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml Дата обращения 05 мая 2022 года.*

3. Конституция Республики Казахстан// Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836> Дата обращения 05 мая 2022 года.
4. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2020 года «О здоровье народа и системе здравоохранения» // Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836> Дата обращения 05 мая 2022 года.
5. Вермель И.Г. Грицаенко П.П. О причинении вреда здоровью в свете положений нового Уголовного кодекса РФ // Судебно-медицинская экспертиза. –1997. –№ 2. – С. 42-45.
6. Галюкова М.И. Причинение вреда здоровью: уголовно-правовое понятие и критерии // Закон и право. –2005. – № 3. – С. 28-30
7. Шарапов Р., Коновалов А. Понятие вреда здоровью в условиях правовой дезориентации судебно-медицинской экспертизы живых лиц// Уголовное право. – 2007.– № 1. – С. 127-131.
8. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» // Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836> Дата обращения 05 мая 2022 года.
9. Правила организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденные приказом Министра юстиции РК от 27 апреля 2017 года// Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836> Дата обращения 05 мая 2022 года.
10. Векленко В., Галюкова М. Уголовно-правовой анализ понятия «вред здоровью» //Уголовное право. -2007. – №1. – С. 7-11.
11. Анисимова И.А. Вред причиненный здоровью человека: понятие, виды. //Вестник Томского государственного университета. – 2007.– № 302. – С. 113-116.
12. Семашко Н.А. Большая медицинская энциклопедия. – М., 1928. – Т. 3. – С. 294
13. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Особенная часть. – СПб., 1994. – С.231.
- Дубовец П. А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву. – М., 1964. – С. 7-8.

МРНТИ:10.77.51

УДК: 343.6

Игембергенов А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Научный руководитель: к.ю.н., и.о.ассоц.профессора Сайлибаева Ж.Ю.

ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ПО УК РК

Аннотация

В соответствии с Конституцией Республики Казахстан каждому человеку и гражданину гарантируется защита его прав и свобод, в том числе на половую свободу и половую неприкосновенность. В данной статье затрагивается тема преступлений против половой неприкосновенности в Республике Казахстан, учитывая что в нашей стране с каждым годом увеличиваются преступления против половой неприкосновенности, мы предлагаем ужесточить наказание за преступления по статьям 120, 121, 122, 123, 124 Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

Ключевые слова: половая неприкосновенность, применение насилия, уголовное законодательство, охрана личных прав и свобод.

А.Игембергенов¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: қауымд.профессор, з.ғ.к. Ж.Ю.Сайлибаева*

ҚР ҚК БОЙЫНША ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛСҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАР

Айдапта

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес әрбір адамға және азаматқа оның құқықтары мен бостандықтары, оның ішінде жыныстық еркіндік пен жыныстық тиіспеушілікке кепілдік беріледі. Осы бапта Қазақстан Республикасында жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар тақырыбы қозғалады, біздің елімізде жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар жыл сайын ұлғайып келе жатқанын ескере отырып, біз Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120, 121, 122, 123, 124-баптары бойынша қылмыстар үшін жазаны қатаңдату ұсынамыз.

Түйін сөздер: жыныстық тиіспеушілік, күш қолдану, қылмыстық заңнама, жеке құқықтары мен бостандықтарын қорғау.

A.Igembergenov¹

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
Research supervisor: Ph.D. in Law, Associate Professor Sailibayeva Zh.Yu.*

CRIMES AGAINST SEXUAL INVIOABILITY UNDER THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

In accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, every person and citizen is guaranteed the protection of his rights and freedoms, including sexual freedom and sexual inviolability. This article touches upon the topic of crimes against sexual integrity in the Republic of Kazakhstan, given that in our country crimes against sexual integrity are increasing every year, we propose to toughen the punishment for crimes under articles 120, 121, 122, 123, 124 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: sexual integrity, use of violence, criminal law, protection of personal rights and freedoms.

Рост половых преступлений в отношении несовершеннолетних в последнее десятилетие является одной из самых значимых проблем общества, носят глобальный характер, так как его жертвами являются самая уязвимая категория потерпевших. В условиях современности с ростом количества половых преступлений, связанного, прежде всего, с появлением информационных технологий, позволяющих распространять порнографические материалы с участием малолетних и подростков, тенденцией является усиление охраны интересов несовершеннолетних и малолетних, в том числе защиты их от сексуального насилия и сексуальной эксплуатации [1]. Любое насилие в отношении детей должно пресекаться предельно жестко, об этом свидетельствует и ужесточение мер ответственности за преступления против половой неприкосновенности.

Статья 120 УК РК под изнасилование понимает, изнасилование, то есть половое сношение с применением насилия или с угрозой его применения к потерпевшей или к другим лицам либо с использованием беспомощного состояния потерпевшей [2].

Половые преступления являются тяжкими посягательствами на личность, связанными с грубыми нарушениями норм общественной морали, так как очень сильное воздействие возникают на психику, могут произойти психические травмы и расстройства.

Общее понятие половых преступлений описывается в литературе по-разному, причем характерны как расхождения в понимании отдельных признаков, так и отождествления весьма нетождественных. Поэтому наиболее оптимальным и с которым мы не можем не согласиться, это понятие Я.М. Яковлева: «Половые преступления – это предусмотренные уголовным законом общественно опасные деяния, посягающие на половые отношения, присущие сложившемуся в обществе половому укладу, состоящие в умышленном совершении с целью удовлетворения половой потребности субъекта или другого лица сексуальных действий, нарушающих половые интересы

потерпевшего или нормальные для этого уклада половые отношения между лицами разного пола» [3; 64].

Хотелось бы отметить об увеличении из-за дня в день изнасилований над несовершеннолетними. Общественная опасность изнасилований тем более велика, что среди их жертв немало несовершеннолетних – 36%, по некоторым выборочным данным [1]. К таким подросткам можно присоединить немалую группу девочек и девушек, которые пострадали от развратных действий, не связанных с насилием. В целом можно сделать вывод о слабой защищенности несовершеннолетних, которые в силу небольшого жизненного опыта, беззащитности, доверчивости, иногда любопытства, любви к лакомствам, непонимания совершаемых с ними действий довольно легко могут стать жертвами сексуальных преступников. Понятно, какие тяжкие последствия в этом случае наступают для их психики, здоровья, отношения к людям, ко всему миру, жизни в целом. Поэтому особенно печален тот факт, что в нашей стране практически отсутствует развитая система социальной помощи несовершеннолетним, ставшим жертвами сексуальных посягательств. Половые преступления - это «умышленные действия субъекта против охраняемых уголовным законом половой свободы и половой неприкосновенности человека».

Согласно Конституции Республики Казахстан п.2 статьи 13 «Каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод», но не все граждане обращаются в судебные органы. Также отмечаем, что согласно статье 17 Конституции РК «никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию».

В нашей стране разделяют три ветви власти судебная, исполнительная, законодательная. Есть категория граждан, которые не обращаются в суд, в правоохранительные органы, причиной этому служит угроза со стороны того, кто совершил данное преступление, приходят родственники просят прощение и примирения и.т.д. Согласно Уголовного Кодекса Республики п.4 статьи 15 «Лица, совершившие уголовные правонарушения, равны перед законом независимо от происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, места жительства или любых иных обстоятельств».

В Европе к этому относятся очень критически они считают, что должен быть один допрос одним сотрудником, более того данный сотрудник сопровождает от начала расследования и до суда, и все следственные действия проходят только с участием данного сотрудника. В первую очередь женщина подвергается унижению в стенах управления полиции, например: нередко в УВД какого либо района, где должна получить защиту от сотрудников полиции потерпевшая, наоборот могут громкого говорить о том, что идёт допрос потерпевшей по факту изнасилования и тогда потерпевшая начинает ещё больше чувствовать дискомфорт. После того, как жертва становится объектом преступления против половой неприкосновенности, это может привести к разрушению психики, нервной системы, вплоть до самоубийства.

Хотелось бы отметить, что на заседании Мажилиса Парламента от 23 ноября 2020 года депутаты в первом чтении одобрили законопроект об ужесточении наказания для педофилов. Согласно поправкам, люди, осуждённые по статьям «о половой неприкосновенности против детей» будут отбывать срок только в колониях строгого режима. Также у таких осуждённых не будет возможности на условно-досрочное освобождение и права на помилование. Несмотря на ужесточение и регулярные внесения поправок в законы, эксперты говорят, что в Казахстане не хватает комплексного подхода к делам о преступлениях против половой неприкосновенности детей.

«Ситуация с преступлениями сексуального характера в отношении детей должна решаться комплексно, согласно национальному плану действий по снижению уровня насилия в обществе. В этот план должны входить не только меры по ужесточению законодательства в части наказания за преступления сексуального характера в отношении несовершеннолетних, а также принятие закона о противодействии семейно-бытовому насилию, но и целый комплекс мер» отмечает Зарина Джумагулова, руководитель центра детской безопасности «Ангел», член международного сообщества по предотвращению насилия и пренебрежительного обращения с детьми Ispan [4]. К тому же, подчеркивает она, «важно обучать детей жизненно важным навыкам защиты от преступников. Эти навыки делают ребенка менее уязвимым».

Такая программа есть и состоит она из практических занятий по защите личных границ, распознаванию опасности в реальной жизни и в интернете, противодействию травли, умению действовать решительно и эффективно в случае нападения со стороны ровесников или взрослого

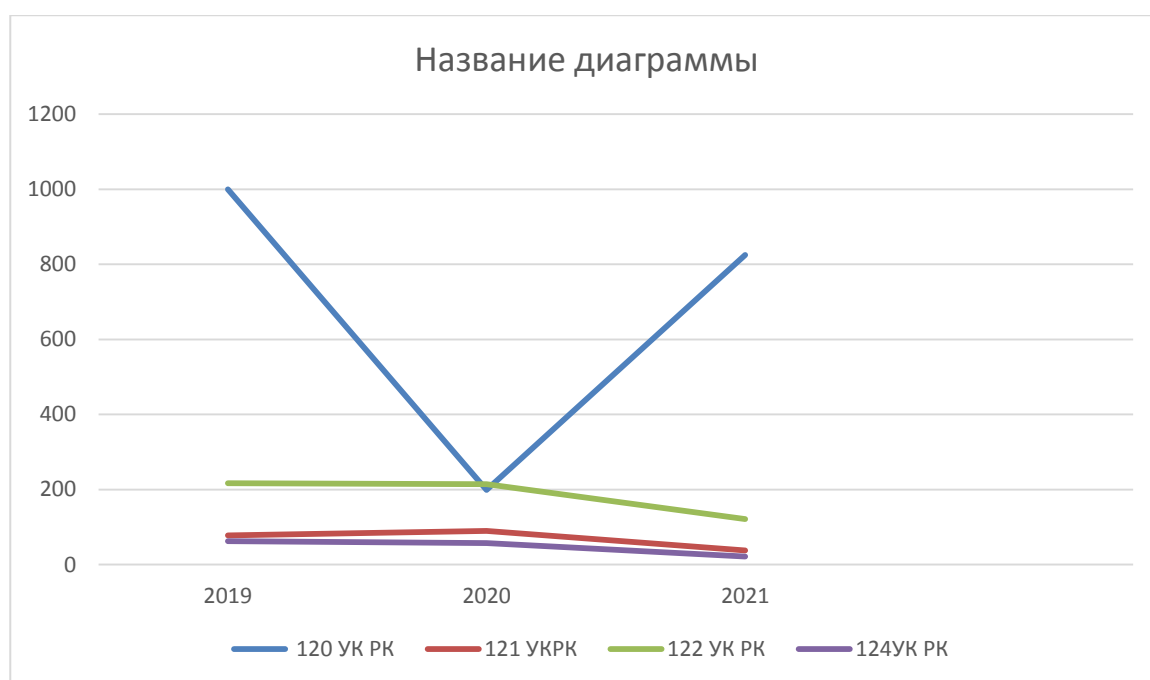

человека. Эта программа уже показывает результаты на практике. Беда в том, что отсутствие национального плана на фоне отдельных предпринимаемых мер не дает качественных и измеримых изменений, которые повлияют и на количество преступлений в отношении детей, и на общую ситуацию, связанную с высоким уровнем терпимости к насилию в нашей стране [4].

Согласно официальной статистике, предоставленной комитетом по правовой статистике и специальным учетам Генпрокуратуры, за 11 месяцев 2020 года 71 зарегистрированное полицией изнасилование несовершеннолетнего было совершено родителем, опекуном или педагогом.

Всего, сообщает комитет по статистике, в Казахстане в 2020 году было зарегистрировано 199 преступлений по статье «Изнасиловании несовершеннолетнего». Среди этих случаев 128 эпизодов — в отношении малолетнего ребенка. В одном случае ребенок скончался в результате полученных травм [5].

Кроме статьи 120 («Изнасилование»), в Казахстане есть еще статьи уголовного кодекса «Насильственные действия сексуального характера» (статья 121), «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста» (статья 122), «Развращение малолетних» (статья 124). Мы провели небольшой анализ [6]:

Анализ показывает, что «условиями, способствующими совершению преступлений в отношении несовершеннолетних, являются отсутствие контроля со стороны родителей, оставление несовершеннолетних одних без присмотра (дома, вне дома, на улице, посещение соседей, друзей), проявление доверия к знакомым, родственникам, соседям, а также уверенность в отсутствии у них низменных помыслов» отмечает исполняющий обязанности директора департамента внутренних и внешних коммуникаций МВД РК Альбина Махамбетова [4].

Еще одним фактором в полиции называют неблагополучие в семье. «Неблагополучие в семье является проблемой социально-бытового характера, решение которой вне компетенции полиции» [4].

Полицейские в 2020 году провели более восьми тысяч оперативных-профилактических мероприятий. Эти меры оказывают «позитивное влияние», утверждают в МВД.

Например, в Китае за изнасилование дают смертную казнь, в Индии в 2018 году правительство одобрило введение смертной казни за изнасилование детей младше 12 лет, минимальное наказание за изнасилование девушек старше 16 лет увеличили с семи до десяти лет, а подростков в возрасте от 12 до 16 лет – до 20, максимальное наказание в этих случаях – пожизненный срок, в США в зависимости от штата наказания разные, но везде достаточно жесткие, зачастую карают пожизненным заключением.

Уголовно-правовая борьба с преступными посягательствами против половой неприкосновенности и половой свободы личности, обеспечению прав и законных интересов граждан в

сфере сексуальных отношений является одной из актуальных задач, стоящих перед органами следствия и дознания [7]. Ее успешное решение в значительной части предопределяет эффективность функционирования всей системы указанных органов, а также оздоровления общего фона нравственных идеалов молодежи и предупреждения их дальнейшего разрушения, падения моральных принципов и духовных ориентиров. Что в последствии может крайне отрицательно сказаться на формировании подрастающего поколения и на генофонде страны вообще.

Список использованной литературы:

1. Айтишева А. Об уголовной-правовой ответственности за половые преступления в отношении несовершеннолетних, малолетних // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35765505&pos=16;-46#pos=16;-46 (дата обращения 10.03.2022г.)
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата обращения 10.03.2022г.)
3. Яковлев Я.М. Половые преступления. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1969. – С.234.
4. Законы ужесточают, но статистика растет. Что не так с борьбой с педофилией в Казахстане? // <https://rus.azattyq.org/a/what-is-wrong-with-the-fight-against-pedophilia-in-kazakhstan/31027898.html> (дата обращения 12.03.2022г.)
5. Шокирующая статистика: В Казахстане стали чаще насиловать детей // <https://www.zakon.kz/5041422-v-kazahstane-na-49-vyroslo-kolichestvo.html> (дата обращения 12.03.2022г.)
6. <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> (дата обращения 18.03.2022г.)
7. Досжанов Б.Б. Половая свобода личности // Вестник КазНУ им. аль-Фараби, 2019г. Электронный источник: <https://articlekz.com/article/6910> (дата обращения 18.03.2022г.)

МРНТИ 10.81.35

УДК 343.9.01

Сайлибаева Ж.Ю.¹, Толеубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ КОРРУПЦИИ В ВУЗАХ

Аннотация

В современных условиях реализации антикоррупционной политики Республики Казахстан особой актуальностью обладает вопрос о способах противодействия коррупции в системе высшего образования Казахстана. Сфера образования - это одна из ключевых сфер жизни общества ввиду отведения ей такой роли, как воспитание нового поколения и, как один из результатов, - подготовка высококвалифицированных специалистов, потребность в которых проявляется во всех без исключения направлениях жизни и деятельности государства. Причины коррупционных проявлений условно подразделяются на «универсальные» или перманентные, которые характерны практически для всех видов коррупционных правонарушений, и на специальные, присущие только данным видам коррупции. Знание основных причин формирования и сохранения жизнеспособности коррупционных зон в вузовской среде позволяет своевременно принять меры для профилактики формирования и роста коррупциогенности в исследуемой среде.

Ключевые слова: высшее образование, коррупционные проявления, общественное сознание, негативные последствия, антикоррупционная политика.

Данная статья выполнена в рамках гранта НАО «КазНПУ имени Абая» по проекту: «Методы выявления зон коррупционных рисков в условиях цифровизации форм контроля и управления учебным процессом в вузах».

Ж.Ю. Сайлибаева¹, Б.Х. Толеубекова¹, Т.Б. Хведелидзе¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖОО-ДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асырудың қазіргі жағдайында Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тәсілдері туралы мәселе ерекше өзектілікке ие. Білім беру саласы - қоғам өмірінің басты салаларының бірі, оған жаңа ұрпақты тәрбиелеу және нәтижелердің бірі ретінде-мемлекет өмірі мен қызметінің барлық бағыттарында қажеттілігі көрінетін жоғары білікті мамандарды даярлау сияқты рөл берілуіне байланысты. Сыбайлас жемқорлық көріністерінің себептері шартты түрде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың барлық түрлеріне тән "әмбебап" немесе тұрақты болып бөлінеді және сыбайлас жемқорлықтың осы түрлеріне ғана тән арнайы болып бөлінеді. Жоғары оқу орындары ортасында сыбайлас жемқорлық аймақтарының қалыптасуының және өміршеңдігінің негізгі себептерін білу зерттелетін ортада сыбайлас жемқорлықтың қалыптасуы мен өсуінің алдын алу үшін уақтылы шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жоғары білім, сыбайлас жемқорлық көріністері, қоғамдық сана, жағымсыз салдарлар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат.

Бұл мақала «Абай атындағы ҚазҰПУ» КЕАҚ «Жоғары оқу орындарындағы оқу процесін бақылау және басқару нысандарын цифрландыру жағдайында сыбайлас жемқорлық тәуекелдері аймақтарын анықтау әдістері» гранты аясында орындалды.

Zh.Yu. Sailibayeva¹, B.Kh. Toleubekova¹, T.B. Khvedelidze¹
¹Abai Kazakh National pedagogical university

MAIN CAUSES OF CORRUPTION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract

Republic of Kazakhstan, the issue of ways to combat corruption in the higher education system of Kazakhstan is of particular relevance. The sphere of education is one of the key spheres of the life of society in view of the assignment to it of such a role as the upbringing of a new generation and, as one of the results, the training of highly qualified specialists, the need for which is manifested in all areas of life and activity of the state without exception. Causes of corruption manifestations are conventionally divided into "universal" or permanent, which are characteristic of almost all types of corruption offenses, and special, inherent only to these types of corruption. Knowing the main reasons for the formation and preservation of the viability of corruption zones in the university environment allows you to take timely measures to prevent the formation and growth of corruption in the environment under study.

Keywords: higher education, manifestations of corruption, public consciousness, negative consequences, anti-corruption policy.

This article was made within the framework of the Grant of NJSC "KazNPU named after Abay" "Methods for identifying zones of corruption risks in the context of digitalization of forms of control and management of the educational process in universities."

Введение

Виды проявления коррупции отличаются большим многообразием, что подтверждается широким спектром соответствующих норм в Особенной части УК РК. Взятничество – одно из наиболее часто применяемых коррупционерами видов уголовно наказуемых деяний, отягощенных признаками, характерными для должностных преступлений. Суть этого преступления заключается в том, что должностное лицо получает от других лиц заведомо незаконное материальное вознаграждение за свое служебное поведение или в связи с занимаемой им должностью. И не только это. Взятничество опасно и тем, что оно совершается лицом, которое по долгу службы само призвано соблюдать и охранять законы. Коррупция представляет прямую угрозу не только экономическому росту государства и благополучию народа. Это удар по демократии, правопорядку, правам и

человеческому достоинству, социальной справедливости в обществе. Это прямая угроза национальной безопасности страны.

Выделяются следующие основные виды уголовных правонарушений, связанные с коррупцией в сфере образования:

1) получение взятки за поступление в высшее учебное заведение. Это самая распространенная форма злоупотреблений. По некоторым оценкам за получением взятки за поступление в высшее учебное заведение кроется до 80 % преступлений;

2) репетиторство, осуществляемое преподавателями вузов и членами экзаменационных комиссий;

3) получение взятки за сдачу экзаменов и зачетов в учреждениях среднего и высшего профессионального образования;

4) получение взятки за заключение договора аренды помещений в образовательном учреждении и превышение должностных полномочий путем незаконной сдачи в аренду государственного имущества;

5) продажа дипломов лицам, не прошедшим обучения в образовательном учреждении [1].

Цель исследования: определить и обосновать рациональные пути совершенствования социального контроля коррупции в системе высшего образования.

Задачи исследования:

1) определить и изучить системные элементы коррупции в высшем образовании;

2) разработать предложения по рационализации правового обеспечения социального контроля коррупции в системе высшего образования;

3) уточнить и обосновать пути совершенствования системы контроля коррупции в высших учебных заведениях;

4) определить и разработать рекомендации по профилактике коррупции в системе высшего образования.

Методологию исследования составил анализ отечественных и зарубежных ученых в области развития социального контроля над коррупцией в системе высшего образования.

Основная часть. Основной причиной коррупции называют обычно низкий уровень заработной платы вузовских работников: профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников, вспомогательного и технического персоналов. При этом в данном аспекте административный корпус обладает большими привилегиями и соответствующими размерами денежных вознаграждений. По анализу обзор зарплат профессий «Преподаватель вуза» в Казахстане от 2021 года [2], в некоторых, очень немногих, единичных вузах – она выше, в очень многих – ниже. Размеры зарплаты варьируются в зависимости от факторов: принадлежность вуза к сектору экономики (бюджетный/государственный или частный); от наличия научной степени и ученого звания; от стажа работы; от занимаемой должности (профессор, доцент/ассоциированный профессор, старший преподаватель, преподаватель, ассистент, стажер); от категориальной принадлежности вуза (университет, высшая школа, академия); от финансовой политики вуза во взаимосвязи с размерами доходной части, из которой выделяются финансы для внутривузовских надбавок). Видимо, целесообразно говорить о том, что высшая администрация вуза зачастую не заинтересована в закреплении и стабилизации преподавательских кадров путем назначения достойных размеров зарплат. А причина сложившегося обстоятельства, на мой взгляд, в том, что рынок труда ППС переполнен. Угроза остаться без работы принуждает преподавателя соглашаться на грабительские условия работодателя. Наряду с этим, далеко не все преподаватели в целях получения дополнительных доходов пользуются возможностью превращать экзаменационные сессии в платные экзамены. Парадокс в том, что на таких честных и «непрактичных» людей во многих вузах смотрят неодобрительно. Чем больший вес имеет преподаватель, тем больше у него возможностей для получения дополнительных доходов, в том числе и благодаря членству в приемных комиссиях. «У многих административных работников вузов появляется множество собственных протекции на поступление. В обмен на это административные работники всегда находят, чем "заинтересовать" преподавателя, поскольку его карьера напрямую зависит от начальства» [3].

Причиной коррупции, по большому счету, является общее падение нравов. Реальные ценности все больше подменяются ценностями мнимыми: вместо знаний – кафедра за деньги и любой диплом в зависимости от суммы. «Рынок знаний становится какой-то фикцией, прикрывающей реальное существование щедро финансируемого рынка статусов. Абсурдность доходит до того, что два таких

коррупционера вполне устраивают друг друга» [4]. Такая "рыночная" атмосфера в вузах не только порождает коррупцию, но и задает студентам совершенно неправильную систему ценностей.

«У нас, к сожалению, образование и его ценность – получить бумажку. А образование как ценность знаний у нас по-прежнему плохо существует, – выразила свое мнение в 2017 году главный редактор журнала "Новое время/The new Times" Евгения Альбац. – У нас университеты не всегда понимают, что людей надо обучать интеллектуальной честности, что интеллектуальное воровство ничуть не лучше, чем воровать из кошелька, что участвовать в коррупционных сделках со студентами представляет опасность. Собственно, потом эти люди выходят в реальную жизнь и живут и работают с представлениями, что надуть – это ровно то, что надо сделать» [5]. По ее мнению, при подобном подходе к образованию никакие изменения общественного сознания невозможны. «До тех пор, пока на уровне высшей школы не будет точно введено понятие, что честность – это абсолютная вещь для интеллектуально развитого человека, мыслящего человека, честность – это обязательная вещь. До тех пор, пока именно это не будет воспитываться в университетах, боюсь, что те преобразования, которые мы бы хотели видеть в нашем обществе, не случатся. Потому что не могут люди, которые привыкли, что нечестностью можно что-то добиться, – они не смогут делать нормальных вещей. Не получается», – уверена Евгения Альбац [5].

Коррупцию в системе образования можно разделить на два уровня: низовой и высший. Коррупция на низовом уровне находит свои проявления непосредственно в процессе обучения: прием в учебные заведения, вступительные испытания, сдача промежуточных и выпускных экзаменов и проч. Коррупция на высшем уровне связана с системой аккредитации, лицензирования учебных заведений и, главным образом, с системой распределения бюджетных средств на финансирование системы образования (в частности, бюджетных средств, выделяемых на издание учебной литературы).

Исследователями выявлен целый ряд причин существования и развития коррупции на том или ином уровне. В их числе обращают на себя

внимание следующие причины:

- 1) низкий уровень заработной платы преподавателей вузов;
- 2) недостаточное бюджетное финансирование системы образования;
- 3) пандемия, переход на дистанционное обучение и расширение цифровых технологий коренным образом изменили характеристики зон коррупционных рисков¹;
- 4) отсутствие финансовой прозрачности в бюджетном планировании и распределении других ресурсов;
- 5) некорректное манипулирование конкурсными процедурами подбора кадров в вузы.

Агентством Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба) подготовлен Национальный доклад о противодействии коррупции за 2021 год во исполнение Указа Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 154 «Об утверждении Правил подготовки, внесения Национального доклада о противодействии коррупции Президенту Республики Казахстан и его опубликования». Целью документа является информирование общества о результатах реализации антикоррупционной политики Казахстана в 2021 году [6].

В числе изблеченных лиц руководители управлений образования 4-х регионов (*г. Нур-Султан, Алматинская, Западно-Казахстанская и Павлодарская области*), которые совершили хищение бюджетных средств путем завышения стоимости и поставки компьютерной техники ненадлежащего качества [6].

По результатам социологического исследования "Мониторинг состояния коррупции за 2020 год", проведенного Общественным фондом "Транспаренси Казахстан", перечень чувствительных с точки зрения коррупции органов и учреждений из года в год практически не меняется: государственные поликлиники и больницы, полиция, управления земельных отношений, ЦОНЫ, государственные детские сады и вузы [7].

В Отчете «Антикоррупционные реформы в Казахстане. Четвертый раунд мониторинга Стамбульского плана», который был утвержден на заседании Сети ОЭСР 13 сентября 2017 года в Париже, было отмечено, что «по признанию властей, система высшего образования РК подвержена высокому риску коррупции и поэтому была выбрана для более тщательного анализа в рамках мониторинга. Мониторинг показал, что области коррупционного риска включают, среди прочего,

¹ *Примечание:* журнал «Новое время/The new Times» (РФ) прекратил свое существование в 2017 году

злоупотребления при распределении бюджетных средств посредством государственных грантов, ненадлежащий порядок учета успеваемости студентов, академическую нечестность при выполнении письменных работ, несоответствие лицензионным и аккредитационным требованиям, отсутствие прозрачности и доступа к информации, в том числе статистическим данным, т.н. «академический инбридинг» в кадровой политике, неконкурентную заработную плату и нарушения установленной процедуры государственных закупок. Несмотря на принятие секторальных и внутривузовских программ по предотвращению и борьбе с коррупцией, ни одна из них не основывается на глубоком и всестороннем изучении добропорядочности и коррупционных рисков в системе высшего образования, в том числе независимых исследованиях.

Отчет рекомендует Казахстану осуществить комплекс мер, включающий разработку нового поколения антикоррупционных программных документов с участием всех заинтересованных сторон, включая общественность, обеспечить большую прозрачность и актуальность работы антикоррупционных комиссий вузов, принять или пересмотреть действующие в вузах правила академической честности, ввести более эффективную систему внутреннего и внешнего мониторинга за исполнением таких правил, диверсифицировать санкции за академическую недобросовестность, установить санкции за мошенничество в процессе аккредитации вузов, устранить возможности для потенциальных нарушений в процессе лицензирования вузов, в том числе путем пересмотра критериев риска с тем, чтобы усилить их эффективность в противодействии коррупции. В дополнение к этому предлагается активизировать преследование правонарушений в сфере высшего образования, в том числе путем должного расследования всех сообщений о фактах коррупции правоохранительными органами с упором на сложные дела, в которые вовлечены высшие должностные лица, а также на схемы, охватывающие весь сектор, и применения действенных санкций» [7].

Практически каждый студент сталкивался с коррупционными актами, либо что-нибудь слышал о них. Тенденции таковы, что коррупция все больше становится привычной в студенческой среде и нередко – основным способом решения проблем. Образование как одна из сфер студенческой жизни, безусловно, является коррумпированным. Не только преподаватели являются инициаторами коррупционных актов, но и сами студенты. Это приведет к тому, что в дальнейшем студент и в своей будущей профессиональной деятельности будет прибегать к подобной модели поведения. Причем коррупционные практики в работе носят совершенно другой характер, нежели в образовании. В образовании студент рискует остаться без знаний, что может привести к безответственному отношению к работе и пагубно скажется на его профессиональных навыках. Еще одной причиной распространенности коррупционных практик является несовершенство законодательной системы, вдобавок, государство не борется должным образом с коррупцией на всех уровнях. Но при этом не стоит перекладывать ответственность только на государство, поскольку само общество не хочет менять сложившуюся ситуацию, а лишь пассивно подчиняется ей. Этот факт подтверждается отношением студентов к коррупции. Студенты в основном относятся негативно к данному социальному явлению, но при этом сами его воспроизводят, даже несмотря на то, что коррупция влечет за собой пагубные последствия.

Заключение

На основании изложенного полагаем правомерным утверждать, что основные причины коррупции в вузовской системе обусловлены факторами социального, культурного, финансово-экономического характера, инертностью представителей управленческих структур как на конкретном вузовском, так и на региональном и общегосударственном уровнях. Политика сокращения коррупции в вузовской системе должна быть комплексной и перманентной, включающей в себя следующие направления:

1) профессорско-преподавательские составы должны быть обеспечены полным финансовым и социальным пакетом, гарантированной защитой от форс-мажорных ситуаций (незапланированных реорганизаций; конъюнктурных перемещений; проявлений трайбализма; приходом нового руководства со «своей командой»; травлей «неудобных» и т.п.);

2) мнения студентов должны изучаться регулярно, чтобы учитывать и их потребности. В этом отношении, было бы очень полезно развить систему оценки преподавателя, основанную на мнениях студентов;

3) улучшать инфраструктуру и техническое оборудование образовательных подразделений вузов (факультетов, институтов, кафедр, центров, лабораторий) и модернизировать качество обучения,

должна быть принята прозрачная система распределения и освоения фондов университетов. Кроме того, постоянный контроль за распределением бюджета, оборудования и инфраструктуры должен осуществляться ассоциациями студентов и профессоров;

4) необходимо постоянное распространение информации о реальных масштабах коррупции, об ущербе, который несут общество и государство в результате коррупции, о других ее негативных последствиях, о причинах, ее порождающих;

5) антикоррупционная политика государства должна в качестве обязательной и одной из важнейших частей включать противодействие коррупции в высшем образовании. Это неотделимо от изменения принципов финансирования высшей школы;

6) проблема, связанная с отсутствием в общественном сознании понимания опасности проявлений коррупции и таких оснований, как презрение к коррупции, также решаема.

Применение данных мер может способствовать снижению уровня коррупции в системе высшего образования и повышению эффективности функционирования системы.

Список использованной литературы:

1. *Коррупция в сфере образования Республики Казахстан // Электронный ресурс: <https://www.u-s.kz/publ/7984-korruptsiya-v-sfere-obrazovaniya-respubliki-kazahstan.html> (дата обращения: 29.05.2022)*

2. *Обзор зарплат профессии «Преподаватель вуза» в Казахстане на 2021 год // Электронный ресурс: http://trudbox.kz/statistics/prepodavatel_vuza (дата обращения: 12.06.2022г.)*

3. *Коррупция в вузах // Электронный ресурс: https://kapital-rus.ru/articles/article/korruptsiya_v_vuzah_prichiny_raznovidnosti_i_perspektivy/ (дата обращения: 30.05.2022)*

4. *Коррупция в вузах: причины, разновидности и перспективы // Электронный ресурс: <https://linguanet.ru/ob-universitete/protivodeystvie-korruptsii/korruptsiya-v-vuzakh/> (дата обращения: 29.05.2022)*

5. *Национальный доклад о противодействии коррупции за 2021 год Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба) (Нур-Султан, 2022г.) // Электронный ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?docid=36897346&pos=1;-16#pos=1;-16&sdoc_params=text%3D%25D0%25BA%25D0%25BE%25D1%2580%25D1%2580%25D1%2583%25D0%25BF%25D1%2586%25D0%25B8%25D1%258F%2520%25D0%25B2%2520%25D0%25B2%25D1%2583%25D0%25B7%25D0%25B0%25D1%2585%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D36897346%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (дата обращения: 30.05.2022)*

6. *Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы президента Республики Казахстан» // Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 30.05.2022)*

7. *Отчет «Антикоррупционные реформы в Казахстане. Четвертый раунд мониторинга Стамбульского плана», утвержденный на заседании Сети ОЭСР 13 сентября 2017 года Электронный ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38106724&pos=6;-106#pos=6;-106&sdoc_params=text%3D%25D0%25BA%25D0%25BE%25D1%2580%25D1%2580%25D1%2583%25D0%25BF%25D1%2586%25D0%25B8%25D1%258F%2520%25D0%25B2%2520%25D0%25B2%25D1%2583%25D0%25B7%25D0%25B0%25D1%2585%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D38106724%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (дата обращения: 30.05.2022)*

МРНТИ:10.81.35

УДК:343.1

Толеубекова Б.Х.,¹ Хведелидзе Т.Б.,¹ Сайлибаева Ж.Ю.¹, Калкаева Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ГЕНЕЗИС КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ: НОВЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Аннотация

Традиционная криминологическая наука издавна твердо стоит на позиции, в соответствии с которой преобладающее большинство уголовных правонарушений, включая коррупцию, в своем генезисе обусловлено социальной средой, в рамках которой происходит формирование криминального поведения. Особенности личности, имеющие генетическую природу, отодвинуты на второй план. При этом в советский период развития права идеи о генетической обусловленности индивидуального преступного поведения подвергались жесткой критике и оценивались как вредные, антимарксистские, относились к лженаучным направлениям, отражающим буржуазную классовую раздробленность общества. В современных условиях актуализируется вопрос о более сложной структуре природы данного явления, сочетающей в себе не только социально значимые предпосылки формирования криминально ориентированной личности, но и особенности личности, обладающие признаками наследственности. Такой подход исследователи условно именуют «бинарной сингулярностью причин преступности». Правомерность и обоснованность такого подхода к изучению причин коррупции позволяет увидеть новые перспективы в деле выработки эффективных мер в процессе реализации общегосударственных приоритетов противодействия преступности в целом и коррупции – в частности.

Ключевые слова: генезис коррупционной преступности, национальная политика противодействия коррупции, учения о генезисе индивидуального преступного поведения.

Статья подготовлена при финансовой поддержке КазНПУ имени Абая в рамках грантового исследования: «Методы выявления зон коррупционных рисков в условиях цифровизации форм контроля и управления учебным процессом в вузах» (2022 г.)

Б.Х. Толеубекова¹, Т.Б. Хведелидзе¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹, Н.Б. Калкаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ГЕНЗИСІ: ЖАҢА ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕР

Аңдатпа

Дәстүрлі криминологиялық ғылым бұрыннан қалыптасқан ұстанымға берік, оған сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі, оның ішінде сыбайлас жемқорлық, оның генезисінде қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуы жүретін әлеуметтік ортаға байланысты. Генетикалық сипаттағы жеке ерекшеліктер артта қалады. Сонымен қатар, заңның дамуындағы кенестік кезеңде жеке қылмыстық мінез-құлықтың генетикалық шарттылығы туралы идеялар қатты сынға ұшырады және зиянды, марксизмге қарсы деп бағаланды, қоғамның буржуазиялық таптық бытыраңқылығын көрсететін жалған ғылыми бағыттарға жатқызылды. Қазіргі жағдайда бұл құбылыстың табиғатының неғұрлым күрделі құрылымы туралы мәселе өзекті болып табылады, ол қылмыстық бағдарланған тұлғаны қалыптастырудың әлеуметтік маңызды алғышарттарын ғана емес, сонымен қатар тұқым қуалаушылық белгілері бар жеке ерекшеліктерді де біріктіреді. Зерттеушілер бұл тәсілді шартты түрде «қылмыс себептерінің екілік ерекшелігі» деп атайды. Сыбайлас жемқорлықтың себептерін зерделеудің мұндай тәсілінің заңдылығы мен негізділігі тұтастай алғанда қылмысқа және атап айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимылдың жалпы мемлекеттік

басымдықтарын іске асыру процесінде тиімді шаралар әзірлеу ісінде жаңа перспективаларды көруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық қылмысының генезисі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың ұлттық саясаты, жеке қылмыстық мінез-құлықтың генезисі туралы ілім.

Мақала Абай атындағы ҚазҰПУ-дың қаржылық қолдауымен гранттық зерттеу аясында дайындалды: «Жоғары оқу орындарындағы оқу процесін бақылау және басқару нысандарын цифрландыру жағдайында сыбайлас жемқорлық тәуекел аймақтарын анықтау әдістемесі» (2022 ж.).

*V.Kh. Toleubekova¹, T.B. Khvedelidze¹, Zh.Yu. Sailibayeva¹, N.B. Kalkayeva¹
¹Abai Kazakh National pedagogical university*

GENESIS OF CORRUPTION CRIMES: NEW METHODOLOGICAL APPROACHES

Abstract

Traditional criminological science has long stood firmly in the position that the prevailing majority of criminal offenses, including corruption, in their genesis are due to the social environment in which criminal behavior is formed. Personality features of a genetic nature have been sidelined. At the same time, during the Soviet period of the development of law, ideas about the genetic conditioning of individual criminal behavior were severely criticized and assessed as harmful, anti-Marxist, referred to pseudoscientific directions reflecting the bourgeois class fragmentation of society. In modern conditions, the question of a more complex structure of the nature of this phenomenon is updated, combining not only socially significant prerequisites for the formation of a criminal-oriented personality, but also personality features with hereditary features. Researchers conventionally call this approach the "binary singularity of the causes of crime." The legitimacy and validity of this approach to the study of the causes of corruption allows us to see new prospects for developing effective measures in the process of implementing national priorities to combat crime in general and corruption in particular.

Keywords: genesis of corruption crime, national anti-corruption policy, teachings on genesis of individual criminal behavior.

The article was prepared with the financial support of KazNPU named after Abai as part of a grant study: "Methods for identifying zones of corruption risks in the context of digitalization of forms of control and management of the educational process in universities" (2022).

Введение

Изучение причин преступности – одна из основных составляющих науки о преступности - криминологии. Как целостная наука криминология изучает преступность путем исследования следующих аспектов: личность преступника; природа индивидуального преступного поведения; условия, порождающие преступное поведение; пути и средства противодействия преступности; перспективы ликвидации преступности и причин, ее порождающих, и т.д. Преступность традиционно трактуется как социальное явление, сущность которого состоит в общественно опасном поведении людей, оцениваемом обществом как противоправное и противоречащее уголовному закону.

Каждый вид преступного поведения обладает своими особенностями, которые отражаются в криминологической, уголовно-правовой, криминалистической характеристиках вида преступности. Наряду с этим, независимо от этих особенностей, существуют общие признаки, структурирующие генезис преступного поведения. Этими общими признаками признаются:

- социально-экономическое неравенство как следствие общественного разделения труда [1];
- кастовая или средневековая жесткость социальной структуры, ограничивающая человека условиями социальной принадлежности [1];
- наличие психологического фактора в генезисе преступности, понимаемого как развивающийся во времени процесс психической деятельности, подготавливающей во внутреннем плане и регулирующей совершение индивидом уголовно наказуемого деяния [2];
- активное усиление социального неравенства, характерное для первых десятилетий XXI века [3, с.53];
- индивидуальные свойства личности преступника, отдельного ее типа [4, с. 294];

– «весь социально-экономический строй» [5].

Причины индивидуального преступного поведения выводились в качестве производных элементов из приведенных выше общих признаков, характерных для объяснения причин любого вида преступности. Развитие криминологии сопровождалось формированием различных теорий причин преступности, в том числе антропологической и биосоциальной, социологической и интеракционистской, субъективных причин и конституциональной предрасположенности и др. Ни одна из ранее разработанных и ныне существующих теорий не признавала роли наследственности в формировании индивидуального преступного поведения.

Современная философская мысль дала новый импульс в изысканиях проблем причинности преступлений. Философские концепты связаны с выдвиганием идеи сингулярности. Ее сущность понимается как «событие, нулевое измерение, точка непрерывного уточнения. В результате этого уточнения искомая точка превращается в серию в основной парадокс сингулярности». Этот парадокс заключается в неразрешимости «внешнего-внутреннего». Как утверждает Д.В. Котелевский, структура сингулярного подразумевает единство микро и макроструктуры [6, с. 110].

Для криминологической науки имеет значение такое понимание сингулярности, которая сводит ее к точке, в которой что-либо стремится к бесконечности. При этом сингулярность – это грань, за которой прогнозировать дальнейший ход событий не имеет смысла [7]. Азербайджанский исследователь Х.Д. Аликперов обосновывает гипотезу о бинарной сингулярности причин индивидуального преступного поведения [8, с. 143]. В соответствии с его гипотезой в основе причинности преступного поведения лежат потребности человека, а преступление – это «генетически обусловленный акт деструктивно-волевого характера, базирующийся в генотипе человека в алертном состоянии»¹. Подход Х.Д. Аликперова – нетрадиционное объяснение причин преступного поведения, заслуживающий внимания и поддержки. В данном контексте уместно сослаться на мнение Я.И. Гилянского о том, что «преступность – искусственный социальный конструкт, не имеющий качественной определенности в реальной действительности. Нельзя найти специфическую причину конструкта, причудливо меняющегося во времени и пространстве по воле законодателя, власти» [1].

Таким образом, изучение причин преступности всегда носило комплексный характер и это было правомерным в силу множественности факторов, оказывающих непосредственное влияние на состояние и динамику преступности вообще, а также на частные аспекты преступного поведения. Однако комплексность не охватывала собою то, что принято относить к сфере генетического, наследственного происхождения. Наряду с этим, речь не идет об антропологических или биосоциальных криминологических школах, осуществлявших попытки объяснить природу преступного поведения индивида. Это новый взгляд на старую проблему.

¹*Примечание.* Алертное состояние – (от англ. «alert») состояние максимальной боевой готовности к действию на фоне внутреннего спокойствия. Понятие алертности включает в себя физическую и душевную собранность, подтянутость, бдительность, способность моментального перехода к активному действию//<https://www.psychologos.ru/articles/view/alertnost> (дата обращения: 17.05.2022 г.).

Целью настоящего исследования является обоснование целесообразности изменения доктрины причин коррупционных правонарушений в пользу признания правомерности бинарно-сингулярного генезиса уголовно наказуемой коррупции. Для достижения указанной цели предполагается решение следующих задач:

- 1) Обзор системы и структуры современного антикоррупционного законодательства и иных документов Республики Казахстан, оценка их эффективности;
- 2) Описание содержания основных криминологических теорий о причинах преступного поведения с последующим выявлением рациональных идей, лежащих в основе различных гипотез, для их адаптирования к современным условиям противодействия коррупции;
- 3) Анализ отдельных работ казахстанских исследователей по вопросам антикоррупционной политики Казахстана.

Методология исследования обусловлена действующими в Казахстане нормативными правовыми актами в области противодействия коррупции, обращением к зарубежной правоприменительной практике, применением общепринятых методов анализа нарративных источников, сравнительного правоведения, статистического анализа, а также иных частных методов исследования.

Основная часть

1. Обзор системы и структуры современного антикоррупционного законодательства и иных документов Республики Казахстан, оценка их эффективности

За последние 20 лет в Республике Казахстан было принято большое количество нормативных правовых актов антикоррупционной направленности. При этом степень антикоррупционной направленности реализовывалась различно. В одних случаях это были адресные нормативные правовые акты специального характера, непосредственно регулирующие правоотношения, возникающие во взаимосвязи с коррупционными правонарушениями, в иных случаях – антикоррупционные предписания выполняли роль сопутствующего элемента либо носили декларативный характер. Наряду с блоком правовых актов принимались иные документы государственно-политического характера, выполнявшие роль основных ориентиров стратегии и тактики противодействия коррупции.

Динамика развития казахстанского законодательства в сфере противодействия коррупции и иных документов государственно-политического характера (послания Президентом РК, стратегии, концепции) за период 2000–2022 гг. показана в приведенной ниже таблице (табл. 1):

Таблица 1.

№	Вид и наименование антикоррупционного акта	Номер акта и дата принятия (оглашения)	Срок действия: по данным акта и фактический	Антикоррупционная направленность (степени: высокая, средняя, низкая, нулевая)
1.	Закон Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией»	№ 267-І от 02.07.1998 г.	С 02.07.1998 г. по 17.11.2015 г.	Высокая
2.	Закон Республики Казахстан «О государственной службе»	№ 453-І от 23.07.1999 г.	С 23.07.1999 г. по 22.11.2015 г.	Низкая (ст. 9-10 об обязанности соблюдать антикоррупционное законодательство и запрете принимать на гос. службу лиц, совершивших коррупционное правонарушение)
3.	Послание Президента РК народу Казахстана: «К свободному, эффективному и безопасному обществу»	16.10.2000 г.	С 16.10.2000 г. по 15.09.2001 г.	Нулевая
4.	Послание Президента РК народу Казахстана: «О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики на 2002 год»	16.09.2001 г.	С 16.09.2001 г. по 15.04.2002 г.	Низкая (о задачах на 2002 год: борьба с коррупцией)
5.	Послание Президента РК народу Казахстана: «Об основных направлениях внутренней и внешней политики на 2003 год»	16.04.2002 г.	С 16.04.2002 г. по 15.04.2003 г.	Нулевая
6.	Послание Президента РК народу Казахстана: «Основные направления внутренней и внешней политики на 2004 год»	16.04.2003 г.	С 16.04.2003 г. по 18.03.2004 г.	Нулевая
7.	Послание Президента РК народу Казахстана: «К конкурентоспособному Казахстану, конкурентоспособной экономике, конкурентоспособной нации»	19.03.2004 г.	С 19.03.2004 г. по 26.02.2005 г.	Низкая (для успешного государственного строительства жестко должны преследоваться коррупционные преступления)
8.	Послание Президента РК народу Казахстана:	27.02.2005 г.	С 27.02.2005 г. по март 2006 г.	Низкая (продолжение борьбы с коррупцией)

	«Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации»			
9.	Послание Президента РК народу Казахстана: «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии»	_03.2006 г.	С 03.2006 г. по 27.02.2007 г.	Средняя (п.6.3. приоритет «Реализация Стратегии безопасности, адекватной современным угрозам и вызовам; амнистирование капитала, борьба с коррупцией)
10	Послание Президента РК народу Казахстана: «Новый Казахстан в новом мире»	28.02.2007 г.	С 28.02.2007 г. по 05.02.2008 г.	Нулевая
11	Послание Президента РК народу Казахстана: «Повышение благосостояния народы – главная цель государственной политики»	06.02.2008 г.	С 06.02.2008 г. по 05.03.2009 г.	Нулевая
12	Послание Президента РК народу Казахстана: «Через кризис к обновлению и развития»	06.03.2009 г.	С 06.03.2009 г. по 28.01.2010 г.	Нулевая
13	Послание Президента РК народу Казахстана: «Новое десятилетие – Новый экономический подъем – Новые возможности Казахстана»	29.01.2010 г.	С 29.01.2010 г. по 27.01.2011 г.	Нулевая
14	Послание Президента РК народу Казахстана: «Построим будущее вместе»	28.01.2011 г.	с 28.01.2011 г. по 26.01.2012 г.	Низкая («ведется бескомпромиссная война с коррупцией»)
15	Послание Президента РК народу Казахстана: «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана»	27.01.2012 г.	С 27.01.2012 г. по 13.12.2012 г.	Средняя (поручение Правительству: разработать Комплексную антикоррупционную программу в срок до 30 апреля 2012 г.)
16	Послание Президента РК народу Казахстана: «Новый политический курс состоявшегося государства. Стратегия «Казахстан -2050»	14.12.2012 г.	С 14.12.2012 г. по 16.01.2014 г.	Низкая (задача второго этапа административной реформы – борьба с коррупцией)
17	Послание Президента РК народу Казахстана: «Казахстанский путь – 2050. Единая цель, единые интересы, единое будущее»	17.01.2014 г.	С 17.01.2014 г. по 29.11.2015г.	Нулевая
18	Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции»	№ 410-V от 18.11.2014 г.	С 01.01.2016 г. по настоящее время.	Высокая

19	Указ Президента РК «Об антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы»	№ 986 от 26.12.2014 г.	С 01.01.2015 г. по 31.12. 2025 года; фактически: с 01.01.2015 г. по 02.02-2022 г.	Высокая
20	Программа Президента «План нации. 100 конкретных шагов»	20.05.2015 г.	С 20.05.2015 г. по 2018 г.	Средняя (усиление борьбы с преступностью, в т.ч. с разработкой нового законодательства»)
21	Закон Республики Казахстан «О государственной службе»	№ 267-І от 18.11.2015 г.	С 18.11.2015 г. по настоящее время	Низкая (ст.10, 43 об обязанности предупреждать коррупционные правонарушения со стороны подчиненных и несение дисциплинарной ответственности за коррупционные правонарушения со стороны подчиненных)
22	Послание Президента РК народу Казахстана: «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие»	30.11.2015 г.	С 30.11.2015 г. по 31.01.2017 г.	Нулевая
23	Послание Президента РК народу Казахстана: «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»	31.01.2017 г.	С 31.01.2017 г. по 09.01.2018 г.	Средняя (пятый приоритет: институциональные преобразования, безопасность и борьба с коррупцией)
24	Отчет по первому этапу Страновой программы по сотрудничеству между Казахстаном и ОЭСР (2015-2017 годы): «Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы»	март 2017 г.	С марта 2017 года по настоящее время	Высокая
25	Послание Президента РК народу Казахстана: «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции»	10.01.2018 г.	С 10.01.2018 г. по 04.03.2018 г.	Средняя (продолжение превентивной борьбы с коррупцией)
26	Послание Президента РК народу Казахстана: «Пять социальных инициатив Президента»	05.03.2018 г.	С 05.03.2018 г. по 04.10.2018 г.	Нулевая
27	Послание Президента РК народу Казахстана: «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни»	05.10.2018 г.	С 05.10.2018 г. по 01.09.2019 г.	Средняя (продолжение активной борьбы с коррупцией путем перевода госуслуг в электронный формат)
28	Послание Президента РК К.-Ж. К. Токаева народу Казахстана: «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана»	02.09.2019 г.	С 02.09.2019 г. по 01.09.2020 г.	Средняя (одна из задач системной борьбы с коррупцией: восстановление антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов центральных и местных органов с участием экспер-

				тов и общественности)
29	Послание Президента РК К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана: «Казахстан в новой реальности: время действий»	01.09.2020 г.	С 02.09.2020 г. по 01.09.2021 г.	Средняя (защита интересов граждан путем внедрения новых инструментов противодействия коррупции)
30	Послание Президента РК К.-Ж. К. Токаева народу Казахстана: «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны»	01.09.2021 г.	С 01.09.2021 г. по 15.03.2022 г.	Средняя (задание профильному агентству по подготовке стратегического документа на среднесрочный период по искоренению коррупции, особенно «бытовой» коррупции)
31	Послание Президента К.-Ж. К.Токаева народу Казахстана: «На пути к новому Казахстану»	16.03.2022 г.	С 16.03.2022 г. по настоящее время	Нулевая
32	Указ Президента РК «Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года»	№ 674 от 15.10.2021 г.	С 15.10.2021 г. по 31.12.2030 г.	Низкая (сопутствующий элемент в деле обеспечения правопорядка)
33	Указ Президента РК «Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы»	№ 802 от 02.02.2022 г.	С 03.02.2022 г. по 31.12. 2026 г.;	Высокая

Таким образом, за указанный период было принято пять актов, обладающих высокой степенью антикоррупционной направленности, – это были адресные документы, специально разработанные в целях противодействия коррупции; девять актов средней антикоррупционной направленности – это были синтетические акты смешанного типа, в которых содержались достаточно значимые рекомендации или поручения Главы государства компетентным государственным органам; восемь актов низкой антикоррупционной направленности – это большей частью декларативные положения без их сопровождения конкретными мерами; одиннадцать актов вообще не содержали каких-либо положений, имеющих отношение к антикоррупционной политике страны, хотя практическая востребованность в реакции на проблемы коррупции и их отражении в указанных видах актов имела.

Развитие антикоррупционной политики вкупе с антикоррупционным законодательством, как это вытекает из Отчета по первому этапу Страновой программы по сотрудничеству между Казахстаном и ОЭСР (2015-2017 годы) «Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы», носит непоследовательный, спонтанный характер и поэтому не приносит ожидаемого эффекта. Именно в силу этого «коррупция остается одной из наиболее проблемных областей для Казахстана» [9, с. 47]. Комиссия, готовившая указанный Отчет, сформулировала рекомендации по обеспечению неподкупности в Казахстане по следующим 15 направлениям:

- правовое регулирование;
- интимонопольная политика;
- открытое бюджетирование;
- сотрудничество в целях развития;
- неподкупность служащих государственного сектора;
- государственные закупки;
- прозрачное налогообложение;
- экспортные кредиты;
- лоббирование;
- корпоративное управление;
- гражданское общество;
- выявление налоговой коррупции;
- защита информаторов;

- средства массовой информации;
- криминализация взяточничества.

Очевидно, что определенные достижения в деле противодействия коррупции в Казахстане имеются. Однако отсутствие последовательности, бесконтрольность в части выполнения насущных задач, вытекающих из комплекса актов антикоррупционной направленности выполнили роль препятствия в достижении намеченных целей. Наряду с этим, благоприятные изменения происходят начиная со времени избрания нового Президента страны. Акты, принятые с сентября 2019 года, с неизменной последовательностью отражают новые стадии антикоррупционной политики Казахстана.

Для реализации приведенных выше направлений по обеспечению неподкупности в Казахстане потребуются значительные усилия всех ветвей власти, всех институтов государства, юридической общественности и самого широкого круга граждан страны.

2. Краткое описание содержания основных криминологических теорий о причинах преступного поведения с последующим выявлением идей, лежащих в основе различных гипотез, для их возможного адаптирования к современным условиям противодействия коррупции

Наибольший интерес представляют те теории генезиса преступности, которые могут быть объединены в три группы по такому основанию, как тип объяснения. В науке принято выделять следующие типы объяснения природы девиантного поведения: 1) биологический тип; 2) социологический тип; 3) психологический тип. Наряду с этим, в современных условиях актуализируется такой тип объяснения, как психолого-социологический, объединяющий в себе теории, основанные на комплексном подходе к объяснению природы девиантного поведения с точки зрения взаимной обусловленности социологических и психологических факторов, влияющих на поведение индивида.

К биологическому типу объяснения генезиса преступности относятся следующие теории: антропологическая теория; теория психотипа и телосложения; эволюционная теория; психогенетическая теория.

К социологическому типу объяснения генезиса преступности относятся следующие теории: аномическая теория; теория социальной дезорганизации; культурологическая теория; теория стигматизации (клеймения); теория радикальной криминологии.

К психическому типу объяснения генезиса преступности относятся следующие теории: психоаналитическая теория; теория неопсихоанализа; бихевиоризм; теория гуманистического подхода; теория эмпирического подхода.

Биологический тип объяснения природы преступного поведения основан на анализе взаимосвязи строения тела человека и потенциальных наклонностей к девиантному поведению индивида. Основная идея состоит в признании решающей роли природных данных человека в дальнейшем формировании из него преступника.

К данной группе относится антропологическая теория девиантного поведения, родоначальником которой является итальянский судебный психиатр Чезаре Ломброзо (1835-1909). Его учение получило название ломброзианства [10]. Оно состояло в том, что его последователи усматривали связь между анатомическим строением тела человека и преступным поведением. Ч. Ломброзо выделял четыре вида преступников: врожденные преступники; преступники по страсти; случайные преступники; душевнобольные преступники. В конце XIX эта теория была подвергнута резкой критике французским психологом и юристом Габриэлем Тардом [11], одним из основателей субъективно-психологического направления в западной социологии. По мере развития криминологии учение Ч. Ломброзо было признано ненаучным. Его заблуждение выражалось в формуле: преступниками не становятся, преступниками рождаются. Недостатком идеи Ч. Ломброзо являлось то обстоятельство, что он не признавал значения социальных факторов, оказывающих влияние на формирование преступного поведения индивида.

Теория психотипа и телосложения была разработана американским психоаналитиком Уильямом Шелдоном (1898-1977). Его теория получила название конституциональной теории темперамента [12]. Основная идея У. Шелтона покоится не на понятии типа как совокупности физических и психологических черт, а компонента. Он полагал, что структура тела определяет темперамент, выступающий его функцией. Он обосновал и сформулировал понятие «соматика» (тип телосложения): эндоморфный тип; мезоморфный тип; эктоморфный тип.

Эволюционная теория, родоначальником которой является английский натуралист Чарлз Дарвин (1809-1882), состоит в том, что обосновывается идея об эволюционном происхождении всех живых существ [13]. Применил и далее развил эту теорию австрийский зоопсихолог и этолог, лауреат Нобелевской премии по физиологии и медицине Конрад Захария Лоренц (1903-1989). Им, на основании изучения поведения животных, разработана теория происхождения и эволюции различных ритуалов человека, поведенческих мотивов и их эволюции [14].

К группе биологических теорий относится психогенетика, которая разрабатывалась британским ученым-энциклопедистом Фрэнсисом Гальтоном (1822-1911). Он изучал роль генотипа и среды в формировании психологических и психофизиологических признаков человека. Он пытался распространить эволюционную теорию Ч.Дарвина об изменчивости и наследственной передаче признаков на психологические особенности человека [15]. В области психогенетики вел свои исследования чешско-австрийский биолог-генетик, монах-августинец, аббат Грегор Иоганн Мендель (1822-1884) [16]. Его научные изыскания положены в основу познания психогенетических свойств человека при установлении причин преступного поведения личности. К этой группе ученых относится Морган Томас Хант (1866-1945) – американский биолог-генетик, один из основоположников генетики и хромосомной теории наследственности, лауреат Нобелевской премии по физиологии и медицине [17]. Наследование предрасположенности человека к совершению преступлений – один из аргументов последователей биологического типа объяснения генезиса преступного поведения индивида.

Таким образом, основная идея, лежащая в основе биологического типа объяснения причин преступного поведения человека, заключается в признании ведущей роли наследственного фактора. Идея сопровождалась отрицанием влияния внешней среды на формирование личности. Полезным результатом биологического подхода является учет индивидуальных качеств человеческой личности, наследуемых им от предков.

Как было отмечено ранее, социологический тип объяснения причин преступного поведения человека включает в себя следующие основные теории: аномическая теория; теория социальной дезорганизации; культурологическая теория; теория стигматизации; теория радикальной криминологии.

Аномическая теория – результат развития теории Давида Эмиля Дюркгейма (1858-1917) – французского социолога-философа, основателя французской социологической школы [18]. Последователь Э.Дюркгейма американский аномист Роберт Кинг Мертон (1910-2003) создал так называемую концепцию напряжения или аномии (от франц. *Anomie* – отсутствие закона, организации), сущность которой выражает отношение индивидов к нормам и моральным ценностям социальной системы, в которой они действуют, и означает состояние общества, при котором для его членов утрачена значимость социальных норм и предписаний и потому относительно высока частота отклоняющегося поведения [19]. Р.Мертон полагал, что девиантность или нарушение «социального кодекса» – это нормальная реакция нормальных людей на ненормальные условия. Термин «аномия» ввел Дюркгейм, который рассматривал ее как постоянное и нормальное состояние капиталистического общества.

Преимуществом аномической теории является признание роли социальной среды на процессы формирования девиантного поведения личности.

К социологическому типу объяснения причин преступного поведения относится теория социальной дезорганизации, разработанная представителями Чикагской школы социологии девиантного поведения американским криминологом-социологом Рубом Клиффордом Шоу (1805-1957) [20], немецким писателем шотландского происхождения Джоном Генри Маккеем (1864-1933) [21]. Основная теория Чикагской школы социологии девиантного поведения состояла в том, что идеалом политического устройства является безгосударственное общество мелких частных собственников и что борьба с преступностью зависит от организации самообороны либо найма охраны.

Культурологическая теория или теория конфликта культур, социокультурная теория, относящаяся к социологическому типу объяснения природы преступного поведения, представлена исследованиями американского ученого Торстона Селлина. Сущность его идеи состоит в том, что преступники рассматриваются как носители определенных субкультур, которые являются конфликтными по отношению к господствующему в данном обществе типу культуры [22]. К этой школе относится также Беккер Турк Оулин и др.

Теория стигматизации (клеймения) представлена исследованиями американских социологов Говарда Беккера (1928 – 94 года) [23] и Эдвина Лемерта (1912-1996) [23]. Сущность теории состоит в «наклеивании ярлыков», то есть способности влиятельных групп общества ставить клеймо на поведении менее защищенных групп или отдельного человека.

Радикальная криминология – это течение в западной криминологии, сформировавшееся в начале 70-х годов XX века и подвергнувшее критике традиционную криминологию [24]. Ее представители считают, что преступление – это орудие правящего класса. Основателями радикальной криминологии являются Р.Квинки и О.Турк. Радикальная криминология также именуется как критическая криминологическая теория. Сущность теории состоит в утверждении того, что общество функционирует с точки зрения интересов правящего класса, а не «общества в целом». Поводом для появления данной теории явилась неудачная война, которую вели США против Вьетнама.

Психологический тип объяснения природы преступного поведения представлен психоаналитической теорией, теорией неопсихоанализа, бихевиоризмом, теорией гуманистического подхода, теорией эмпирического подхода.

Создатель психоаналитической теории Зигмунд Фрейд (1856-1939) – австрийский невропатолог, психиатр, психолог – посвятил свои работы физиологии и анатомии головного мозга [25]. Сущность фрейдизма состоит в попытках объяснения некоторых психических процессов, происходящих на бессознательном уровне. Теория психоанализа объясняет развитие и структуру личности, природу комплексов, которые выражаются в виде отклонения в поведении человека.

На смену психоанализу З.Фрейда пришел так называемый «неопсихоанализ», к основоположникам которого относят Карен Хорни (1885-1952) – она является американским психоаналитиком немецкого происхождения, которая пыталась разрешить проблемы психопатологии и модифицировать теорию психоанализа З. Фрейда [26]. Основная идея состоит в том, что человек совершает поступки, выходящие за пределы принятых в обществе норм, при условии, что он чувствует себя незащищенным в той или иной среде. Ребенок с рождения нуждается в защите и любви, если он с детства не получает ни защиты, ни любви, то он начинает искать это способами, которые не одобряются обществом. Специалисты считают, что теория неопсихоанализа не нашла продолжателей учения, наряду с этим ее работы до сих пор пользуются спросом у широких слоев населения.

Бихевиоризм – еще одна теория, относящаяся к психологическому типу объяснения природы девиантного поведения. Бихевиоризм (от англ. Behavior? Bihaviour – поведение) – ведущее направление в американской психологии конца XIX начала XX веков, в основе которого лежит понимание поведения человека и животных как совокупности двигательных и сводимых к ним вербальных и эмоциональных ответов (реакций) на воздействия внешней среды. Родоначальником бихевиоризма является Эдвард Ли Торндайк (1874-1949) – американский психолог [27]. Им сформулирован закон повторяемости (упражнения), в соответствии с которым реакция на ситуацию связывается с этой ситуацией пропорционально частоте, силе и длительности повторения связей. Это означало, что предметом психологии является не сознание, а поведение, понимаемое как совокупность реакций на внешние воздействия.

К психологическому типу объяснения природы преступного поведения относится теория гуманистического подхода, представителями которого являются Карл Рэнсом Роджерс (1902-1987) – американский психолог, создатель клиентоцентрированного направления в психотерапии и родоначальник гуманистической теории. Он считал, что человек изначально вполне свободен определять свою судьбу и оказывать влияние на свою жизнь, используя при этом свои врожденные способности. Отсюда – самоактуализация – ключевой системообразующий элемент гуманистического направления в психологии [28]. Его последователь Гордон Уиллард Оллпорт (Оллпорт) (1897-1967) – американский психолог, разработчик теории черт личности, системного подхода к изучению личности [29].

Эмпирический подход в системе психологического типа объяснений природы девиантного поведения принадлежит Дж. Кауфману и Д.Халаган – современным исследователям. Эмпирический подход предполагает существование взаимосвязанных факторов, обуславливающих генезис девиантного поведения. Видами таких факторов являются: индивидуальный, педагогический, психологический и социальный. Данный подход состоит в феноменологической классификации, где каждый поведенчески различимый устойчивый симптомокомплекс получает свое название (аутизм, депрессия, виктимность и др.) [30].

Таким образом, множество теорий, учений, направлений по поиску ответа на вопрос о причинах девиантного поведения убеждает нас в том, что, во-первых, исчерпывающего объяснения до сих пор не найдено; во-вторых, все направления в той или иной мере дают достаточно убедительные объяснения отдельных сторон причин формирования и развития преступности; в-третьих, преступность – сложнейшее явление, которое способно возникать, развиваться в любое время и в любой среде при стечении самых различных факторов и условий, предвидеть которые не всегда представляется возможным; в-четвертых, все имеющиеся попытки объяснить природу преступности ограничены пределами профессиональных интересов разработчиков (психологи видят психологические причины, психиатры – психические, экономисты – экономические, обществоведы – социальные и т. д.); в-пятых, структура, комплекс причинной обусловленности преступности постоянно меняется, приспособляясь к конкретно складывающейся экономической, политической, культурной, социальной, демографической ситуациям.

Создается некое мистическое представление о преступности как о вечном спутнике человеческого общества, который (спутник), выступая в качестве тайного регулятора общественных отношений, оказывает постоянное влияние путем принуждения общества осуществлять бесконечную корректировку стратегии и тактики построения общественных отношений на конкретном временном отрезке, и тем самым постоянно стремится к снижению вредоносного влияния преступности. Возможно ли в таком случае вообще создание такого идеального общества, в котором нет зла, облаченного в черную тогу преступности? Видимо, эта идея утопична и никогда не может стать реальностью.

Бесконечные поиски причин преступности преследуют одну цель – устранить эти причины и, наконец, построить такое государство, где нет зла. Но если корни преступности нужно искать во всем, что окружает человека, в том, что создано гением и руками человека, и даже в самой физической человеческой природе, то задача устранения причин преступности оказывается неразрешимой, ибо разрешение этой задачи может означать по большому счету уничтожение человеческой цивилизации вообще. Но это, по меньшей мере, претендует на наступление сумеречного состояния либо полного безумия.

Гипотетически безусловно выход существует. Однако дело в том, что человечество пока находится только в поиске этого выхода. В противном случае создается тупиковая ситуация, в которой человеку не остается места, с чем никогда не согласится ни один человек, никакое человеческое общество. Применить разом все накопленные криминологические знания о причинах преступного поведения для искоренения преступности в целом – задача для отдельно взятого государства неразрешимая. Применить совместные усилия всех заинтересованных государств одновременно – было бы самым лучшим вариантом. Но, как известно, в каждой стране свои особенности, свои приоритеты, свои история и культура, политика и экономика и т.д. Для реализации такой идеи было бы целесообразным достичь договоренности и полного понимания разными странами необходимости консолидации в этом вопросе и проявить готовность к достижению намеченной цели всеми доступными средствами. Но это из области очень отдаленного будущего. В контексте изложенного импонирует суждение Х.Д. Аликперова: «...корни причин преступности находятся не в том пласте преступноведческой почвы, дойдя до которого, отдельные криминологи восприняли их как истоки причин преступности. А вот если бы эти исследователи, докопавшись до придаточных корней, не восприняли бы их за корень детерминанта преступности, а продолжили бы свои изыскания, то дойдя до глубинных пластов рассматриваемой проблемы, они обнаружили бы, что опорой корневой системы причин преступности являются потребности человека. И тогда стало бы очевидно, что в механизме детерминации преступного поведения доминантой являются не социальные, природные или техногенные факторы, а сугубо биологические, в силу чего преступность есть не что иное, «как внутренняя расположенность индивида к совершению преступлений, сформировавшееся у него свойство поступать в определенных ситуациях преступно» [8, с. 147-148]. Применительно к коррупционной преступности потребности отдельных индивидов выходят за пределы его личных реальных возможностей удовлетворения этих потребностей разрешенными, законными способами. При этом в корне таких чрезмерных потребностей усматриваются определенные личностные качества, например, врожденные жадность, алчность, стяжательство, соперничество. Преодолеть эти качества воспитанием вряд ли удастся. Их можно только приглушить, ослабить. И нет способа противостоять процессам реанимации этих пагубных человеческих качеств при возникновении обстоятельств, способствующих совершению коррупционного правонарушения.

3. Краткий обзор отдельных работ казахстанских исследователей по вопросам антикоррупционной политики Казахстана

Как ни парадоксально, этот аспект в данном исследовании оказался самым малопродуктивным. Публикации, осуществленные в период с 2000 по 2015 гг., характеризуются достаточной активностью. Особенно широко представлена учебно-методическая литература, в числе которых учебные пособия А.Н. Агыбаева (2003 г.), Е.О. Алауханова и Д.Е. Турсынханова (2008 г.), Е. В. Курбатова (2001 г.). Эти работы написаны в традиционном стиле с учетом требований вузовских образовательных программ и не содержат строгой научно-исследовательской информации. Значительный научный интерес представляют монографические исследования, проведенные известными казахстанскими правоведами И.Ш. Борчашвили (2008 г.) [31], С. М. Рахметовым (2011 г.) [32]. Наряду с этим, необходимо отметить, что указанные работы ориентированы на антикоррупционное законодательство, действовавшее до 2015 года, и в связи с этим утратившие актуальность. К этому периоду относятся отдельные публикации казахстанских криминологов, например, Н.Н. Турецкого (2012 г.) [33], А.А. Смагулова (2012) [34], которые рассматривали проблемы противодействия коррупции, опираясь на позиции Первого Президента РК Н.А. Назарбаева, отраженные в его посланиях народу Казахстана. С точки зрения истории развития антикоррупционной политики Казахстана эти работы несут в себе определенную информацию, с точки зрения состояния антикоррупционной политики в современных условиях они, безусловно, устарели.

Исследования, проведенные после принятия последнего ЗРК «О противодействии коррупции» (2014 г.) [35], а также утверждения Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы [36], приобрели более активный характер и были направлены на реализацию новых приоритетов, сформулированных на основе вновь приобретенного опыта во время трагических январских событий 2022 года. Исследователи стали смело называть имена главных коррупционеров, приводить реальные цифры, отражающие гигантские объемы вреда, нанесенного Казахстану коррупцией, предлагать решительные меры по обузданию коррупции, которая ко времени заката эпохи клана Назарбаевых приобрела вселенские масштабы. Среди таких исследований интерес представляют работы казахстанцев – А.Каражигитова [37], Т.Б. Хведелидзе, Б.Х. Толеубековой, Ж.Ю. Сайлибаевой [38; 39].

В настоящее время проводится фундаментальное исследование, финансируемое на основе гранта Комитета науки МОН РК, проект: «Модернизация антикоррупционной политики в контексте повышения качества жизни и благосостояния граждан Республики Казахстан» (2020-2022 гг.), научное руководство которым осуществляет казахстанский политолог Ж.К. Симтиков. В основе исследования, помимо прочих, усматривается идея приведения казахстанского менеджмента по кругу исследуемых проблем в соответствие с международными стандартами в системе менеджмента противодействия коррупции в рамках ISO 37001:2016.

Основные выводы

1. Исследование генезиса коррупционных преступлений, поиски способов противодействия коррупции требуют внесения радикальных изменений в систему методологических подходов, которые традиционно до сих пор применяются. Высокая способность коррупции приспосабливаться к меняющейся внешней среде и модернизации внутренних механизмов управленческой деятельности ведет к быстрой утрате актуальности ранее выработанных мер противодействия преступности. Методы противодействия коррупции должны обладать высокой динамичностью и подвергаться пересмотру и модернизации наравне с темпами изменения способов совершения коррупционных преступлений.

2. Корни коррупции целесообразно искать не в отрыве от общих тенденций в картине преступности на мировом, страновом, региональном либо отраслевом уровнях (в сельском хозяйстве, промышленности, предпринимательстве, банковской сфере и т.д.), а в комплексе ввиду того, что коррупция – всего лишь одно из большого множества проявлений преступности как таковой.

3. Уничтожение коррупции как результата борьбы с нею – в современных условиях задача практически неразрешимая. За основу мировой и страновой стратегии и политики противодействия коррупции должна быть взята идея не ее полного искоренения, а идея сдерживания и контроля над коррупцией с тем, чтобы ее уровень не превышал критической массы и не мешал поступательному развитию стран, включенных в деятельность по оказанию противодействия ей. Это займет

определенный временной промежуток, за который могут быть достигнуты научно обоснованные результаты и сформулированы рекомендации, следование которым позволит достичь более значимых высот в деле уже не противодействия, а именно борьбы с коррупцией, предполагающей в итоге победу над ней.

Список использованной литературы:

1. Гилинский Я.И. Генезис преступности. Проблема причинности в криминологии // http://zakon.ru/blog/2022/5/27/genesis_prestupnosti_problema_prichinnosti_v_kriminologii (дата обращения: 17.05.2022 г.).
2. Пастушеня А. Н. Криминологическая психология: Учебно-методическое пособие. – Мн., 2007.
3. Комлев Ю.Ю. Генезис зарубежных теорий преступности: от позитивистских моделей к пост-постмодернистскому синтезу криминологических знаний//Криминология вчера, сегодня, завтра, № 1(44), 2017. - С. 53-61.
4. Большой юридический словарь/Под редакцией А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. Издание второе, переработанное и дополненное. – М.: ИНФРА-М, 2002. -704 с.
5. Гернет М. Н. Общественные причины преступности: Монография. – М.: Типо-литография Товарищества И. Н. Кушнерев и К°, 1906. – 210 с.
6. Котелевский Д.В. Сингулярность как концепт современного философствования// https://elar.urfu.ru/bitstream/episteme_2012_09. С. 104-112. (дата обращения: 17.05.2022 г.)
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 17.05.2022 г.).
8. Аликперов Х.Д. Бинарная сингулярность причин индивидуального преступного поведения//Государство и право, 2022, №1. С.143-157.
9. Отчет по первому этапу Страновой программы по сотрудничеству между Казахстаном и ОЭСР (2015-2017 годы): «Реформы в Казахстане: успехи, задачи, перспективы» // <https://www.oecd.org/Eurasia/countries/Eurasia> – 247 с. (обращения: 20.05.2022 г.).
10. Чезаре Ломброзо//https://ru.wikipedia.org/wiki/Ломброзо,_Чезаре (дата обращения: 22.05.2022 г.).
11. Габриэль Тард//<https://voluntary.ru/termin/tard-gabriel> (дата обращения: 22.05.2022 г.).
12. Уильям Шелдон//https://ru.wikipedia.org/wiki/Шелдон,_Уильям (дата обращения: 22.05.2022 г.).
13. Чарлз Дарвин//https://ru.wikipedia.org/wiki/Дарвин,_Чарлз (дата обращения: 22.05.2022 г.).
14. Конрад Лоренц Захариа//https://ru.wikipedia.org/wiki/Лоренц,_Конрад (дата обращения: 22.05.2022 г.).
15. Фрэнсис Гальтон//https://ru.wikipedia.org/wiki/Гальтон,_Фрэнсис (дата обращения: 22.05.2022 г.).
16. Грегор Иоганн Мендель//https://ru.wikipedia.org/wiki/Мендель,_Грегор (дата обращения: 22.05.2022 г.).
17. Томас Хант Морган//https://ru.wikipedia.org/wiki/Морган,_Томас_Хант (дата обращения: 25.05.2022 г.).
18. Давид Эмиль Дюркгейм//https://ru.wikipedia.org/wiki/Дюркгейм,_Давид_Эмиль (дата обращения: 25.05.2022 г.).
19. Роберт Кинг Мертон//https://ozlib.com/sotsium/klassicheskie_sovremennye_anomicheskie_teorii (дата обращения: 25.05.2022 г.).
20. Руб Клиффорд Шоу//https://ru.wikipedia.org/wiki/Шоу,_Руб_Клиффорд (дата обращения: 25.05.2022 г.).
21. Джон Генри Маккей//https://ru.wikipedia.org/wiki/Маккей,_Джон_Генри (дата обращения: 25.05.2022 г.).
22. Торстон Селлин//<https://criminology-info.ru/> (дата обращения: 25.05.2022 г.).
23. //<https://cyberleninka.ru/article/teoriya-stigmatizatsii> (дата обращения: 25.05.2022 г.).
24. //<https://cyclopedia.ru/106/208/2698623.html>»>РАДИКАЛЬНАЯ КРИМИНОЛОГИЯ (дата обращения: 25.05.2022 г.).
25. Фрейд З.//Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. С.748-749.
26. //<https://psiera.ru/karen-horni-i-neopsihoanaliz-14206> (дата обращения: 25.05.2022 г.).
27. Эдвард Лу Торндайк//https://ru.wikipedia.org/wiki/Торндайк,_Эдвард_Лу (дата обращения: 25.05.2022 г.).
28. //<https://xreferat.com/791-predstavlenie-k-rodzgersu-o> (дата обращения: 25.05.2022 г.).

29. Гордон Уиллард Олпорт//https://ru.wikipedia.org/wiki/Олпорт,_Гордон_Уиллард (дата обращения: 25.05.2022 г.).
30. //<https://psyera.ru/vvedenie-v-psihologiyu-deviantnogo-povedeniya-620.htm> (дата обращения: 25.05.2022 г.).
31. Борчаивили И. Ш. Коррупционные преступления: закон, теория и практика: Монография. – Алматы: Жети Жаргы, 2008.
32. Рахметов С. М. Проблемы борьбы с коррупцией: уголовно-правовые, криминологические и криминалистические аспекты: Монография. -Астана, 2011.
33. Турецкий Н. Н. Антикрупционная политика Казахстана на современном этапе//Актуальные проблемы экономики и права. 2012, № 4. С. 100-103.
34. Смагулов А. А. Антикрупционная политика Республики Казахстан//<https://cyberleninka.ru/article/anticorruptsionnaya-politika-respubliki-kazakhstan> (дата обращения: 26.05.2022 г.).
35. О противодействии коррупции – Закон Республики Казахстан от 18.11.2014 г. № 410-V. С изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2020 г. //<https://adilet.zan/kz/rus/Document> (дата обращения: 26.05.2022 г.).
36. Концепция антикрупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – Утверждена Указом Президента РК от 02.02.2022 г. № 802. //<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 26.05.2022 г.).
37. Каражигитов А. Безответственность порождает коррупцию //Юридическая газета, 4 февраля 2022 г. – № 10 (3612).
38. Хведелидзе Т. Б., Толеубекова Б.Х. Антикрупционная политика вуза: новые акценты в условиях цифровизации образования (по материалам Республики Казахстан)//Путь науки. – 2022. - № 2 (96).
39. Хведелидзе Т.Б., Толеубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю. Изменение курса Казахстана от антикрупционной стратегии к антикрупционной политике: новые приоритеты и перспективы//Путь науки. – 2022. - № 3 (97).

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONA L LAW**

МРНТИ:14.01.85
УДК: 371.487

Х.Р. Искакова¹, А.Т. Камза²

*¹«Жангелдин атындағы орта мектебі Қараарша бастауыш мектебімен» КММ,
Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Қазақстан
² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**ТУҒАН ӨЛКЕНІ ЗЕРТТЕУДЕГІ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ
ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ**

Аңдатпа

Зерттеу жұмысы-қоршаған әлемді тануға, білім алуға тәуелсіздікке бағытталған туған өлкенің тарихын зерттеудің ең тиімді әдісі. Оқушылардың ауыл тұрғындарының мәдениеті, салт-дәстүрлері туралы зерттеу жұмыстарының өзектілігі- қазіргі уақытта ата-бабалар мәдениетін жандандыру, азаматтың адамгершілік тұлғасын тәрбиелеу үшін өзінің кіші Отанының тарихын зерттеу қажеттілігі өткір сезілуде. Зерттеу жұмыстарына арналған тақырыптар өздігінен ұсынылады.

Түйін сөздер: мораль, норма, құқық, ғылыми зерттеу, туған өлке, білім алушы, ғылыми жетекші, патриоттық білім, дарынды бала.

Kh.R. Iskakova¹, A.T. Kamza²

*¹KSU "Secondary school named after Zhangeldin with primary school Karaarsh"
Almaty region, Zhambyl district, Kazakhstan
² Abai Kazakh National Pedagogical University*

**LEGAL REGULATION OF STUDENTS' RESEARCH
WORK IN THE STUDY OF THEIR NATIVE LAND**

Abstract

Research work is the most effective method of studying the history of the native land, aimed at cognition of the surrounding world, obtaining knowledge. The relevance of students' research work on the culture, traditions and customs of the rural population-at present, there is an acute need to study the history of their small homeland for the revival of ancestral culture, education of the moral personality of a citizen. Topics for research work are offered independently.

Keywords: morality, norm, law, scientific research, native land, student, supervisor, patriotic education, gifted child.

Искакова Х.Р. ¹, Камза А.Т. ²

*¹КГУ «Средняя школа имени Жангелдина с начальной школой Караарша»
Алматинский область, Жамбылский район, Казахстан
² Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ
ОБУЧАЮЩИХСЯ В ИЗУЧЕНИИ РОДНОГО КРАЯ**

Аннотация

Исследовательская работа - наиболее эффективный метод изучения истории родного края, направленный на познание окружающего мира, получение знаний. Актуальность исследовательской работы учащихся о культуре, традициях и обычаях сельского населения-в настоящее время остро ощущается необходимость изучения истории своей малой Родины для возрождения культуры

предков, воспитания нравственной личности гражданина. Темы для исследовательской работы предлагаются самостоятельно.

Ключевые слова: мораль, норма, права, научное исследование, родной край, обучающийся, научный руководитель, патриотическое образование, одаренный ребенок.

Кіріспе. Бүкіл әлемде, барлық елдерде мәдениеттің, діннің тарихи қалыптасқан дәстүрлері бар, қоғам өмірі белгілі бір моральдық нормаларға негізделген. Қазақстанда саясатта ғана емес, адамдардың өмірінде де үлкен өзгерістер болып жатыр. Қоғамда әртүрлі жағымсыз құбылыстармен толтырылған әлеуметтік, психологиялық, моральдық бос орындар пайда болды. Жасөспірімдердің мінез-құлқы өзгерді, олардың агрессивтілігі артты. Мәдениеттің ұлттық дәстүрлерінің жоғалуы, отбасылық құрылымдардан бас тарту ұрпақтардың байланысын жоғалтуға әкелді. Қоғамның руханиятсыздығы, өз тілін қолданбауы, психологиялық күйреу қазақ халқының болашағы жоқ деген тұжырымдарды тудырады.

Өмір сүрудің бір тәсілі ретінде қазақ халқының дәстүрлі өмір салтындағы ең жақсысын түсіну және бағалау үшін өз тарихына көз сала отырып, зерттеуді қабылдауға болады. Қазақ ауылының кез келгенінде қасиетті тарихи жерлері, қорықтары ескі қоныстары болады. Туған топырағынан нәр алған, елге аты танылған ата-баба батырлары, ақын-жыраулары, ғалымдары болады. Оларды зерттеу, тарихқа енгізу сол елдің азаматтарының, жастарының міндеті. Оқушылардың ғылыми зерттеу жұмысымен айналысуға жетекшілік жасағанда алдымен туған өлкені жан-жақты зерттеуден бастау - рухани қағидаттары сақталған, сенім, еңбекқорлық, үлкендерге құрмет, азғындық жаман әдеттерге теріс көзқарасы бар жас ұрпақты тәрбиелеудің басы болып саналады.

Дарынды балаларды оқытуда зерттеу әдісін қолдану қажеттілігі олардың табиғи қызығушылығының жоғарылығымен, қоршаған ортасына деген құштарлығының басымдылығымен түсіндіріледі. Оқушының өзіндік зерттеу әрекеті оның өзіндік талабын қанағаттандыруға ықпал етеді. Оқушылар қоршаған ортамен таныса отырып, өзіндік зерттеу әрекетінің көмегімен жаңа білімді дайын күйінде емес, өзі ізденіп ашады [1].

Зерттеу жұмысы-қоршаған әлемді тануға, білім алуға тәуелсіздікке бағытталған туған өлкенің тарихын зерттеудің ең тиімді әдісі. Оқушылардың ауыл тұрғындарының мәдениеті, салт-дәстүрлері туралы зерттеу жұмыстарының өзектілігі- қазіргі уақытта ата-бабалар мәдениетін жандандыру, азаматтың адамгершілік тұлғасын тәрбиелеу үшін өзінің кіші Отанының тарихын зерттеу қажеттілігі өткір сезілуде. Зерттеу жұмыстарына арналған тақырыптар өздігінен ұсынылады.

Оқушылар тобымен зерттеу жұмыстарын біз 2016 жылы бастадық. Міне, 6 жыл бойы бұл жұмыс тоқтамайды. Жұмыстар түрлі деңгейдегі аудандық, қалалық республикалық конференцияларда қорғалды және диплом, грамоталармен марапатталды. «Менің кіші Отаным, табиғат, мәдениет, этнос», тақырыптары бойынша облыстық конкурстарының жүлдегерлері шықты.

Негізгі бөлім

Оқушылардың Ғылыми-Зерттеу жұмысының бүкіл процесін бірнеше кезеңге бөлуге болады:

Бірінші кезең-мотивация-туған өлкесін зерттеу аясында жұмыс істегісі келетін қабілетті оқушыларды анықтау. Бұл ең оңай кезең, өйткені тілек білдірушілер көп және әркім өз үлесін қосуға тырысады.

Екінші кезең-зерттеу жұмысының бағытын таңдау-тақырыпты таңдау, мәселені белгілеу, Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін анықтау.

Мақсаттар жұмыс тақырыбымен анықталады. Біздің зерттеу жұмыстарымыздың бейініне сәйкес міндеттер келесідей:

Әдеби материалды жинау және талдау. Ескі тұрғындардың естеліктерін жазып алу.

Фотоматериалды жинау.

Мектептің мұражай бөлмесін толықтыру үшін күнделікті заттарды жинау.

Қорытынды жасау. Зерттеу жұмысын ресімдеу

Үшінші кезең-жұмыс жетекшісінің және білім алушылардың ынтымақтастығы.

Ең алдымен, бұл нақты зерттеулермен айналысатын балалармен жеке жұмыс, соның ішінде материал жинау; мұрағаттардағы, мұражайлардағы, кітапханалардағы жұмыс; ауыл тұрғындарымен жеке кездесулер; фото және видео түсіру.

Төртінші кезең-жұмысты жобалау кезеңі. Орындалған зерттеулерді зерттеу жобалары, рефераттар немесе баяндамалар түрінде ресімдеу, оған мәтіннің құрылымы бойынша жұмыс кіреді;

компьютерлік мәтіндік және графикалық бағдарламаларды пайдалану; презентациялар мен фильмдер жасау; жұмысты рецензиялау және т. б.

Соңғы кезең – жұмыстың қорытындысын шығару кезеңі, әдетте-әр түрлі деңгейдегі ғылыми-практикалық конференцияларда зерттеу жұмыстарын қорғау; мектептің ашық іс-шаралары, конкурстарға, олимпиадаларға және т. б. қатысу [2, 41 б.].

Мұғалімдер жүзеге асыратын оқушылардың зерттеу қызметі оқушылардың тұрақты оқу-зерттеу дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар балалардың белсенді азаматтық ұстанымын, өзінің кіші отанына деген сүйіспеншілік сезімін, жақындарының тағдыры үшін жауапкершілікті, жерлестерінің өткенін құрметтеуге және т. б. көмектеседі.

Келешекте этнографиялық бөлмені безендіру үшін ескі ауылдың этномәдениетін зерделеу үшін дәстүрлі ескі ауыл мәдениеті нысандарын, заттарын жинауды жалғастыруды жоспарлау керек.

«Ірі қалалардан тыс жерде тұратындардың барлығы дерлік дәстүрлі мәдениеттің немесе оның элементтерінің тасымалдаушысы болып табылады.

Дәстүрлі мәдениет – бұл біздің жеке санамыздың бөлігі, біз оны үйренгіміз келеді немесе қаламаймыз-бұл біздің берілгендігіміз. Егер біз оны байқамасақ, оны жоққа шығарамыз – біз өзімізді байқаймыз, өзімізді қабылдамаймыз, сондықтан дәстүрлі мәдениетті зерттеу қажет» [3, 25 б.].

Біздің географиялық тұрғыдан нақты дәстүрлі мәдениеттерді зерттеу мен танымал етуге қатысуымыз – мәдени дағдарысты еңсеруге қосқан елеулі үлесіміз. Біздің зерттеулеріміз неғұрлым нақты және егжей-тегжейлі болса, соғұрлым олар құнды болады. Есте сақтау керек-әр ауыл дерлік өзіндік дәстүрлі мәдениетімен, дәстүрлерімен, салт-дәстүрлерімен ерекшеленеді, айталық, бір қарағанда түсініксіз нюанстардан өзгеше.

Өткенге оралу мүмкін емес, бірақ бұл қажет емес шығар. Бірақ ұрпақтар жинаған ақпарат қазіргі адамға айналасындағы әлемді жаңа жолмен көруге және түсінуге көмектеседі.

Мектеп – педагогтар мен оқушылар, туған өлкенің дәстүрлі мәдениет элементтерінің тасымалдаушылары – біз өзіміздің төл мәдениетіміздің сақталуына жауапты болуға, сауатты зерделеуге, танымал етуге, оны мақтан етуге тиіспіз. Бұл адамдарды, мәдениетті, табиғатты құтқарудың кепілі.

Жоғарыдағыларды қорыта келгенде,

Туған өлкенің тарихын зерттеу арқылы патриоттық тәрбие мен білім беру мәселесі қоғам дамуының барлық кезеңінде болған және бола бермек. Дұрыс патриоттық білім беру болашақта адамзаттың көптеген проблемаларының алдын алуға көмектеседі. Дәл мектеп жасында бала жүйелі білім негіздерін алады; мұнда оның мінез-құлқының, ерік-жігерінің, адамгершілік қасиетінің ерекшеліктері қалыптасып, дамып отырады. Бала тәрбиесінде маңызды нәрсе жетіспейтін болса, бұл олқылықтар кейінірек пайда болады және назардан тыс қалмайды [4, 17 б.].

Туған өлкеге деген сүйіспеншілік, туған тарихына деген тағымды қалыптастыратын білім одан әрі дамып, жас жеткіншектерді тәрбиелеуде маңызды рөл атқаратын ұстаздар мен оқыту әдістемелерінің кемшіліктері түзетіледі деп сенеміз.

Туған жерді, дәстүрлі мәдениетті зерттеу әр түрлі жоспарларда өзекті: яғни,

– мемлекет деңгейінде-толеранттылық мәселелерін шешуде, патриотизмді, құқықты дамытуда және халықтың азаматтық ұстанымында;

– этностар үшін – бұл олардың өзіндік мәдениеттерінің сақталуын қамтамасыз етеді.

Бұл өте маңызды, өйткені мәдениеттердің алуан түрлілігін сақтау ел мәдениетінің тұрақты және дағдарыссыз өмір сүруі үшін қажет. Ал жеке алынған азамат өзін-өзі танытуда, өз мүдделерінің іске асуын табуда, өзінің туған мәдениеті кеңістігінде өзінің «мен», ұлттық бірегейленуін табуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Тлеубергенова Светлана Сайлауовна Оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру //https://oqi-zaman.kz/?p=17205*

2. *Арцев М.Н. Учебно-исследовательская работа учащихся : методические рекомендации для учащихся для учащихся и педагогов / М. Н. Арцев //Завуч. – 2015. – № 6. – С. 4-29.*

3. *Белых С.Л. Управление исследовательской активности ученика: методическое пособие для педагогов средних школ, гимназий, лицеев / С.Л. Белых. – Комментарий А. С. Савичева. Под ред. А.С. Обухова. – М.: Журнал «Исследовательская работа школьников», 2017. – С. 56 .*

4. *Қ.Бітібаева «Оқушыларды ғылыми – зерттеу жұмысына баулу жолдары», Семей «Үш биік баспасы ЖШС».2017-37 б.*

МРНТИ: 10.01.45

УДК: 378

Ф.О. Жантлесов¹, Г.Б. Меирбекова²

¹№ 53 А.Д. Романов атындағы орта мектебі

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАЙЫНДЫҚТЫ ЖЕТІЛДІРУДЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ МЕН МЕКТЕПТІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа

Мақалада мектеп пен Жоғары оқу орындары арасындағы құқықтық білім беру саласындағы өзара байланысты ұйымдастыру мәселелері қарастырылады. Бірінші курс студенттерінің жоғары оқу орындарына түсу кезіндегі қиындықтары талданады, қолайсыз үрдістерді уақтылы түзету үшін бірыңғай білім беру кеңістігін құру қажеттілігі атап өтіледі. Мектептермен ынтымақтастықты күшейту және оқушыларды ЖОО-да құқықты оқуды жалғастыруға ынталандыру үшін құқықтық алаңда өткізілетін іс-шаралардың мүмкіндіктері көрсетілген.

Түйін сөздер: мектеп, жоғары оқу орны, өзара байланыс, құқықтық білім беру кеңістігі.

F. Zhantlesov¹, G.B.Meirbekova²

¹secondary school No. 53 named after A.D. Romanov

² Abai Kazakh National Pedagogical University

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE UNIVERSITY AND THE SCHOOL IN IMPROVING LEGAL TRAINING

Abstract

The article deals with the issues of the organization of the relationship between the school and the university in the field of legal education. The difficulties of first-year students in entering universities are analyzed, the need to create a unified educational space for timely correction of unfavorable trends is emphasized. The possibilities of events held on the legal platform to strengthen cooperation with schools and encourage students to continue legal education at the university are shown.

Keywords: School, university, interrelation, legal educational space.

Жантлесов Ф.О¹, Меирбекова Г.Б.²

¹средняя школа № 53 имени А.Д. Романова

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЗАИМОСВЯЗЬ ВУЗА И ШКОЛЫ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРАВОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы организации взаимосвязи между школой и вузом в сфере правового образования. Анализируются трудности первокурсников при поступлении в вузы, подчеркивается необходимость создания единого образовательного пространства для своевременной коррекции неблагоприятных тенденций. Показаны возможности мероприятий, проводимых на правовой площадке для усиления сотрудничества со школами и стимулирования учащихся к продолжению правового обучения в вузе.

Ключевые слова: школа, вуз, взаимосвязь, правовое образовательное пространство.

Кіріспе. Білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында "мектеп – ЖОО" жүйесіндегі сабақтастық пен интеграцияны дамытуға көп көңіл бөлінеді. Болашақ студенттің жеке басын және оқу әлеуетін қалыптастыру орта мектепте басталады. Сондықтан жоғары және жалпы білім беру мекемелерінің өзара әрекеттесуі біртұтас білім беру кеңістігін құруға ықпал етеді және оның ішінде бірлескен құндылықтар жүйесін қалыптастырады. Бұл өзара дамуға серпін береді және субъективті қатынастардың қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Мамандар мектеп пен ЖОО арасындағы алшақтықты бағалай отырып, талапкерлердің қазақстандық жоғары оқу орындарында білім алу үшін дайындығының мектептегі білімінің жалпы деңгейінің төмендеуі, логикалық ойлау қабілетсіздігі, абстрактілі ұғымдарды қабылдау, кітаптарды ойланып оқу, оқығанын сыни талдау сияқты көріністерін атап өтеді. Бұл, өз кезегінде, жоғары оқу орнына түскеннен кейін студенттердің көпшілігі дербес құқықтық жағынан білімімен қатар, ғылыми қызметті, оның ішінде кітапхана қорларындағы құқықтық әдебиеттермен жұмыс істей алмайтындығына әкеледі [1, 285 б.].

Бұл пікірді жағымсыз тенденцияларды уақтылы түзету үшін "мектеп – университет" бірыңғай білім беру кеңістігін құру қажеттілігін сезінетін университет оқытушылары қолдайды. Үздіксіз білім берудің негізгі тетігі ретінде сабақтастық мәселелерін талдай отырып, зерттеушілер бұл механизм отандық білім беруде тиімсіз қолданылады деген қорытындыға келеді. Қазақстандық білім беру деңгейлерінің дискреттілігі салдарынан мектепте және ЖОО-да оқытуды ұйымдастырудың бірыңғай қағидаттары жоқ, бұл оқу орындарының әрбір типіндегі білім беру қызметінің ерекшеліктеріне байланысты. Бұл өз кезегінде дайындықтың тиімділігіне теріс әсер етеді.

ЖОО-дағы студент боп қабылданған және олар тіпті жоғары ҰБТ балдары бар талапкерлер болсын ЖОО оқу процесінің ерекшеліктеріне дайын емес, ал оқытушылар оларды оқытудың жаңа шарттары мен ережелеріне бейімдеуге көп уақыт пен күш жұмсайды.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер).

Қазақстан Республикасының Конституциясында «Мемлекет білім берудің жалпыға міндетті стандарттарын белгілейді. Кез келген оқу орнының қызметі осы стандарттарға сай келуі керек» – деп атап көрсетеді [2].

Бірінші курс студенттерінің университетте сәтті оқу үшін қажетті құзыреттіліктердің қалыптаспауынан басқа, құқықтық білім беру саласындағы оқытушылар студенттердің құқық негіздерін меңгеруінің бастапқы деңгейлері әр түрлі болатындығына жиі тап болады.

Бұл мәселені шешудің мүмкін әдістерінің бірі ретінде мамандар мектеп оқушыларының университет талаптарына жақсы бейімделуін қамтамасыз ету үшін университет пен мектептің жүйелі өзара әрекеттесуін ұйымдастыруды атап өтеді. Мұндай өзара әрекеттесудің негізгі факторлары келесі аспектілерді қамтиды:

- 1) өзара іс-қимыл тараптарының әрқайсысының белсенділігі;
- 2) бір-біріне оң өзара әсер ету;
- 3) өзара қарым-қатынастардың сенімділігі мен әділдігі [3, 28 б.].

Мұндай ынтымақтастық процесінде студенттер университетке түсу үшін қажетті білімді игеруге ғана емес, сонымен қатар кәсіби өзін-өзі анықтауға, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі оқыту дағдыларын дамытуға мүмкіндік алады. Қазақстандық жетекші жоғары оқу орындары мектептермен ынтымақтастықты одан әрі интеграциялау және дамыту мақсатында мұғалімдер мен оқушылар үшін ақпараттық алаң бола отырып, мектептерге жан-жақты әдістемелік қолдау көрсетеді. Сонымен бірге, педагогикалық командаларға оқыту жүргізе отырып, сондай-ақ, кәсіби пікірталас алаңы мен сарапшылар қоғамдастығы бола отырып, желілік өзара іс-қимыл нұсқаларын ұсынады. Бірыңғай білім беру кеңістігі шеңберіндегі ынтымақтастық гуманитарлық құндылықтар мен білім берудегі жүйелі әрекет тәсілінің идеяларын бөлісетін білім беру ұйымдарының Қоғамдастығына өз түлектеріне білім беру нәтижелерінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге және оларды қазіргі заманғы университеттерге түсуге бағыттауға мүмкіндік береді.

Мысалы, ұлттық университетінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ол үшін табысты өзара іс-қимылдың нәтижесі осы ЖОО-ға түсе алатын және табысты оқи алатын құзыретті талапкерлер, тиімді оқыту практикаларымен өзара алмасу мүмкіндіктері, білім беру саласында зерттеулер жүргізу және білім беру бастамаларын ілгерілету болып табылады. Нәтижелерге мектептер мен олардың оқушылары үшін ынтымақтастықты мектеп оқушыларының ЖОО іс-шараларына қатысу мүмкіндігін, олардың жеке білім беру траекторияларын құруды, ЖОО-да оқу бейінін саналы таңдауды, түлектерді оқыту сапасының көрсеткіштерін жақсартуды, сондай-ақ педагогтердің кәсіби дамуын жатқызуға болады [4].

Бұл жағдайдың құқықтық білімі бар аймақтық жоғары оқу орындарында, онда ол әлсіз ынталандыру оқушыларды зерттеу негіздеріне басқа дайындық, күрделене түседі. Статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстан Республикасында соңғы бес жыл ішінде оқушылардың тек 11-12% – ы ҰБТ тапсыруда Адам, қоғам, құқықты таңдаған, ал физика бойынша емтихан тапсырған оқушылардың үлесі 46% - ды, математика бойынша-48% - ды құраған. Мектепте құқық негіздерін

үйренуді кеңінен насихаттау, гуманитарлық және техникалық салалардағы болашақ мамандарға сәтті кәсіби қызмет үшін құқықты меңгеру қажеттілігі туралы идеяны дәйекті түрде қалыптастыру қажет.

Төменде Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті Тарих және Құқық Институтының «Құқықтану» кафедрасының тәжірибесі келтірілген, оның оқытушылары «Құқықтану» саласындағы жоғарыда аталған мәселелерді шешу үшін университетте құрылған құқық-тық бірыңғай кеңістік шеңберінде өткізілетін іс-шаралар бағдарламасына мектеп оқушыларын қосу бойынша жүйелі жұмыстарды жүзеге асыруда. Оқушылар қатысатын іс-шаралар тізіміне мыналар кіреді: кәсіби бағдарланған, құқықтық, патриоттық және әлеуметтік тақырыптар бойынша эсселер жазу конкурсы және цифрлық әңгімелер конкурсы; конференциялар мен дөңгелек үстелдер; олимпиадалар. Аталған іс-шаралардың әрқайсысын қысқаша сипаттаймыз.

Эссе жазу конкурсын өткізудің мақсаты мектеп оқушыларын құқықтан жобалық жұмысқа тарту болып табылады. Бұл шығармашылық тәсіл арсеналын пайдалану мүмкіндіктерін көрсетуге және қатысушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді, сондай-ақ психологиялық және құқықтық кедергілерді азайтуға, оқушылардың тілдік, коммуникативтік және психологиялық мүмкіндіктерін, олардың шығармашылық әлеуетін іске асыруда маңызы зор. Бұл мектеп оқушыларын университеттің жалпы білім беру ортасын қосудың, оларды командада жұмыс істеуге, студенттер арасындағы бәсекеге қатысуға тартудың қызықты ойын формасы.

Сандық әңгімелер конкурсы оқушыларға құқықтан өнімді ауызекі сөйлеу дағдыларын жетілдіруге көмектеседі, сондай-ақ белгіленген мерзімде өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді, білім алушылардың жеке сипаттамалары мен жеке қабілеттерін ашады. Байқауға қатысушылар анимациялық фильм жасаудың цифрлық технологиялары арқылы өз тарихын айтып, достарымен бөліседі. Байқау тақырыптарының бірін талқылай отырып, оқушылар қоғамда болып жатқан процестерді сыни тұрғыдан түсінуге, қазіргі заманның өзекті мәселелері туралы ойлауға, оларға қатысты өз ұстанымдарын қалыптастыруға үйренеді. **Университет қазіргі қоғамда аса бір маңызды әрі іргелі мекеменің бірінен саналады. Заманауи мектептер жоғары оқу орын оқытушыларын бірлескен** семинар мен конференцияға шақырып, мектеп педагогтары мен жоғары оқу орын оқытушылары арасындағы сабақтастықтың белсенді болуына ат салысуда. Болашақ мамандықты дұрыс таңдау, сонымен бірге ғылыми-зерттеу жұмысын жандандыру үшін оқушылар мен жоо мамандарының ынтымақтастығы – тартымды әрі пайдалы екені даусыз. [5, 48 б.].

Қорыта келгенде, Мектеп пен Жоғары оқу орындары арасындағы сабақтастықты дамыту – нарықтық қатынастар орныға бастаған тәуелсіздігіміздегі білім мекемелерінің алдына оқушылар мен студенттерге берілетін білім мен тәрбие сапасын көтеру мен жақсарту міндеттер қойып отыр. Білім беру бағдарламаларының жаңаруын, оқу жүйелерінің жаңа форматқа көшуін сараптай келіп, оқушылардың кәсіптік бағдарын қалыптастыруда Жоғары Оқу орындары мен мектеп арасындағы сабақтастықты орнату бүгінгі күннің өзекті мәселесі екенін бәріміз білеміз. Біз осы кезге дейін Жоғары Оқу орны мен мектептің өзара әрекеттесуі негізінде педагогикалық, гуманитарлық мамандыққа бағыттау мәселесі әлі де болса жеткілікті дәрежеде зерттелмегенін және байланыс жоқ екенін аңғардық [6]. Сол себепті осы оқу жылының басында тұңғыш рет Алматы, Қызылорда обылысы аудандық оқу бөлімдері арқылы мектептермен Меморандумға отырып, жыл бойы байланыста болуды ұйғардық. Міне бүгінгі мақаламыз соның бір дәлелі. Біз мұндай шараларды басқа да мектептермен жалғастыратын боламыз. Бұндай игі шаралар болашақ мамандар даярлау үшін орта білім мекемелеріне де бізге, Жоғары Оқу орындарына да тиімді болатынын айтпаса да түсінікті

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Толстова Ю. Н. Школа – вуз : разрыв увеличивается? / Ю. Н. Толстова // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 107–116.

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30.08. - Алматы: Жеті Жарғы, 2021.-97 б.

3 Сабирова Р. Г. Взаимодействие школы и вуза в процессе подготовки учащихся к получению профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук / Р. Г. Сабирова. – Киров, 2004. – 157 с.

4 Взаимодействие школы и вуза. Национальный педагогический университет. – Алматы, 27 сентября 2019. – URL: <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/320098812> (дата обращения: 15.01.2022).

5 Аяпбергенов Б.Қ. Мектеп пен жоғары оқу орнының сабақтастығы // <http://old.kazatu.edu.kz/>

6 Жоғары оқу орындары мен мектеп арасындағы байланысты жетілдіру – бүгінгі күннің талабы // <https://dalanews.kz/bilim/60668->

МРНТИ:10.01.45

УДК: 343.1

Хведелидзе Т.Б.¹, Толеубекова Б.Х.¹, Сайлибаева Ж.Ю.¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

АНТИКОРРУПЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВУЗЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ И ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Аннотация

В Отчете по первому этапу Страновой программы по сотрудничеству между Казахстаном и ОЭСР (2015-2017 годы): «Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы» указывается, что коррупция остается одной из наиболее проблемных областей для Казахстана. Для выправления ситуации были предложены различные меры, реализация которых была оценена как вполне возможная, так как в целом Казахстан может активнее развивать культуру честности, неподкупности, соблюдения служебной и деловой этики. За прошедшие пять лет произошли определенные изменения в антикоррупционной политике. Наряду с этим, потребность в антикоррупционном образовании сохранила свою актуальность. Для развития антикоррупционной культуры ее изначально надо внедрить путем преподавания соответствующих курсов в вузах, в которых осуществляется подготовка будущих управленцев высшей квалификации. О необходимости организации антикоррупционного всеобуча как о приоритете в системе вузовской подготовки говорится во вновь принятой Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы (02.02.2022 г.). Настоящее исследование посвящено рассмотрению возможных форм антикоррупционного образования в процессе вузовской подготовки специалистов высшей квалификации.

Ключевые слова: антикоррупционная политика, культура честности и неподкупности, система правового всеобуча, антикоррупционное образование.

Статья подготовлена при финансовой поддержке КазНПУ им. Абая в рамках грантового исследования: «Методы выявления зон коррупционных рисков в условиях цифровизации форм контроля и управления учебным процессом в вузах» (2022 г.).

Т.Б. Хведелидзе¹, Б.Х. Толеубекова¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖОО-ДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ БІЛІМ БЕРУ: ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аңдатпа

Қазақстан мен ЭЫДҰ арасындағы Елдік ынтымақтастығы бағдарламасының бірінші кезеңі туралы есеп (2015-2017 жж.): «Қазақстандағы реформалар: барысы, сын-қатерлері және келешегі» сыбайлас жемқорлық Қазақстан үшін ең проблемалық салалардың бірі болып қала беретінін көрсетеді. Жағдайды жақсарту үшін әртүрлі шаралар ұсынылды, олардың орындалуы мүмкін деп бағаланды, өйткені тұтастай алғанда Қазақстан адалдық, сатылмаушылық, қызметтік және іскерлік этиканы сақтау мәдениетін белсендірек дамыта алады. Соңғы бес жылда сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатта белгілі өзгерістер болды. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру қажеттілігі өзектілігін сақтап қалды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті дамыту үшін ең алдымен жоғары білікті болашақ менеджерлерді дайындайтын ЖОО-да тиісті курстарды оқыту арқылы енгізу қажет. Жоғары білім беру жүйесіндегі басым бағыт ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы жалпы білім беруді ұйымдастыру қажеттілігі жанадан қабылданған Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасында (02.02.2022) көрсетілген. Бұл зерттеу университетте жоғары білікті мамандарды даярлау процесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім берудің ықтимал нысандарын қарастыруға арналған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, адалдық және сатылмаушылық мәдениеті, жалпыға бірдей құқықтық оқыту жүйесі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру.

Мақала Абай атындағы ҚазҰПУ-дың қаржылық қолдауымен гранттық зерттеу аясында дайындалды: «Жоғары оқу орындарындағы оқу процесін бақылау және басқару нысандарын цифрландыру жағдайында сыбайлас жемқорлық тәуекел аймақтарын анықтау әдістемесі» (2022 ж.).

T.B. Khvedelidze¹, B.Kh. Toleubekova¹, Zh.Yu. Sailibayeva¹
¹Abai Kazakh National pedagogical university

ANTI-CORRUPTION EDUCATION AT THE UNIVERSITY: CONCEPTUAL AND LEGAL SUPPORT

Abstract

The Report on the first stage of the Country Program for Cooperation between Kazakhstan and the OECD (2015-2017): "Reforms in Kazakhstan: successes, tasks and prospects" indicates that corruption remains one of the most problematic areas for Kazakhstan. To rectify the situation, various measures were proposed, the implementation of which was assessed as quite possible, since in general Kazakhstan can actively develop a culture of honesty, integrity, compliance with official and business ethics. Over the past five years, there have been certain changes in anti-corruption policy. Along with this, the need for anti-corruption education has remained relevant. To develop an anti-corruption culture, it must initially be introduced by teaching appropriate courses in universities in which future managers of the highest qualifications are trained. The need to organize anti-corruption comprehensive education as a priority in the university training system is stated in the newly adopted Concept of the Anti-Corruption Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 (02.02.2022). This study is devoted to the consideration of possible forms of anti-corruption education in the process of university training of highly qualified specialists.

Keywords: anti-corruption policy, culture of integrity, legal comprehensive education system, anti-corruption education.

The article was prepared with the financial support of KazNPU named after Abai as part of a grant study: "Methods for identifying zones of corruption risks in the context of digitalization of forms of control and management of the educational process in universities" (2022).

Введение

Казахстан в 2003 году вошел в состав девяти стран (Армения, Азербайджан, Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Монголия, Таджикистан, Украина, Узбекистан), поддерживающих антикоррупционные в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Стамбульский план действий по борьбе против коррупции (СПД) – это суб-региональная программа взаимной оценки результатов этой борьбы в сети ОЭСР (Организации экономического сотрудничества и развития). В соответствии с этим планом действий были сформулированы рекомендации, в том числе рекомендация 3.6. о необходимости проведения соответствующего обучения судей, рассматривающих дела о коррупционных правонарушениях [1, с.5]. Реализация данной рекомендации, ориентированной на повышение профессиональных знаний и навыков по управлению правосудия, по нашему мнению, положила начало антикоррупционному всеобучу или антикоррупционному просвещению.

Продолжение процесса по организации и осуществлению антикоррупционного всеобуча связано с иными международными программами, участником которых является Республика Казахстан. Так, вопрос об укреплении этики и неподкупности в государственном секторе, снижении уровня преступности – специальный раздел Отчета по первому этапу Страновой программы по сотрудничеству между Казахстаном и ОЭСР (2017-2017 годы): «Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы» [2, с.47-54]. Дальнейшее развитие событий тесно связано с реформами, проводимыми вновь избранным Президентом РК К.-Ж. К. Токаевым.

Президент Казахстана К.-Ж.К. Токаев систематически рассматривает вопросы противодействия коррупции на совещаниях с участием представителей заинтересованных министерств и агентств. Так, на совещании, проведенном 19 августа 2020 года, Глава государства отметил: «Люди по-прежнему жалуются на коррупцию в вузах ..., которая может глубоко проникнуть в наше общество и стать повседневным явлением ... По всем этим явлениям должен работать механизм общественного контроля» [3]. Для эффективной работы механизма общественного контроля необходимо обеспечить общественность знаниями об основных признаках коррупционных правонарушений, об их правах и обязанностях, вытекающих из законодательства, при осуществлении ими своей антикоррупционной деятельности, а также о правовых гарантиях защиты от преследования за такую общественную активность (в данном случае под категорию «общественность» подпадают студенты вузов, не являющимися субъектами коррупционных отношений).

Аналогичное совещание было проведено 1 января 2022 года. Президент страны обратил внимание участников совещания на следующее: «Конечная цель – формирование общества, чистого от коррупции... Все государственные органы и общественность должны всегда совместными

усилиями противодействовать коррупции и участвовать в воспитании подрастающего поколения» [4]. Участие в воспитании подрастающего поколения предполагает информирование обучающихся, независимо от того, что это может быть школа, колледж или вуз, о признаках коррупционного правонарушения, формах противодействия им путем проведения антикоррупционного всеобуча.

Целью настоящего исследования являются анализ и оценка концептуальных положений антикоррупционной политики Казахстана на ближайшее пятилетие, а также обоснование необходимости внедрения в образовательные программы вузов, независимо от форм собственности, не одного, а комплекса предметов под условным названием «Антикоррупционное образование», включаемых в элективный блок, позволяющий осуществить студентами выбор конкретного предмета исходя из целесообразности в рамках будущей профессиональной деятельности.

Методология исследования базируется на диалектическом подходе к анализу и оценке разрешаемой проблемы, а также на общих и специальных методах, представленных сравнительным, логико-правовым анализом, статистическим и иными методами.

Основная часть

В период с 28 по 31 марта 2022 года в Казахстане была проведена очередная 8-я акция «TAZA SESSIYA» («Чистая сессия»). Инициаторами явились активисты молодежного крыла партии «Аманат» (до 2022 года – «Нур-Отан») путем анкетирования 20 710 студентов из 64-х вузов Казахстана. В результате анкетирования получена следующая картина: «средние размеры» взяток за перевод студента с платной основы обучения на бюджетную составляет 400 000 тенге (примерно 900 долларов США); за поступление на военную кафедру – в пределах 260 000 тенге (около 600 долларов США); за защиту дипломной работы на «отлично» - 150 000 тенге (около 330 долларов США); за сдачу сессии «автоматом» - 22 000 тенге (около 50 долларов США) [5]. В этих данных, обладающих признаком репрезентативности, обращает на себя внимание не столько рост цен на оказание «коррупционных услуг» (рост в данной части носит постоянный характер и конкурирует с ростом инфляции национальной валюты), как сам факт постоянства перечня зон коррупционных рисков. Данное обстоятельство свидетельствует о том, что ни администрации вузов, ни общественность в лице родителей и самих обучающихся, ни надстроечные институты в виде студенческих деканатов или органов общественного самоуправления, ни профессорско-преподавательские составы, ни технический персонал не проявляют должной реакции на установки Главы государства по вопросам противодействия коррупции, ни на антикоррупционное законодательство Казахстана, ни на этические кодексы, которые есть во всех вузах, но не работают в должной мере. За всем этим стоит ненадлежащий контроль уполномоченных лиц за выполнением собственных внутривузовских планов работы по воспитанию студентов, по выполнению установок Министерства образования и науки Республики Казахстан о введении эффективного (то есть исключая формальность) антикоррупционного всеобуча в образовательных учреждениях. При этом, во всех вузах учрежден институт комплаенс-офицера (комплаенс-менеджера), в обязанности которого входит участие в разработке внутривузовской политики, регламентов и процедур по вопросам противодействия коррупции [6].

Большая роль в деле формирования общества, свободного от коррупции, отводится Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. В отличие от ранее имевшей место Стратегии противодействия коррупции, рассчитанной на 2015-2025 годы, нынешняя Концепция более приближена к насущным потребностям общества в определении форм противодействия коррупции, включая вузовскую систему образования [7].

В п.2.1. раздела «Анализ текущей ситуации» вновь утвержденной Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы (02.02.2022 г.) (далее – Концепция) констатируется как достигнутый результат, что «в борьбу с коррупцией активно вовлекается гражданское общество через антикоррупционное просвещение и создание атмосферы «нулевой» терпимости к любым ее проявлениям»; в рамках приоритета «антикоррупционное образование, продвижение идеологии добропорядочности и «нулевой терпимости» к коррупции» показаны как уже реализованные меры: 1) вовлечение всех заинтересованных групп (учащихся, студентов, преподавателей, волонтеров и др.) в национальное антикоррупционное движение; 2) дополнение образовательных программ всех специальностей бакалавриата элективным предметом «Основы антикоррупционной культуры»; 3) объединение ряда вузов Казахстана с высокими антикоррупционными стандартами в Лигу академической честности [8].

Наряду с этими достижениями, в числе ключевых проблем, требующих решения в среднесрочной перспективе, а также в качестве видения на перспективу в Концепции утверждается, что «абсолютное неприятие коррупции будет достигнуто путем повышения антикоррупционной культуры, систематизации воспитательных и образовательных мер, мотивации представителей государственного аппарата и бизнес-сообщества на добропорядочное поведение». Применительно к

вузовскому образованию, для достижения этих целей предполагается решение следующего комплекса задач:

- развитие точечного информирования граждан об их правах с разъяснением правовых актов понятным языком, кратко, а также с применением цифровых решений, в том числе автоматизированных сообщений по определенным жизненным ситуациям и юридическим фактам;
- обеспечение масштабной разъяснительной работы по защите граждан от необходимости поиска незаконных способов решения вопросов;
- воспитание молодого поколения с новыми взглядами и измененными принципами, не допускающими коррупционные проявления;
- укрепление иммунитета молодежи против коррупции на основе имплементации международных практик и инициатив по повышению роли образования, а также расширения их прав и возможностей в предупреждении коррупции;
- включение тем добропорядочности и антикоррупционной культуры в систему образования на основе академической честности.

То обстоятельство, что в образовательные программы вузов включен элективный предмет «Антикоррупционная культура», оценивается как несомненное достижение на начальном этапе формирования «нулевой терпимости» к коррупционным проявлениям. Дальнейший ход событий нами видится следующим: предусмотрение комплекса предметов под названием «Антикоррупционное образование», в рамках которого должны студентам предлагаться на выбор предметы, ориентированные на будущую профессиональную деятельность. Например, в вузах, осуществляющих подготовку по педагогическим специальностям, можно было бы предусмотреть компонент по выбору, состоящий из следующего перечня предметов: «Антикоррупционное воспитание в дошкольных учреждениях»; «Антикоррупционное воспитание в начальной школе»; «Правовые основы антикоррупционной политики Казахстана (для старшеклассников)»; «Антикоррупционная культура государственного служащего» и т.д.

Для обеспечения методического сопровождения элективных предметов по антикоррупционной тематике качественными материалами представляется целесообразной проработка Министерством образования и науки РК вопроса о стимулировании заинтересованности профессорско-преподавательских составов вузов в подготовке соответствующих учебников, учебных пособий, альбомов схем, иллюстраций, видеороликов и др. путем учреждения премий на лучшее издание. Кроме того, было бы правильным учреждение научно-практического журнала под условным названием: «Антикоррупционная политика Казахстана», в котором были бы задействованы МОН РК, Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба), МВД РК, КНБ РК, Верховный Суд РК.

Список использованной литературы:

1. Анализ по выполнению Казахстаном рекомендации 3.6. отчета третьего раунда мониторинга Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии ОЭСР (2016 г.) – LPRC (Центр исследования правовой политики). – Алматы, 2016. – С. 20
Режим доступа: <https://lprc/wp-content/uploads/2020/03/Alternativnej-otchet-DP/pdf> (дата обращения: 31.05.2022 г.).
2. Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы – Отчет по первому этапу Страновой программы по сотрудничеству между Казахстаном и ОЭСР (2015-2017 годы) – Режим доступа: <https://www.oecd.org/Eurasia/countries/Eurasia/> – С. 247. (дата обращения: 31.05.2022 г.)
3. Интернет-ресурс. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/events/meetings-and-sittings> (дата обращения: 31.05.2022 г.).
4. Интернет-ресурс. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glava-dosudarstva-provel-soveshanie-po-voprosam-protivodeistviya-corrupcii-1128> (дата обращения: 31.05.2022 г.).
5. Интернет-ресурс. – Режим доступа: <https://www.inform.kz/vuzy-kazakhstan-proveli-nalichie-corrupcii> (дата обращения: 31.05.2022 г.).
6. Интернет-ресурс. – Режим доступа: <https://gsamruk.kz/vacancy> (дата обращения: 31.05.2022 г.).
7. Хведелидзе Т.Б., Толеубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю. Изменение курса Казахстана от антикоррупционной стратегии к антикоррупционной политике: новые приоритеты и перспективы /Т.Б. Хведелидзе, Б.Х. Толеубекова, Ж.Ю. Сайлибаева//Путь науки. – 2022. – № 3 (97).
8. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – Утверждена Указом Президента РК К.-Ж. К. Токаева от 02.02.2022 г. № 802. – Режим доступа: <https://adilet.zan/kz/rus/docs/U12200000802> (дата обращения: 31.05.2022 г.).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Акимжанов Т. К. – «Тұран» Университетінің құқық ФЗИ директоры, М.Есболатов атындағы ҚР ИМ Алматы Академиясының ФЗО ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, ҚР ИМ еңбек сіңірген қызметкері.

Ахметбеков А.Қ. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының магистранты. Email: a.akhmetbekov.academy@mail.ru

Батырбекова А.С. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 1-курс магистранты, e-mail: mailto:mukhanalmakhan@mail.ru

Белхожаева Д.Ж., – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының меңгерушісі. e-mail: yertek-a@mail.ru

Жантлесов Ф.О. – № 53 А.Д. Романов атындағы орта мектебі. Мектеп директорының оқу ісі жөніндегі орынбасары, Қазақстан Республикасы, Қызылорда облысы

Игембергенов А. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 1-курс магистранты, e-mail: igembergenov@mail.ru

Искакова Х.Р. – Тарих пәнінің мұғалімі, «Жангелдин атындағы орта мектебі, Қараарша бастауыш мектебімен», КММ Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Қазақстан e-mail: Zhankeldinsh@mail.ru

Калкаева Н.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Қамза А.Т. – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушысы, Гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Меирбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: moldaxmetova_zh@mail.ru

Османова Г. Ж. -құқық ғылымының магистрі, «Тұран» университетінің докторанты, Абай атындағы ҚазҰПУ, аға оқытушы

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Тынысбеков Е.Т. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: erbol.99-99@mail.ru

Хамзина Ж.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының зерттеуші-профессоры, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Ялгашбаев Н.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 3-курс студенті, e-mail: alinatk2015@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Акимжанов Т. К. – доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник МВД РК, директор НИИ права университета «Туран», научный сотрудник НИЦ Алматинской Академии МВД РК имени М. Есбулатова

Ахметбеков А.К. – Магистр Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. Email: a.akhmetbekov.academy@mail.ru

Батырбекова А.С. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 1 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: mailto:mukhanalmakhan@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yerterek-a@mail.ru

Жантлесов Ф.О. – средняя школа № 53 имени А.Д. Романова. Заместитель директора школы по учебной работе, Республика Казахстан, Кызылординская область

Игембергенов А. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 1 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: igembergenov@mail.ru

Искакова Х.Р. – Учитель истории, КГУ «Средняя школа имени Жангелдина с начальной школой Караарша» Алматинский область, Жамбылский район, Казахстан e-mail: Zhankeldinsh@mail.ru

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. e-mail: nesibeli77@mail.ru

Камза А.Т. – Преподаватель кафедры «История Казахстана имени академика Т.С. Садыкова», КазНПУ имени Абая, магистр Гуманитарных наук Республика Казахстан, г. Алматы e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Меирбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: moldaxmetova_zh@mail.ru

Османова Г. Ж. – м.ю.н., докторант университета «Туран», старший преподаватель КазНПУ имени Абая

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханкызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденции», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Тынысбеков Е.Т. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 2 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: erbol.99-99@mail.ru

Хамзина Ж.А. – доктор юридических наук, профессор-исследователь кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Ялгашбаев Н.А. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, студент 3 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: alinatk2015@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Akhmetbekov A.K. – Graduate student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. Email: a.akhmetbekov.academy@mail.ru

Akimzhanov T. – Director of Research Institute of Law at the University "Turan", Researcher, SIC Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Batyrbekova A.S. – 1 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: mailto:mukhanalmakhan@mail.ru

Belkhozhayeva D.Zh. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru

Buribayev E.A. – doctor of law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of AbaiKazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Igembergenov A. – 1 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: igembergenov@mail.ru

Iskakova Kh.R. – History teacher, KSU "Secondary school named after Zhangeldin with primary school Karaarsh" Almaty region, Zhambyl district, Kazakhstan e-mail: Zhankeldinsh@mail.ru

Kalkayeva N.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: nesibeli77@mail.ru

Kamza A.T. – Teacher of the Department "History of Kazakhstan named after academician T. S. Sadykov", Abai KazNPU, master of Humanities Republic of Kazakhstan, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Khamzina Zh.A. – Doctor of Law, Professor-Researcher of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: 292803@mail.ru

Khvedelidze T.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Moldakhmetova Zh. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: moldaxmetova_zh@mail.ru

Osmanova G. – Master of Laws, doctoral student of the University "Turan", Senior Lecturer KazNPU named after Abai

Sailibayeva Zh.Yu. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Toleubekova B.Kh. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Tynysbekov E.T. – 2 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: erbol.99-99@mail.ru

Yalgashbayev N. – 3 master's student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: alinatk2015@mail.ru

Zhantlesov F. – secondary school No. 53 named after A. D. Romanov. Deputy Director of the School for Academic Affairs. Republic of Kazakhstan, Kyzylorda region

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2022 ж. №3 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2022 жылдың 1 қыркүйегіне дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен–ӘӨЖ, ҒТАМР*;
  - Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН(қою шрифтпен);
  - Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
  - Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден)–үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
  - Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
  - Бір жолдан кейін мәтін;
  - Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
  - Мақала көлемі–10 бет (минималды көлем–5 бет, ерекше жағдайда–15-17бет);
  - Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
  - Шрифт Times New Roman;
  - Кегль–14;
  - Жол аралық интервал1,0;
  - Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20мм, сол – 30мм, оң – 15мм.
- Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1,с.15] –**1**– дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **156** .– бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ.АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №3, 2022 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц–3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей–до 1 сентября 2022 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл.редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- Влевом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
  - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
  - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
  - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов)–на трех языках (казахском, русском и английском);
  - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
  - Через строку текст;
  - Через строку список литературы (шрифт-курсив);
  - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем–5 страниц, в исключительных случаях–15-17страниц);
  - Текст должен быть набран в редакторе Word97-2003;
  - Шрифт Times New Roman;
  - Кегль – 14;
  - Междустрочный интервал 1,0;
  - Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

---

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Предпочтение редакционная коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

Кубашев А.Т.¹

¹д.ю.н., профессор, Института истории и права при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступно стьюподобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей выше указанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

А.Т. Кубашев¹

¹з.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры,
Алматы, Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидаларымен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «В Контакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудиоматериалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

A.T. Kubashev¹

*¹Doctor of Law, Professor, Institute of History and Law at
Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru*

RELEVANCE OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

Abstract

At present, in the context of the high development of ICTs, terrorist organizations, as well as various extremist associations based on the dogma and position of Islam religion, have received a kind of information technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to increasingly actively carry their destructive ideology and recruit more and more followers in various parts of the world.

This article considers the problems of spreading not only an open call to terrorist actions, but also the prerequisites of religious extremism, expressed in video sermons of a dubious nature in such widely used information resources as Youtube and the social network "Vkontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan.

The work also analyzed the availability of similar video materials and groups for the Kazakhstan segment of users above the specified video hosting and social network.

Keywords: information space, Internet, social networks, ideology, Internet communities, threat, radicalism, religious extremism, terrorism, Salafism, Kaznet

Текст статьи

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3.

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa.network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева Л. (ИГИЛ)ДАИШ подкрался виртуально [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Votobekov, U. ISIS and Central Asia: AS shifting Recruiting Strategy [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика. – 2016. – №4. – С.74.